

**ANTROPOSEN TARTIşMA ZEMİNLERİ
BAĞLAMINDA ALTERNATİF BİR KENT BELLEĞİ
OKUMASI: DOLAPDERE, İSTANBUL**

BERİL ÖZELÇİ

ÖZYEGİN ÜNİVERSİTESİ

EYLÜL, 2025

**ANTROPOSEN TARTIŞMA ZEMİNLERİ
BAĞLAMINDA ALTERNATİF BİR KENT BELLEĞİ
OKUMASI: DOLAPDERE, İSTANBUL**

Beril Özelçi

Kent ve Mimarlık

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Hülya Turgut

Fen Bilimleri Enstitüsü
Özyeğin Üniversitesi
İstanbul

Eylül, 2025

ANTROPOSEN TARTIŞMA ZEMİNLERİ BAĞLAMINDA ALTERNATİF BİR KENT BELLEĞİ OKUMASI: DOLAPDERE, İSTANBUL

Jüri:

Prof. Dr. Hülya Turgut, Danışman
Mimarlık ve Tasarım Fakültesi
Özyeğin Üniversitesi

Doç. Dr. Güliz Özorhon
Mimarlık ve Tasarım Fakültesi
Özyeğin Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Can Boyacıoğlu
Mimarlık Fakültesi
Gebze Teknik Üniversitesi

Kabul Tarihi: 15 Ağustos 2025

Annem'e,

ORİJİNALLİK BEYANI

Bu tez çalışmasının tek yazarı olduğumu ve bu tez metninin düzeltmeler de dahil olmak üzere tez jürisi tarafından kabul edilen ve onaylanan son metin olduğunu beyan ederim. Bu çalışmadaki tüm veri ve bilgiler araştırma etiği kuralları ve akademik dürüstlük ilkelerine uygun olarak elde edilmiş, üretilmiş ve sunulmuştur. Tüm bilgimi, fikir, düşünce ve telif hakkıyla korunan her türlü materyali standart referans kurallarına uygun olarak sunduğumu, bu tezin orijinalliğini ve herhangi bir bölümünün başka bir yükseköğretim kurumundaki bir diploma programına sunulmadığını beyan ederim.

Beril Özelçi

ÖZET

Geçtiğimiz yüzyılda hızla artan kentleşme, teknolojik gelişmeler ve insan faaliyetleri, yalnızca fiziksel çevrede değil, düşünsel paradigmada da köklü değişiklikler yaratmıştır. Bu bağlamda, doğa-kültür ayrımını temel alan modern bilgi rejimleri, özellikle 21. yüzyıla girerken sürdürülebilirliğini yitirmiş; insan-merkezli bakış açıları ekolojik krizlerin, toplumsal adaletsizliklerin ve mekânsal kopuşların hem nedeni hem de sürdürücüsü hâline gelmiştir. Bu düşünsel kırılmanın en belirgin kavramsal ifadesi olarak Antroposen; çevresel bir çağ tanımının yanı sıra, zaman, mekân ve öznellik anlayışlarımızı yeniden düşünmeyi gerektiren eleştirel bir zemin sunar. Bu kapsamda tez, kent belleğini yalnızca insan merkezli bir hafıza üretim süreci olarak değil, Antroposen'in ortaya koyduğu düşünsel ve ekolojik kırılma zemininde, insan ve insandan ibaret olmayan öznelerin karşılıklı etkileşimleri çerçevesinde yeniden ele almayı amaçlamaktadır. Bellek kavramı, bu bağlamda sadece geçmişin temsili değil; zaman, mekân ve özneliliğin dolanık biçimlerde kurulduğu çok katmanlı bir üretim süreci olarak değerlendirilir. Mimarlık ve kent çalışmaları açısından düşünüldüğünde, belleğin yalnızca toplumsal değil, aynı zamanda mekânsal ve ekolojik bir boyut taşıdığı fikri, Antroposen'de mimari pratikleri yeniden düşünmek için eleştirel bir çerçeve sunar. Tezin kuramsal çerçevesi; posthümanist teori, yeni materyalist düşünce ve nesne-yönelimli ontoloji temelli tartışmalardan beslenmektedir. Karen Barad (2019)'ın "*spacetime mattering*" kavramı doğrultusunda zamanın doğrusal değil, iç içe geçmiş bir yapı olarak ele alınması; Manuel DeLanda (2017)'nın öbeklenme "*assemblage*" kuramı ve Donna Haraway (2016)'ın birlikte üretim "*sympoiesis*" fikri ile kent belleğinin nesne yönelimli ve dağınık bir üretim süreci olarak anlaşılması, bu kuramsal altyapının temel bileşenleridir. Bu yaklaşımlar doğrultusunda bellek üç ana eksen boyunca kavramsallaştırılmıştır: çok-zamanlılık,

nesne-yönelimlilik ve çok-mekânlılık. Tez kapsamında; bu kuramsal yönelimi temel olarak geliştirilen alternatif yöntem önerisi, klasik temsilci ve arşiv odaklı bellek okumalarının yanı sıra, yerinde deneyim ve maddesel ilişkiler üzerinden yürütülen çok-duyulu bir okuma sürecini içerir. Yöntemsel olarak, literatür analizi ve kavramsal yorumlamalarla birlikte, niteliksel saha araştırması ve tematik analiz teknikleri bir arada kullanılmıştır. Yürüyüş pratikleri, doğal nesne toplama, siyanotip “*cyanotype*” üretimi, ses kayıtları ve kolaj temelli katmanlı haritalamalar gibi araçlar bu yöntemin temel bileşenlerini oluşturur. Bu araçlar, daha sonra, alan çalışmasında taş, su ve bitki başlıkları üzerinden kentte sıklıkla karşılaşılan ancak çoğu zaman göz ardı edilen maddesel varlıklar üzerinden türler-arası etkileşimi görünür kılan bir karşılaşma analitiği geliştirilir. İktidar ve yıkımın bellek taşıyıcısı olarak taş; akışkanlık ve görünmez sürekliliğin mekânsal izi olarak su ve onarma; direniş ve dayanışma biçimleriyle beliren bitki üzerinden çok katmanlı bir belleğin izini sürmeye imkân tanımaktadır. Bu yöntem, yalnızca insan deneyimlerine değil; insandan ibaret olmayan varlıkların da aktif bellek taşıyıcısı olabileceği fikrine dayalı olarak, kentsel belleği çok-mekânlı, çok-zamanlı ve çok-özneli bir üretim sahası olarak okumaya olanak sağlar. Çalışma alanı olarak seçilen Dolapdere, İstanbul’da, hem tarihi boyunca su öğeleriyle kurduğu ekolojik ilişkiler hem de son dönemlerde geçirdiği mekânsal dönüşümler aracılığıyla belleğin bastırılması ve yeniden üretimi süreçlerinin somut bir örneğini sunar. Bölge, kentsel planlama, altyapı müdahaleleri ve kültürel temsiller bağlamında, belleğin hem nasıl silindiğini hem de insandan ibaret olmayan öznel (su, toprak, bitki örtüsü gibi) aracılığıyla nasıl tekrar açığa çıktığını gözlemlemeye imkân tanır. Tezin kent ve mimarlık çalışmalarına temel katkısı, kent belleğine dair kuramsal tartışmaları yerinde deneyim ve üretimle birleştiren, insan-merkezci olmayan bir okuma yöntemi önermesidir. Bu yöntem, belleği yalnızca

anlatısal ya da görsel temsillerle değil; ses, madde, atmosfer ve ekolojik ilişkiler aracılığıyla da kurulan çok katmanlı bir yapı olarak ele alır. Böylece Antroposen bağlamında, mimarlık disiplininde daha çoğulcu, adil ve ekolojik olarak duyarlı bir mekân üretim anlayışı için kuramsal ve yöntemsel bir zemin sunar.

Anahtar Kelimeler: Kent belleği, Antroposen, post-hümanizm, İstanbul, kentleşme

ABSTRACT

In the past century, rapid urbanization, technological developments, and human activities have caused major changes not only in the physical environment but also in the way we think about the world. Modern knowledge systems based on a strict nature-culture divide have become unsustainable, especially in the 21st century. Human-centered perspectives have played a major role in causing and continuing ecological crises, social injustices, and spatial fragmentation. In this context, the concept of the Anthropocene offers more than just a definition of a new environmental era—it invites us to rethink our understanding of time, space, and subjectivity. This thesis aims to reconsider urban memory not as a process created solely by humans, but as one shaped by the mutual interactions between human and non-human actors, within the intellectual and ecological rupture introduced by the Anthropocene. Memory is seen not only as a representation of the past but as a multi-layered process where time, space, and subjectivity are entangled. From the perspective of architecture and urban studies, memory is not only social, but also spatial and ecological. This idea provides a critical framework to rethink architectural practices in the age of the Anthropocene. The theoretical background of the thesis is shaped by posthumanist theory, new materialist thinking, and object-oriented ontology. Key concepts include Karen Barad (2019)'s *spacetimemattering*, which views time as non-linear and interconnected; Manuel DeLanda (2017)'s theory of *assemblage*, and Donna Haraway (2016)'s idea of *sympoiesis*, or collective becoming. Based on these ideas, memory is conceptualized through three main themes: multi-temporality, object-orientation, and multi-spatiality. The thesis proposes an alternative method that focuses on multisensory, material-based readings of urban space, as well as traditional archive and representation-based approaches. Alongside literature analysis and conceptual

interpretation, the study includes qualitative field research and thematic analysis. Methods include walking practices, collecting natural objects, cyanotype printing, sound recordings, and collage-based layered mapping. These tools help develop a “relational encounter method” through often-overlooked materials in the city—stone, water, and plants. Stone is explored as a bearer of memory shaped by power and destruction; water as a trace of flow and invisible continuity; and plants as symbols of repair, resistance, and solidarity. This approach allows us to see urban memory not only through human experiences but also through the active presence of non-human entities. The study focuses on Dolapdere, a neighborhood in Istanbul. With its historical connection to water and its recent urban transformations, Dolapdere provides a concrete example of how memory can be both erased and reactivated—through planning policies, infrastructure interventions, and ecological elements like soil, plants, and water. The main contribution of this thesis is to offer a non-anthropocentric way of reading urban memory, combining theory with on-site experience and production. It treats memory not only as narrative or visual representation, but also as something built through sound, material, atmosphere, and ecological relations. In doing so, it offers a theoretical and methodological foundation for a more inclusive, just, and ecologically responsive approach to space-making in architecture under the conditions of the Anthropocene.

Keywords: Urban memory, Anthropocene, post-humanism, Istanbul, urbanization

TEŞEKKÜR

Bu tez, sadece akademik bir sürecin değil, düşünmenin, sorgulamanın ve yeni bağlar kurmanın hikâyesidir.

Öncelikle, bu uzun yolculuğun her adımında sabrı ve desteğiyle yanımda olan çok kıymetli danışmanım Prof. Dr. Hülya Turgut’a en içten teşekkürlerimi sunarım. Bu çalışmanın fikrîsel temelleri, onun açtığı düşünce alanlarında filizlendi.

Kent ve Mimarlık Yüksek Lisans Programı’nın çok değerli akademik kadrosuna, bana düşünmenin çok sesliliğini öğrettikleri ve her zaman eleştirel, yaratıcı bir bakış açısını teşvik ettikleri için şükran borçluyum.

Tezimin savunma sürecinde yer alarak kıymetli katkılarını sunan jüri üyelerim Doç. Dr. Güliz Özorhon ve Dr. Öğr. Üyesi Can Boyacıoğlu’na teşekkür ederim. Gerek yönelttikleri eleştirel sorular, gerekse önerdikleri yeni düşünsel açılımlar sayesinde bu çalışmanın gelişmesine önemli katkılarda bulundular.

Sevgili annemin varlığı, bu yol boyunca karşılaştığım zorlukların üstesinden gelmem için gereken güç ve motivasyonu sağladı. Canım anneannem ve dedemin başımı çevirdiğim her an orada oluşları, bana bir varlığa karşı nasıl sessizce destek olunabileceğini öğretti. Siz olmasaydınız bu yol bu kadar anlamlı olmazdı.

Akademik ve kişisel hayatım boyunca yanımda olan, düşüncelerimi besleyen, kahkahalarıyla yoldaşlık eden sevgili dostlarıma teşekkür ederim.

Yürürken karşılaştığım, göz göze geldiğim, durup sevdiğim ve bu vesileyle tanıştığım bütün sokak hayvanlarına, kaldırım taşlarının arasından biten otlara, çiçeklere, ağaçlara, yağmurdan sonra kendini yeniden hatırlatan su izlerine... Tez boyunca sorguladığım “insan olmayan özneler”in en gerçek özneleri sizsiniz.

Son olarak, tez yazım süreci henüz devam ederken ansızın aramızdan ayrılan Prof. Dr. Orhan Hacıhasanoğlu'nu saygı ve özlemle anmadan geçmek istemedim; düşünsel mirası ve bilgeliği hep yolumu aydınlatacak.

Ağustos 2025

Beril Özelçi

İÇİNDEKİLER

ORİJİNALLİK BEYANI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	viii
TEŞEKKÜR.....	x
ŞEKİL LİSTESİ.....	xiv
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Problem Tanımı	2
1.2 Araştırmanın Amacı.....	3
1.3 Araştırmanın Kapsamı	5
1.4 Araştırma Yöntemi	11
1.5 Tez Strüktürü	14
2. KENT BELLEĞİ VE AMNEZİ	19
2.1 Kent ve Bellek	19
2.2 Kent Belleğinde Amnezi.....	25
2.3 Bölüm Sonucu.....	28
3. ANTROPOSEN TARTIŞMA ZEMİNLERİ	30
3.1 Antroposen Kavramı Üzerine	30
3.2. Antroposen’de İnsan Tahayyülleri.....	34
3.3 Antroposen’de Mekân Tahayyülleri	37
3.4 Antroposen’de Zaman Tahayyülleri	39
3.5 Bölüm Sonu	42
4. ALTERNATİF BİR KENT BELLEĞİ OKUMASI İÇİN ANTROPOSEN TARTIŞMA ZEMİNLERİ BAĞLAMINDA BİR KAVRAMSAL ÇERÇEVE	45
4.1 Antroposen Tartışma Zeminleri Bağlamında Kent Belleği	47
4.1.1 İnsan Tahayyülleri Bağlamında Kent Belleği.....	47
4.1.2 Mekân Tahayyülleri Bağlamında Kent Belleği	48
4.1.3 Zaman Tahayyülleri Bağlamında Kent Belleği	50
4.2 Alternatif Bir Kent Belleği Okuması Yöntemi	52
4.2.1 Kavramsal ve Ontolojik Olarak	53
4.2.2 Yöntemsel Olarak	56
4.2.3 Tematik Olarak	59

4.3 Bölüm Sonucu.....	62
5. YÜRÜRKEN ALTTA AKAN SU'YU HİSSETTİĞİM TEK YER BURASI: İSTANBUL'UN KAYIP SULARI.....	66
5.1 İstanbul'un Derelerinin Tarihsel Gelişimi ve Dönüşümü.....	68
5.2 Posthümanist Kent Belleği Perspektifiyle İstanbul'un Dereleri	74
5.3 Alternatif Kent Belleği Okuma Denemesi: Dolapdere'nin Kıyısında	78
5.3.1 Taş: İktidar ve Yıkımın Bellek Taşıyıcısı.....	82
5.3.2 Su: Akışkanlık ve Görünmezliğin Mekânsal İzi.....	89
5.3.3 Bitki: Direniş ve Dayanışma Biçimi.....	95
5.4 Alternatif Kent Belleği Okuma Denemesinde Sona Gelirken	101
6. SONUÇ: GÜNEŞİN ALTINDA YENİ BİR ŞEY YOK AMA ATMOSFER DEĞİŞTİ	103
KAYNAKÇA.....	106

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1.1 Tezin ana araştırma alanları	7
Şekil 1.2 Antroposen'de kent belleğini oluşturan bileşenler.....	9
Şekil 1.3 Tezin problem tanımı, araştırma soruları ve kapsamı	11
Şekil 1.4. Araştırma sürecinin aşamaları ve kuram–yöntem ilişkileri.....	12
Şekil 1.5 Tez strüktürü.....	15
Şekil 2.1 Kent belleğinin kuramlarına ilişkin geleneksel yaklaşımlar	23
Şekil 2.2 Kent belleğinin geleneksel anlatılarını oluşturan öge ve katmanlar arasındaki ilişkisel yapı	25
Şekil 3.1 Antroposen kavramının tarihsel arka planı ve kırılma anları	33
Şekil 3.2 Antroposen’de çok katmanlı mekânsallık	41
Şekil 3.3 Antroposen tartışma zeminleri	43
Şekil 4.1 Kavramsal çerçeve	46
Şekil 4.2 Alternatif bir kent belleği okuması.....	52
Şekil 4.3 Antroposen’in getirdiği tartışma zeminleri bağlamında kent belleği.....	55
Şekil 4.4 Antroposen tartışma zeminleri bağlamında alternatif bir kent belleği okuması	63
Şekil 5.1 İstanbul’un su ile kurduğu simbiyotik ilişki.....	67
Şekil 5.2 Bizans'tan günümüze İstanbul'un kentsel gelişim alanı içinde kalan dereleri. 70	
Şekil 5.3 İstanbul’un tarihsel gelişim sürecinde dereler ve değişimi	71
Şekil 5.4 Lykos Deresi'nin kayboluş haritası.....	72
Şekil 5.5 İstanbul derelerinin dünü ve bugünü	73
Şekil 5.6 İstanbul’da Dolapdere’nin konumu.....	79

Şekil 5.7 Pervititch haritalarında yer alan Dolapdere ve çevresindeki derelerin, günümüz haritası ile karşılaştırılmış hâli	80
Şekil 5.8 Arşiv taraması üzerinden Dolapdere'de iktidar ve yıkımın bellek taşıyıcısı olarak taş	84
Şekil 5.9 Alternatif okuma denemesi kapsamında Dolapdere’de taş, iktidar ve yıkımın bellek taşıyıcısı	88
Şekil 5.10 Arşiv taraması üzerinden Dolapdere'de akışkanlık ve görünmezliğin mekânsal izi olarak su	91
Şekil 5.11 Alternatif okuma denemesi kapsamında Dolapdere’de su, akışkanlık ve mekânsallığın görünmez izi	94
Şekil 5.12 Arşiv taraması üzerinden Dolapdere'de direniş ve dayanışma biçimi olarak bitki	97
Şekil 5.13 Alternatif okuma denemesi kapsamında Dolapdere’de bitki, direniş ve dayanışma biçimi	100

1. GİRİŞ

“— *Sen beni bilgili, çok okumuş bir adam mı sanıyorsun?*
— *Tabii ki – dedi Zi-gong – öyle değil misin?*
— *Pek sayılmaz – dedi Konfüçyüs, ben yalnızca başka her şeyi birbirine bağlayan bir ipi tuttum (Castells, 2008).*”

Kentler, yalnızca fiziksel yapılardan ibaret olmayan, tarihsel süreçler içinde sürekli değişen ve dönüşen, kültürel, toplumsal ve ekolojik hafızanın taşıyıcısı olan canlı organizmalardır. İçinde barındırdıkları imgeler, mekânsal pratikler ve kolektif anlatılar sayesinde hem bireysel hem de toplumsal belleğin temel unsurlarını oluştururlar. Kent mekânları ile bireyler arasındaki karşılıklı etkileşim, yalnızca bireylerin hafızasında yer eden mekânsal deneyimler üretmekle kalmaz, aynı zamanda kentlerin de kendilerine ait bir bellek oluşturmaya imkân tanır. Ancak, modern kentleşme süreçleri, mekânsal dönüşümler ve kentsel yenileme projeleri, kent belleğinin sürekliliğini tehdit etmektedir. Pek çok kentsel düzenleme, mekânı boş levha “*tabula rasa*” olarak ele almakta, var olan dokuyu görmezden gelerek yeni mekânsal biçimler üretmektedir (Uzunçarşılı Baysal, 2024). Bu süreç, kent kimliğinin ve kolektif hafızanın aşınmasına yol açarken, geçmişle kurulan ilişkileri de koparmaktadır. Modern kentleşmenin kent belleği üzerindeki yıpratıcı etkileri, bu süreci en yoğun yaşayan çok katmanlı şehirlerden biri olan İstanbul'da çarpıcı biçimde gözlemlenmektedir.

Bu bağlamda tez, söz konusu dönüşümleri mimarlık ve kent ilişkisi çerçevesinde değerlendirmeyi ve kent belleğini yalnızca insan merkezli bir hafıza üretim süreci olarak değil, Antroposen'in getirdiği yeni tartışma zeminleri bağlamında, insan ve insandan ibaret olmayan unsurların karşılıklı etkileşimi üzerinden yeniden düşünmeyi amaçlamaktadır.

1.1 Problem Tanımı

Kentler, tarih boyunca sosyal, kültürel ve ekolojik dinamiklerin karşılıklı etkileşimiyle sürekli değişen ve dönüşen mekânlar olmuştur. Bu dönüşüm yalnızca fiziksel yapılar üzerinde değil, aynı zamanda kolektif hafıza, toplumsal aidiyet ve mekâna yüklenen anlamlar üzerinde de belirleyici rol oynamaktadır (Assmann, 2008). Kent belleği, bu bağlamda hem geçmişin izlerini taşıyan hem de güncel ilişkilerle sürekli yeniden yazılan çok katmanlı bir yapıdır.

Ancak modernleşme süreçleriyle birlikte kent, giderek daha fazla ekonomik, politik ve yapısal ölçütlerle tanımlanmış; bu durum, belleğin yerle olan ilişkisini zayıflatmıştır (Lefebvre, 1991; Harvey, 2001). Mekân, tarihsel sürekliliğinden ve toplumsal bağlamından koparılarak, bir tür *tabula rasa* anlayışıyla yeniden kurgulanmaya başlanmıştır (Uzunçarşılı Baysal, 2024). Bu yaklaşımın en görünür sonuçlarından biri, kentlerde uygulanan yenileme projelerinde izlenmektedir. Özellikle doğayla iç içe geçmiş, kültürel ve ekolojik sürekliliğe sahip kent dokuları, bu müdahalelerden daha doğrudan etkilenmekte; belleği taşıyan doğal unsurlar göz ardı edilmekte ya da bastırılmaktadır.

Kent belleğine dair geleneksel çalışmalar ise hâlâ büyük ölçüde insan merkezli bir çerçevede şekillenmektedir (Perktaş & Gündoğan İbrişim, 2024). Bellek, genellikle bireyin mekânsal deneyimlerini, kolektif anlatılar ve yapıları çevre üzerinden kavramsallaştırılmakta; doğanın ve insan-dışı varlıkların bu süreçteki rolü büyük ölçüde ihmal edilmektedir. Belleğin yalnızca insan deneyimleri üzerinden anlaşılması, doğanın da belleğin taşıyıcılarından biri olabileceği fikrini görünmez kılmaktadır.

Oysa içinde bulunduğumuz Antroposen, insanın doğa üzerindeki etkisinin geri döndürülemez bir boyuta ulaştığı; doğa ve kültür ayrımının giderek daha bulanıklaştığı

bir dönemi temsil etmektedir (Haraway, 2016; Latour, 2014). Bu çağda kentlerin doğayla kurduğu ilişkiler sadece ekolojik sistemleri değil, aynı zamanda belleğin üretim biçimlerini de dönüştürmektedir. Doğal unsurlar, sadece fon değil, zamanla iz bırakan, geçmişi taşıyan ve yeniden yazan aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tüm bu dönüşümler ışığında, kent belleğini yalnızca insan merkezli bir anlatı çerçevesinde ele almanın artık yetersiz kaldığı açıktır. Ancak literatürde, doğanın bellek üretiminde aktif bir rol oynayıp oynamadığına ve insan sonrası kuramların kent belleğine nasıl yeni bakışlar sunduğuna dair kapsamlı ve sistematik çalışmalar hâlâ sınırlı sayıdadır. Bu boşluk, hem kent–doğa ilişkilerinin hem de hafıza kuramlarının yeniden düşünülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu nedenle bu tez, söz konusu eksikliklerden ve dönüşen dünya koşullarından doğan bir ihtiyaçla hareket etmektedir. Özellikle İstanbul gibi tarihsel ve ekolojik katmanların iç içe geçtiği bir kentte, doğanın da belleğin etkin bir unsuru olarak ele alınabileceği yeni bir okuma önerisi geliştirmek, bu çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır.

1.2 Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, kent belleğini yalnızca insan-merkezli bir hafıza üretim süreci olarak değil; Antroposen’in getirdiği yeni düşünsel ve ekolojik tartışma zeminleri bağlamında, insan ve insan olmayan varlıkların etkileşimi üzerinden yeniden düşündürmektir. Kent belleği, bu bağlamda, yalnızca geçmişe ait bir veri ya da tarihsel birikimin ifadesi değil; sürekli dönüşen, çok-zamanlı, çok-mekânlı ve nesne-yönelimli bir anlatı olarak ele alınmaktadır. Çalışma, belleği yazmak yerine, onu alanın kendisiyle birlikte anlatmak; belleği yalnızca insani bir edim değil, çevresel ve maddesel öznellikler arasında örülen ilişkisel bir süreç olarak kavramsallaştırmayı amaçlamaktadır.

Geleneksel kent belleği kuramları, belleğin toplumsal bağlamda nasıl üretildiğini açıklamada önemli kuramsal dayanaklar sunmaktadır. Ancak içinde bulunduğumuz çağda, kent ile doğa arasındaki sınırların giderek muğlaklaşması, bu üretim süreçlerinin yalnızca insan deneyimiyle mi şekillendiği sorusunu daha da görünür kılmaktadır. Dolayısıyla bu tez, mevcut kuramlara karşı kuramsal ve yöntemsel düzeyde bir “alternatif” bellek okuması geliştirmeyi hedeflemektedir.

Antroposen’in ortaya koyduğu çevresel ve mekânsal dönüşümler, zaman ve mekân algılarını yeniden biçimlendirerek, insanın kent içindeki aktörlüğünü problematize etmektedir. Biyoçeşitlilik kaybı, su kaynaklarının tükenişi, mikro iklimlerin değişimi ve ekolojik hafızanın silinmesi gibi dinamikler, belleğin yalnızca tarihsel bir birikim değil; aynı zamanda yaşamsal ve maddesel bir mücadele alanı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda kent belleğinin yeniden tanımlanmasını zorunlu kılar. Bu çalışma, belirli bir alanın belleğini okumayı hedeflediği kadar, aynı zamanda Antroposen’in açtığı nesne-yönelimli ve çok-zamanlı düşünsel zeminler üzerinden bir bellek okuma biçimi önermektedir. Böylece, yalnızca mimarlığın mekân kuran yönüne değil; belleği biçimlendiren ilişkisel, görsel ve deneyimsel kapasitesine de odaklanılır. Mimarlık, bu bağlamda, insan ve insandan ibaret olmayan öznel arasındaki geçirgen ilişkileri fark etmeyi ve yeniden örgütlemeyi mümkün kılan bir bellek taşıyıcısına dönüşür.

Kent belleğini ekolojik, posthümanist ve nesne-yönelimli bir çerçevede yeniden tanımlamayı amaçlayan bu araştırma; Haraway (2016)’in “düğümler halinde yaşamak” kavramı, Barad (2019)’ın zamansallığın içkinliğine dair kuramsal çerçevesi, ve DeLanda (2017)’nin maddi toplumsallık kuramı aracılığıyla kendi kuramsal omurgasını oluşturur. Bu bağlamda çalışma, yalnızca insan merkezli anlatıların değil; insandan ibaret olmayan

öznelerin, maddelerin ve mekânsal ilişkilerin de bellek taşıyıcısı olabileceği fikrinden hareket eder.

Bu kuramsal önerme, Dolapdere bölgesinde gerçekleştirilecek bir alan çalışması aracılığıyla deneyimsel ve görsel düzeyde somutlaştırılır. Kentleşme süreciyle dönüşen bu bölgede, bir zamanlar akmakta olan Dolapdere Deresi'nin hem fiziki hem de imgesel varlığı, bir bellek üreticisi olarak araştırılır. Arşiv taramaları, haritalar, planlar, yürüyüş rotaları, görsel anlatı ve yerinde gözlemlerle oluşturulan bu çalışma, belleğin yalnızca geçmişle değil; şimdiyle ve gelecekle kurduğu çok-katmanlı ilişkiler ağı içinde nasıl örüldüğünü açığa çıkarmayı hedefler.

Sonuç olarak bu araştırma, kent belleğini yalnızca geçmişin bir yansıması değil; alanın kendisiyle anlatılan, çok sayıda özelliğin katıldığı, zamansal olarak katmanlaşan ve maddesel ilişkilerle örülen bir anlatı olarak ele alır. Bu yönüyle çalışma, hem kavramsal hem yöntemsel düzeyde “alternatif” bir okuma biçimi geliştirmektedir.

1.3 Araştırmanın Kapsamı

İstanbul, tarih boyunca farklı medeniyetlerin, kültürlerin ve yaşam biçimlerinin üst üste binerek şekillendirdiği, çok katmanlı bir kent belleğine sahiptir. Bu katmanlı yapı, Turgut'un (2021) da vurguladığı gibi, İstanbul'u palimpsest kente dönüştürür. İstanbul'un topoğrafyası, mimarisi ve gündelik yaşam pratikleri, hem geçmişin izlerini taşıyan hem de sürekli yeniden yazılan bir kent belleği oluşturur. Bu belleğin hem zamansal hem de mekânsal derinliği, İstanbul'u sadece fiziksel değil aynı zamanda sembolik bir hafıza alanı haline getirir. Ancak modern kentsel müdahaleler, bu çok katmanlı yapıyı giderek silikleştirmekte; palimpsestin okunabilirliğini azaltmaktadır.

Ressam, sanat eleştirmeni ve yazar Alexis Gritchenko (2020), İstanbul'u şu cümlelerle betimler:

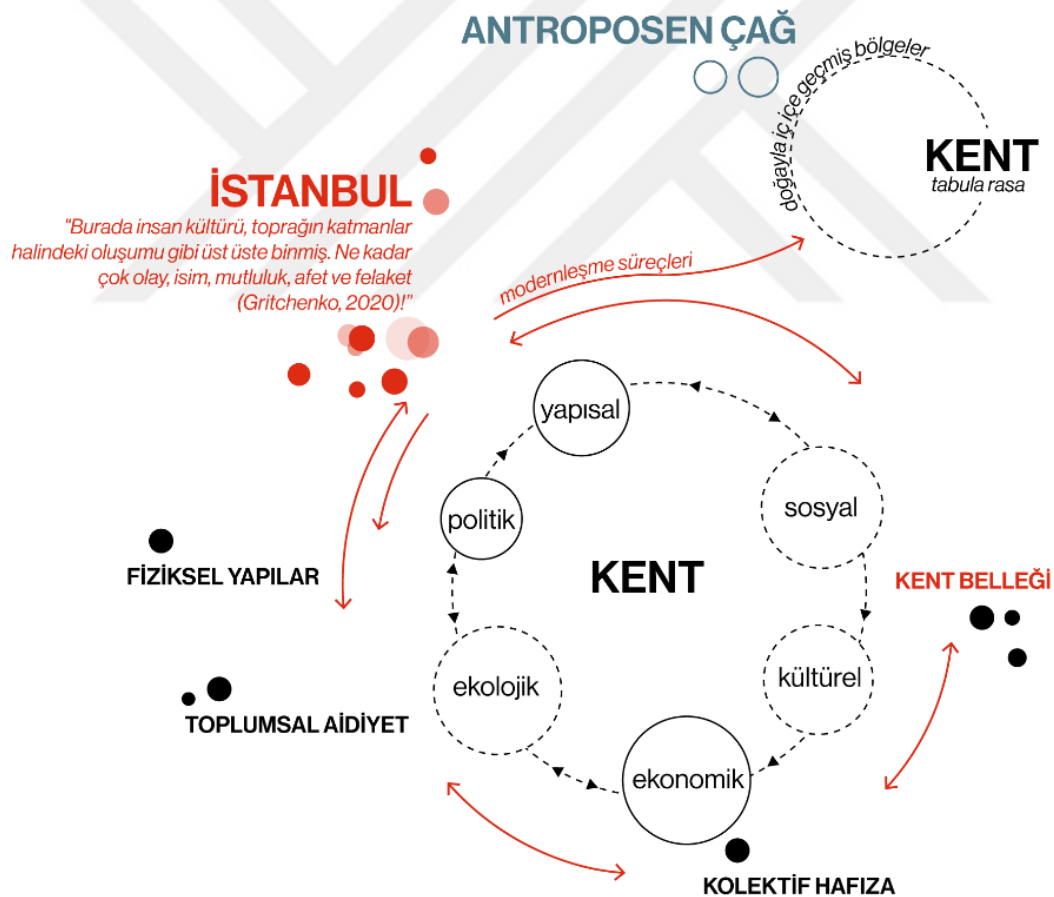
"Burada insan kültürü, toprağın katmanlar halindeki oluşumu gibi üst üste binmiş. Ne kadar çok olay, isim, mutluluk, afet ve felaket (Gritchenko, 2020)!"

Bu tanımlama, İstanbul'un hafızasını oluşturan katmanlı yapıyı gözler önüne sermektedir. Ancak günümüzde İstanbul, yalnızca tarihî mirası ve kültürel belleği ile değil, aynı zamanda insan etkisiyle işaretlenen Antroposen ile de yeni bir dönüşüm sürecine tanıklık etmektedir.

Antroposen, insan faaliyetlerinin dünya üzerindeki etkilerinin jeolojik ve ekolojik anlamda geri dönülemez bir noktaya ulaştığını öne sürerek "bildiğimiz dünyanın sonu" olarak tanımlanmaktadır (McKibben, 2011). Küresel ısınma, biyoçeşitliliğin azalması, kentleşmenin doğaya müdahale biçimlerini radikal şekilde değiştirmesi gibi olgular, kentlerin mekânsal örgütlenmesini ve hafıza üretim süreçlerini dönüştürmektedir. İklim değişikliği, doğal afetler, su krizleri ve ekolojik yıkımlar, kentlerin de temel meselelerinden biri hâline gelmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca çevresel değil, aynı zamanda mimarlık disiplini açısından da yeni düşünsel alanlar açmaktadır. Çünkü mimarlık, mekân üretme pratikleri aracılığıyla belleğin biçimlenmesinde rol oynar; bu nedenle, mimarlık ve kent belleği arasında kurulan ilişki, bu çalışmanın önemli bir zeminini oluşturur.

Bununla birlikte, geleneksel kent belleği literatürü, büyük oranda insan deneyimlerine ve toplumsal hatırlama pratiklerine odaklanmıştır. Maurice Halbwachs (1950)'ın kolektif bellek kuramından Pierre Nora (1989)'nın hafıza mekânları kavramsallaştırmasına kadar uzanan bu kuramsal çerçeve, belleği toplumsal yapıların ve tarihsel anlatıların bir yansıması olarak ele almıştır. Bu yaklaşımlar, kentlerin mekânsal bellek taşıyıcısı olabileceğini güçlü biçimde ortaya koyarken, doğanın ve insandan ibaret

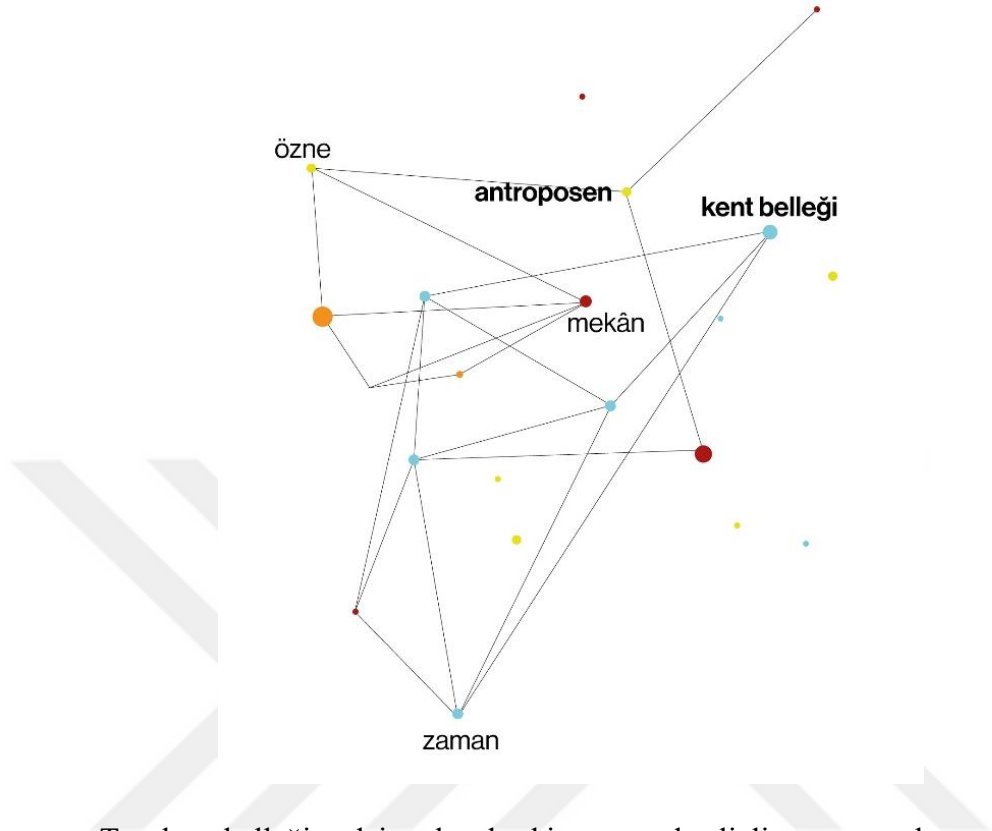
olmayan unsurların bu sürece nasıl dâhil olabileceği çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Bu noktada, özellikle modernist kent planlamasının doğayı edilgen bir zemin olarak görmesi, doğayla kurulan ilişkinin de belleğin dışında kalmasına neden olmuştur. Oysa günümüzde karşı karşıya kaldığımız iklim krizleri, ekolojik yıkımlar ve kentsel müdahaleler, Şekil 1.1’de de görüldüğü üzere bu belleğin sadece sosyal ya da kültürel değil, aynı zamanda ekolojik ve insan-merkezli olmayan bir zemin üzerinden yeniden düşünülmesini gerekli kılmaktadır.

şekillenme biçimleri, insan ve insan olmayan özneler arasındaki ilişkilerin mekânsal hafıza süreçlerine etkisi ve doğanın bu bellekteki rolü irdelenmektedir.

Bu kapsamda, “Kent mekânları, yalnızca fiziksel varlıklarıyla değil, aynı zamanda doğayla kurdukları ilişkilerle de belleğin üretildiği alanlar olabilir mi? Taş, su, bitki ve diğer unsurlar, belleğin taşıyıcısı olarak düşünülebilir mi? İnsan ve doğa arasındaki geleneksel hiyerarşik sınırların sorgulanması, kent belleğinin çok katmanlı yapısını anlamada nasıl yeni imkânlar sunabilir?” gibi sorular ışığında, tez boyunca, kent belleği kavramı Antroposen’in ortaya koyduğu düşünsel zeminler bağlamında yeniden konumlandırılır. Geleneksel hafıza kuramlarının büyük ölçüde insan deneyimine dayalı anlatılarına karşılık, bu çalışmada kent belleğini çok-mekânlı, çok-zamanlı ve insan-dışı unsurların da katıldığı bir süreç olarak ele alınır. Bu noktada, kent belleğinin doğayla nasıl ilişkilenebileceğini saptamakla kalmaz; aynı zamanda belleğin kendisini, insandan ibaret olmayan *“more-than-human”* bir hikâye anlatımı pratiği olarak yeniden kurgulanır. Şekil 1.2’de bu çerçevenin temel bileşenleri olan özne, mekân, zaman ve kent belleği arasındaki ilişkiler, Antroposen bağlamında çizilen çok-merkezli bir ağ yapısı üzerinden görselleştirilmiştir. Şekilde görüldüğü üzere, belleğin üretimi sabit ve tekil öznelere değil; çoklu aktörlerin dolanık ilişkilerine dayandığını göstermektedir.

Şekil 1.2 Antroposen'de kent belleğini oluşturan bileşenler

Tez, kent belleğine dair geleneksel insan-merkezli, lineer zamanlı ve antropojenik anlatıları yetersiz bulmakta; bunun yerine, Antroposen'in açtığı düşünsel ve estetik zeminler üzerinden bir bellek okuması önermektedir. Bu noktada, burada önerilen “alternatiflik” kuramsal, yöntemsel ve tematik olarak olmak üzere üç boyutta gerekçelendirilir.

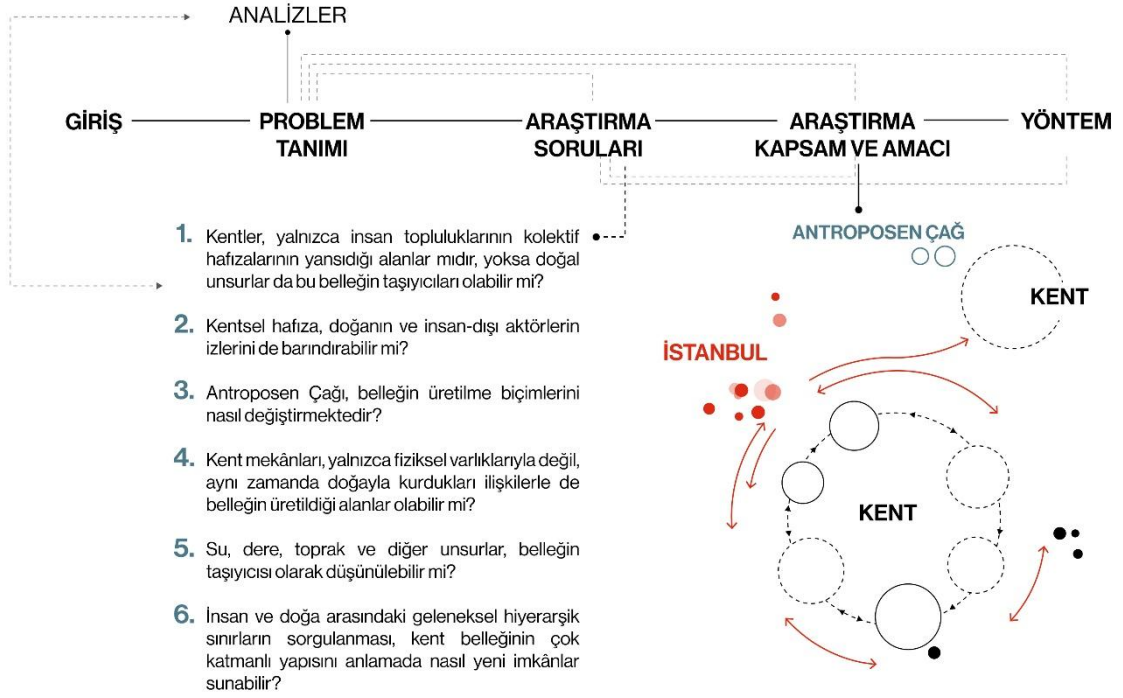
Kuramsal olarak, belleği yalnızca insan deneyimine indirgeyen yaklaşımların dışına çıkılarak, posthümanist ve nesne-yönelimli kuramlar aracılığıyla insan-dışı öznelerin bellekteki rolü değerlendirilir. Bu yeni okuma biçimi yalnızca öznellik alanında değil; aynı zamanda belleğin zaman ve mekânla kurduğu ilişki biçimlerinde de bir dönüşüm önerir. Bu bağlamda, *çok-zamanlılık* kavramı, belleği durağan bir geçmiş kaydı olarak görmektense; geçmiş, şimdi ve gelecek zaman katmanlarının birbirine karıştığı, eşzamanlılıkların ve kırımlı sürekliliklerin iç içe geçtiği bir yapı olarak düşünmeyi

mümkün kılar. Öte yandan, *çok-mekânlılık* ise belleği merkezi ve tekil bir kent anlatısından kopararak; farklı ölçeklerde, çeşitli öznelerin ve maddesel varlıkların etkileşimiyle şekillenen çoğul bağlamlar içinde yeniden kurgular.

Bu kuramsal yaklaşım, yöntemsel düzeyde deneyimsel araçlarla desteklenir. Haritalama, kolaj, siyanotip, yürüyüş ve görsel anlatılar gibi yöntemlerle çoklu anlatı biçimleri geliştirilir. Bu yöntemler, alan çalışmasında taş, su ve bitki gibi temalar etrafında tematik olarak analiz edilir ve kentte göz ardı edilen maddesel varlıkların bellekteki rolünü görünür kılan bir karşılaşma analitiği önerilir. Bellek, böylece yalnızca temsil değil; bir aradalık biçimi, maddenin ve ilişkilerin sürekliliği içinde örülen bir anlatı haline gelir.

Bu kuramsal çerçeveyi sahada karşılamak amacıyla araştırma, İstanbul'un Dolapdere bölgesine odaklanır. Topoğrafik sürekliliği, tarihsel katmanları ve dönüşen ekolojik ilişkileriyle Dolapdere, belleği sadece insanın değil, suyun, toprağın, sesin ve diğer insan-olmayan varlıkların da taşıdığı bir alan olarak okunur Tez, alan çalışması boyunca yürüyerek gözlem, haritalama, fotoğraflama ve nesne toplama yöntemlerini kullanarak, hikâyeyi yazmaktan çok onunla birlikte yürür; “yerin belleği nasıl anlatılır?” sorusunu sahada deneyimler.

Şekil 1.3 Tezin problem tanımı, araştırma soruları ve kapsamı

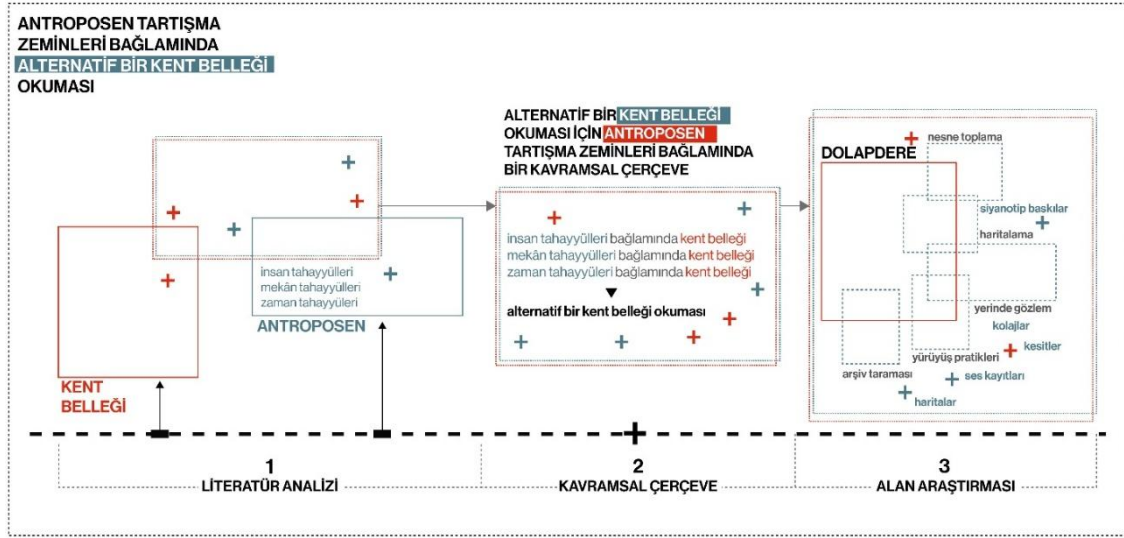

Böylece, Şekil 1.3'te görülebilen tezin problem tanımı, araştırma soruları ve kapsam, kuramsal analiz ile yerinde gözlem bir araya gelerek, belleği sadece toplumsal bir temsil değil, ekolojik, posthümanist ve nesne-yönelimli bir hikâye olarak yeniden düşünmenin imkânları araştırılır. Bu yönüyle tez, Antroposen'in kent belleğini nasıl dönüştürdüğünü anlamaya yönelik alternatif bir yöntem önerisi sunar.

1.4 Araştırma Yöntemi

Araştırma, niteliksel yöntemlerle kuramsal çözümlemeyi ve yerinde gözlemi birlikte kullanan çok katmanlı bir yapı üzerine kuruludur. Araştırmanın yöntemi, Şekil 1.4'te görüleceği üzere literatür analizi, kavramsal çerçeve ve alan araştırması olmak üzere üç temel eksen üzerinden yapılandırılmıştır. Bu çok katmanlı yapı, çalışmanın kuramsal zeminini oluştururken aynı zamanda alternatif bir kent belleği okuma biçiminin geliştirilmesine olanak tanımıştır.

Şekil 1.4 Araştırma sürecinin aşamaları ve kuram-yöntem ilişkileri

Yöntemin ilk aşamasını oluşturan literatür analizi iki temel odakta ilerlemiştir. Öncelikle, kent belleği kavramı kapsamlı bir şekilde ele alınmış; Halbwachs (1925, 1950), Nora (1984-1992), Lynch (1960) ve Rossi (1966) gibi düşünürlerin kent belleğine dair teorileri değerlendirilmiştir. Bu yaklaşımlar, belleğin büyük ölçüde insan-merkezli ve çizgisel bir çerçevede kurgulandığını ortaya koymuştur.

İkinci olarak, Antroposen kavramı ve bu bağlamda şekillenen posthümanist, yeni materyalist ve nesne-yönelimli kuramsal yaklaşımlar araştırmaya dâhil edilmiştir. Haraway (2016), Barad (2009, 2019) ve DeLanda (2017) gibi düşünürlerin katkıları üzerinden, zaman, mekân ve öznellik kavramlarının Antroposen bağlamında nasıl dönüşüme uğradığı incelenmiştir. Bu kuramsal sorgulama, belleğin yalnızca insanlar aracılığıyla değil; insan-dışı özneler, maddesel ilişkiler ve çevresel aktörler yoluyla da üretilebileceğine işaret eden bir zemin oluşturmuştur.

Tezin ikinci yöntem katmanı, kavramsal çerçevenin oluşturulmasıdır. Bu aşamada, Antroposen'in sunduğu tartışma zeminleri doğrultusunda kent belleği kavramı yeniden düşünülmüş; klasik temsiliyet modellerinin ötesine geçen alternatif bir okuma

yöntemi geliştirilmiştir. Bu alternatif okuma kavramsal ve ontolojik olarak, yöntemsel olarak ve tematik olmak üzere üç düzeyde yapılandırılmıştır. Kavramsal ve ontolojik olarak, kent belleği, yalnızca insan deneyimlerine bağlı bir temsil değil; insan ve insan-dışı özneler arasında kurulan ilişkisel, çok-zamanlı ve çok-mekânlı bir oluş süreci olarak ele alınmıştır. Bellek, bu bağlamda sabit bir içerik değil; zamansal düğümlenmeler, maddesel etkileşimler ve türler-arası karşılaşmalarla biçimlenen bir üretim alanı olarak kavramsallaştırılmıştır. Yöntemsel olarak, geliştirilen alternatif yöntem, geleneksel arşiv ve temsile dayalı belleği okuma tekniklerinin yanı sıra; deneyime, bedensel katılıma ve çok-duyulu karşılaşmalara dayanan araştırma araçları içermektedir. Yürüyüş pratikleri, nesne toplama, siyanotip “*cyanotype*” üretimi, ses ve görüntü kayıtları ile kolaj temelli haritalamalar bu yöntemin başlıca araçlarını oluşturur. Tematik olarak ise kavramsal çerçevenin sahadaki izdüşümlerini görünür kılmak üzere taş, su ve bitki gibi maddesel unsurlar belirlenmiş; bu varlıklar yalnızca temsili göstergeler değil, belleğin etkin üreticileri olarak ele alınmıştır. Bu üçlü tematik odak, türler-arası karşılaşmaların ve belleğin maddesel, duyuşsal izlerinin izlenmesine olanak tanımıştır.

Kuramsal çerçevede geliştirilen alternatif kent belleği okuma yöntemi, İstanbul’un Dolapdere bölgesinde gerçekleştirilen alan çalışması aracılığıyla sahada uygulanmıştır. Bu uygulama, yalnızca teorik bir öneriyi sınamakla kalmamış; aynı zamanda belleğin insan-dışı öznelerle birlikte nasıl üretilebileceğini deneyimsel olarak araştırmıştır. Alan çalışması üç aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada, Dolapdere'nin tarihsel dönüşümünü anlamaya yönelik arşiv araştırması yapılmış; eski haritalar, görseller ve anlatılar incelenmiştir. İkinci aşamada, sahada yürüyüş pratikleri, yerinde gözlem, doğal nesne toplama, haritalama ve görsel belgeleme teknikleri uygulanmıştır. Özellikle Dolapdere Deresi'nin izleri, su yolları, bitki örtüsü gibi belleğin insan-dışı aktörlerle

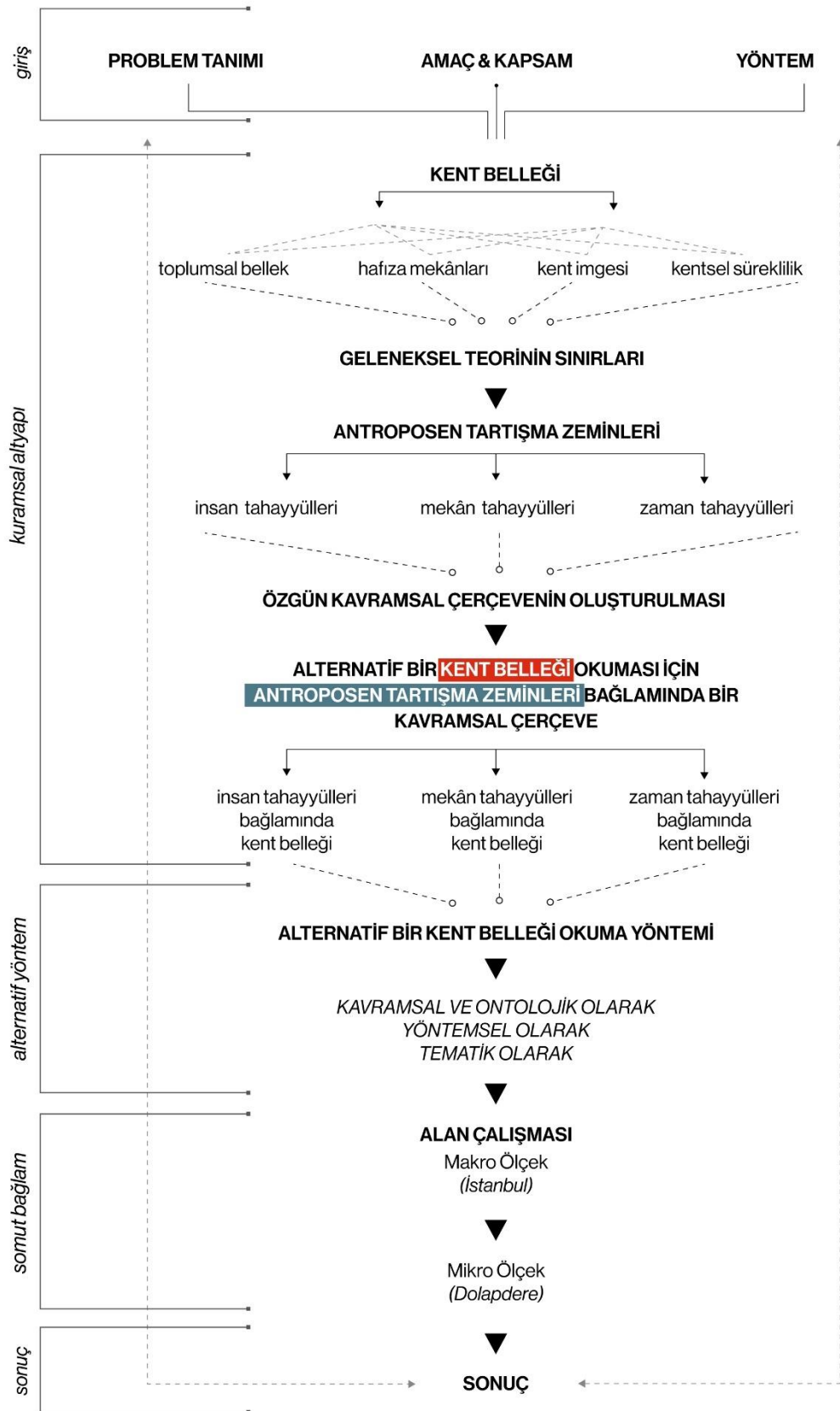
kurduğu ilişkiler açısından gözlemlenmiştir. Son aşamada ise, elde edilen gözlemler, çekilen fotoğraflar ve toplanan nesneler yeniden işlenmiş; ses kayıtları, kolajlar, kesitler ve haritalar aracılığıyla çok-duyulu anlatı katmanları oluşturulmuştur.

Tüm bu veriler, kuramsal çerçeve doğrultusunda tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiş; taş, su ve bitki başlıkları altında ilişkisel olarak yorumlanmıştır. Böylece yöntem, hem uygulamalı olarak test edilmiş hem de sahada işleyen deneysel bir belleksel kurgu biçimine dönüştürülmüştür.

1.5 Tez Strüktürü

Bu tez, Şekil 1.5'te de görüldüğü gibi Antroposen'in kent belleği üzerindeki etkilerini insan ve insan olmayan öznelerin birlikte kurduğu bir hafıza perspektifinden ele alarak, bu çerçevede geliştirilen teorik tartışmaları Dolapdere örneği üzerinden somutlaştırmayı amaçladığı için tez kapsamında, teorik altyapının kurulmasından vaka analizine, oradan da genel değerlendirmelere uzanan bütüncül bir kurgu izlenmektedir.

Şekil 1.5 Tez strüktürü

İlk bölümde, çalışmanın problem tanımı, araştırmanın temellendiği sorular, araştırmanın kapsamı ve amacı ile beraber araştırma boyunca kullanılan yöntemler detaylı biçimde ele alınır.

İkinci bölüm, bellek ve kent belleği kavramlarının geleneksel kuramsal çerçevede nasıl ele alındığını incelemektedir. Maurice Halbwachs (1925, 1950), Pierre Nora (1989), Kevin Lynch (1960) ve Aldo Rossi (1966) gibi kuramcıların bellek anlayışı bu bölümde analiz edilmektedir. Ayrıca modernist kentleşmenin bellek üzerindeki etkileri ve “kentsel amnezi” olgusu incelenerek, insan-merkezli bellek anlayışlarının sınırları tartışılmaktadır.

Tezin üçüncü bölümünde, Antroposen kavramını tarihsel, teorik ve eleştirel boyutlarıyla ele alarak yalnızca bir jeolojik çağ değil, öznellik, mekân, zaman ve bellek anlayışlarında dönüşüm yaratan bir düşünsel kırılma anı olarak konumlandırmaktadır. Bu bağlamda Antroposen kavramı yerine önerilen alternatif kavramsallaştırmalar tartışılır ve üç temel eksen —özne, mekân, zaman— üzerinden Antroposen’in açtığı yeni tartışma zeminleri incelenir.

Kavramsal çerçevenin ele alındığı dördüncü bölümde, bir önceki bölümde ele alınan üç kavramsal düzlem Antroposen’de bellek kavrayışını dönüştüren temel eksenler olarak ele alınmakta ve tezde geliştirilen alternatif kent belleği okuma yönteminin temelini oluşturmaktadır. Geliştirilen bu alternatif yöntem, yalnızca teorik bir önerme değil, aynı zamanda uygulamalı bir araştırma pratiği olarak şekillendirilmiştir. Bu doğrultuda, kuramsal zeminin sahaya nasıl yansıdığı, çok-duyulu ve deneyim temelli araştırma teknikleriyle ortaya konur. Özellikle yürüyüş pratikleri, yerinde gözlem, haritalama, nesne toplama, ve siyanotip “cyanotype” üretimi gibi araçlar kullanılarak, belleğin yalnızca düşünsel değil, aynı zamanda maddesel ve deneyimsel katmanları da

araştırmaya dâhil edilmiştir. Haraway’ın (2016) “*hikâye değişirse dünya değişir*” önermesi, belleği sabit anlatıların alanı olmaktan çıkarıp, insan ve insan-dışı öznelere birlikte ördüğü bir anlatı sahası olarak yeniden düşünmeyi mümkün kılar. Bu kuramsal altyapı doğrultusunda geliştirilen yöntem, belleği taş (yıkım ve iktidar), su (akışkanlık ve süreklilik) ve bitki (direniş ve onarma) gibi maddesel varlıklar üzerinden okumayı hedefler.

Geliştirilen bu kuramsal çerçeve ve alternatif okuma yöntemi, beşinci bölümde Dolapdere üzerinden gerçekleştirilen alan çalışmasıyla somutlaştırılmaktadır. Bu bağlamda, çalışma yalnızca mekânsal bir gözleme değil, aynı zamanda anlatı temelli bir bellek okuması yönteminin sahada denenmesine dayanmaktadır. Öncelikle İstanbul’un kaybolan suları bağlamında derelerin tarihsel dönüşümü ele alınmakta; bu dönüşümün kent belleğinde bıraktığı izler arşiv belgeleri, eski haritalar ve görsel dokümanlar aracılığıyla ortaya konmaktadır. Ardından, Dolapdere’nin çok katmanlı yapısı içinde özellikle Dolapdere Deresi’nin bellekteki rolü incelenmektedir. Derenin yalnızca fiziksel bir varlık olarak değil, aynı zamanda bir anlatı aktörü olarak nasıl işlediği irdelenmektedir. Alan çalışması süresince geliştirilen yöntem, yürüyüş pratikleri, yerinde gözlem, fotoğrafik belgeleme ve nesne toplama gibi araçlarla zenginleştirilmiştir. Bu sayede bellek, yalnızca sözel ya da tarihsel anlatılarla değil; insan-dışı izlerle de birlikte okunmaya çalışılmıştır. Elde edilen tüm veriler, kavramsal çerçevede tanımlanan çok-zamanlı, nesne-yönelimli ve çok-mekânlı eksenlerde yeniden çözümlenmiş; taş, su ve bitki başlıkları altında yeniden yorumlanmıştır. Böylece Dolapdere örneği üzerinden anlatı temelli, ilişkisel ve nesne yönelimli bir bellek okuması pratiğe geçirilmiştir.

Tezin altıncı ve son bölümünde ise araştırmanın genel bulguları özetlenerek Antroposen’in kentsel bellek anlayışına getirdiği yeni düşünme biçimleri değerlendirilir.

Doğanın da aktif bir bellek unsuru olabileceği fikriyle, kent belleğine dair insan merkezli yaklaşımların ötesine geçilmesi gerektiği vurgulanır. Ayrıca, Antroposen'in getirdiği tartışma zeminlerinin kent çalışmaları ve mimarlık disiplinine sunduğu yeni teorik imkânlar üzerine çıkarımlar yapılır ve gelecekteki araştırmalara yönelik öneriler sunulur.

Bu yapıyla birlikte, tez yalnızca geleneksel bellek kuramlarına eleştirel bir bakış sunmakla kalmayıp; doğa, zaman ve öznellik kavramlarını yeniden tanımlayan alternatif bir kent belleği okuması önermektedir.

2. KENT BELLEĞİ VE AMNEZİ

Kent, sadece fiziksel bir yapı ya da planlanmış bir organizasyon değil, aynı zamanda sosyal, politik ve kültürel pratiklerin bir araya geldiği, hafızanın da sürekli olarak üretildiği bir mekândır. Bu bağlamda, kent belleği, hem bireysel hem de kolektif hafızanın bir uzantısı olarak şekillenir. Bellek mekânları, toplulukların aidiyet geliştirdiği, kimliklerini kurduğu ve kuşaklar boyunca aktardığı maddi ve manevi mirasın taşıyıcısıdır.

Bu bölümde öncelikle bellek kavramına ilişkin araştırmalar incelenmiş, ardından kent belleği kavramı Maurice Halbwachs (1925, 1950), Pierre Nora (1984-1992, 1989), Kevin Lynch (1960) ve Aldo Rossi (1966) gibi klasik kuramcıların yaklaşımları çerçevesinde ele alınmıştır.

2.1 Kent ve Bellek

Bellek kavramı, disiplinler arası bir zemin üzerinde yükselir. Psikoloji, nörobilim, felsefe ve sosyoloji gibi alanlarda farklı biçimlerde ele alınsa da, özellikle kent ve mimarlık çalışmalarında belleğin toplumsal ve mekânsal yönü belirleyici olmaktadır. Bu noktada, Maurice Halbwachs (1950)'in "kolektif bellek" kuramı, bireysel hafızanın toplumsal bağlamdan bağımsız düşünölemeyeceğini savunur. Halbwachs'a göre (1950), bireyin hatırlama eylemi toplumsal normlar, grup aidiyetleri ve mekânsal bağlam içinde gerçekleşir. Toplumun kendisi, belleği sadece biçimlendirmekle kalmaz; onu mümkün kılan temel zemini de sağlar. Bu bakış açısıyla kolektif bellek, bir toplumun geçmişine dair ortak birikimi olarak tanımlanabilir ve bireysel bellek, aslında bu kolektif birikimin kişisel yansımalarıdır. Halbwachs (1950), belleğin toplumsal doğasını vurgulayarak *“tek başına bir bireyin, toplumun oluşturduğu çerçeveler olmaksızın hatırlayamayacağını”* belirtir.

Halbwachs (1925), kolektif belleğin mekânsal bir çerçeveye içinde şekillendiğini ve fiziksel çevrenin anıların korunmasında temel bir zemin sağladığını vurgular. Somut mekânlar (evler, sokaklar, anıtlar) geçmiş deneyimlerin izlerini taşıyarak hafızanın sürekliliğini sağlar. Ona göre, geçmiş ancak fiziksel çevrede muhafaza edilen anılarla yeniden canlanabilir. Bu bağlamda, bellek bireysel zihin ile toplumsal ve mekânsal ortam arasındaki dinamik bir etkileşim sonucu oluşur. Halbwachs'ın (1925, 1950) çalışmaları, belleğin toplumsal yapılar ve fiziksel mekân tarafından şekillendiğini ortaya koyarak bireysel hafıza ile kolektif bağlam arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır.

Modern çağda bellek ile mekân arasındaki ilişkiyi kavramak için hafıza mekânları “*lieux de mémoire*” kavramını geliştiren Pierre Nora (1989) ise modern toplumlarda yaşayan hafıza ortamlarının “*milieux de mémoire*” zayıflamasıyla birlikte, toplumların geçmişi belirli nesnelere ve mekânlara yükleyerek muhafaza etme yoluna gittiğini belirtir. *Hafıza mekânları*, kolektif belleğin kristalize olup somutlaştığı özel yerler ya da simgelerdir. Nora (1989), belleğin maddi dünyayla bağını “hafızanın somuta kök salması” ifadesiyle açıklar. Ona göre bellek, “*somut olana – mekânlara, jestlere, imgelere ve nesnelere – kök salar*”; hafıza mekânları da “*bir toplumsal bilinçdışının somut tezahürleri*” olarak işlev görür. Nora'ya göre (1989), modern çağda bu tür hafıza mekânlarına duyulan ilgi artmıştır, çünkü “*hafızanın bu denli çok konuşulmasının sebebi, ondan geriye çok az şey kalmış olmasıdır*”. Keza, Nora (1989)'nın da savunduğu gibi modernite, geleneksel topluluk hafızasını zayıflatırken, toplumlar geçmişlerini bu özel mekânlarda muhafaza etmeye çalışırlar. Sonuç olarak, Nora'nın hafıza mekânları “*lieux de mémoire*” kavramsallaştırması, mekânın bellek üretimindeki taşıyıcı rolünü gözler önüne serer: Kolektif bellek, soyut bir olgu olmaktan çıkıp mekânla bütünleşir ve fiziksel çevre, toplumsal hafızanın aktif bir unsuru haline gelir. Bu yaklaşım, mekânın sadece bir

arka plan değil, aynı zamanda belleğin inşasında etkin bir aktör olduğunu kuramsal olarak ortaya koyar.

Kent belleği konusundaki bir diğer önemli kuramsal yaklaşımlardan biri, Lynch'in (1960) "*kent imgesi*" kavramıdır. Lynch'e göre, bir kentin fiziksel formu ne kadar anlaşılır ve imgelenebilir "*imageable*" ise, kent sakinlerinin zihninde o denli net ve paylaşılan bir imge oluşur. Bu kapsamda Lynch (1960), kentlerin okunaklılığını sağlayan beş temel fiziksel öge—yollar, kenarlar, bölgeler, odak noktaları ve işaret yapılar—üzerine odaklanır. Bu ögeler, bireylerin kentle anlamlı bağ kurmasını ve yön bulmasını mümkün kılar. Lynch'e göre, kent imgesi, bireylerin zihinsel imgelerinin kesişimiyle oluşur; şehir plancılarının görevi ise ortak bir kent imgesi yaratmaktır. Böylece kentsel fiziksel doku, bilişsel süreçler aracılığıyla kolektif belleğin temelini oluşturur.

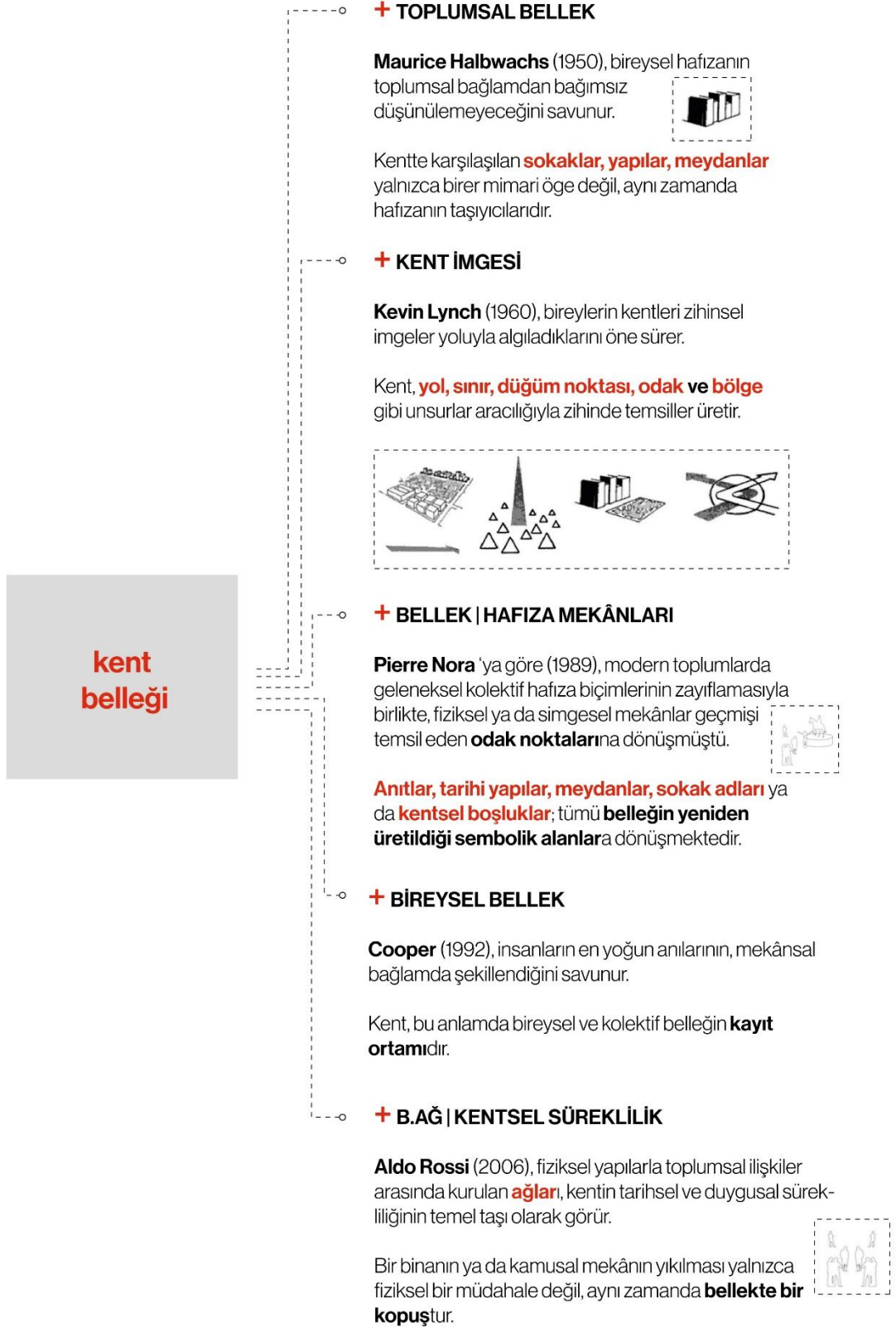
Kent belleği kuramına tarihsel ve mimari bir perspektif getiren Aldo Rossi (1966) ise kenti, geçmişten gelen kolektif birikimin somutlaştığı bir mekan olarak ele alır. Rossi'ye göre (1966), "*kent, onu oluşturan insanların kolektif belleğidir ve bellek de nesneler ve mekânlarla ilişkilidir*"; bir başka ifadeyle "*kent, kolektif belleğin mekanıdır*". Bu söylem, kentin fiziksel unsurları ile toplumsal bellek arasındaki güçlü bağı vurgular. Rossi (1966), kentsel çevrenin sadece bugünün ihtiyaçlarına göre şekillenen bir sahne olmadığını, aynı zamanda tarihsel sürekliliğin taşıyıcısı olduğunu savunur. Kentsel süreklilik kavramı, kentin zaman içinde biriken katmanlarının, fiziki yapılarda ve kent dokusunda devamlılık oluşturması anlamına gelir. Rossi (1966), kentin formunu belirleyen bazı kalıcı öğelerin – kendi deyimiyle *kalıcı* kentsel eserlerin "*urban artifacts*" veya süreklilik gösteren "*permanences*"lerin – kentin kolektif hafızasını geleceğe aktardığını belirtir. Kentteki olayların ardışıklığı, bu kalıcı mekânsal izler aracılığıyla

kaydedilir ve kentin hikâyesi bu yolla nesiller boyu okunabilir hale gelir. Rossi'ye göre (1966), kolektif bellek, kentin dönüşüm sürecine aktif şekilde katılır; maddi çevrenin her değişimi, geçmişten devralınan miras tarafından koşullandırılır.

Rossi (1966), kentin ruhu veya mekânın ruhu “*genius loci*” kavramını da kentsel bellek bağlamında yorumlar. Bir kentin veya yerin ruhu, o yerin tarihsel birikimi ve kolektif hafızasının yarattığı özgün atmosferdir. Rossi, “*bellek, karmaşık kentsel yapının tamamında kılavuz iplik haline gelir*” derken mimari süreklilik ile bellek arasındaki iç içe geçmeyi ifade eder. Belleğin sağladığı süreklilik, kentsel mekânda zaman içinde ortaklaşa paylaşılan imgelerin devamını mümkün kılar ve bu süreklilik sonucunda her kente özgü bir karakter, bir *kentsel ruh* ortaya çıkar. Yapılı çevrenin tarihsel sürekliliği ve özgünlüğü, orada yaşayanlar için tanıdık bir anlam dünyası yaratarak kentsel kimliği besler. Roma, İstanbul gibi tarihsel sürekliliği olan kentlerde, eski yapıların yeni işlevlerle yaşatılması kentsel sürekliliği sağlayarak o kente has bir ruh oluşturur; bu ruh, geçmiş ile şimdi arasındaki diyalogun ürünüdür.

Modern kentlerde eski ile yeninin sürekliliğini gözetken bir tasarım anlayışını savunan Rossi'ye göre (1966) “*şehir, halkının kolektif belleği*” ise, mimarlık ve şehircilik bu kolektif belleği görünür kılan, mekan aracılığıyla yaşatan bir pratik olmalıdır. Rossi (1966)'nin kent belleği teorilerine kuramsal katkısı, kenti tarihsel süreklilik ve bellek bağlamında ele alarak, fiziksel çevre ile toplumsal bellek arasındaki bağı kavramsallaştırmasıdır. Böylece kent belleği, Lynch (1960) sayesinde hem zihinsel imgeler düzeyinde, hem de Rossi (1966) sayesinde somut tarihsel miras düzeyinde anlaşılabilir hale gelmektedir.

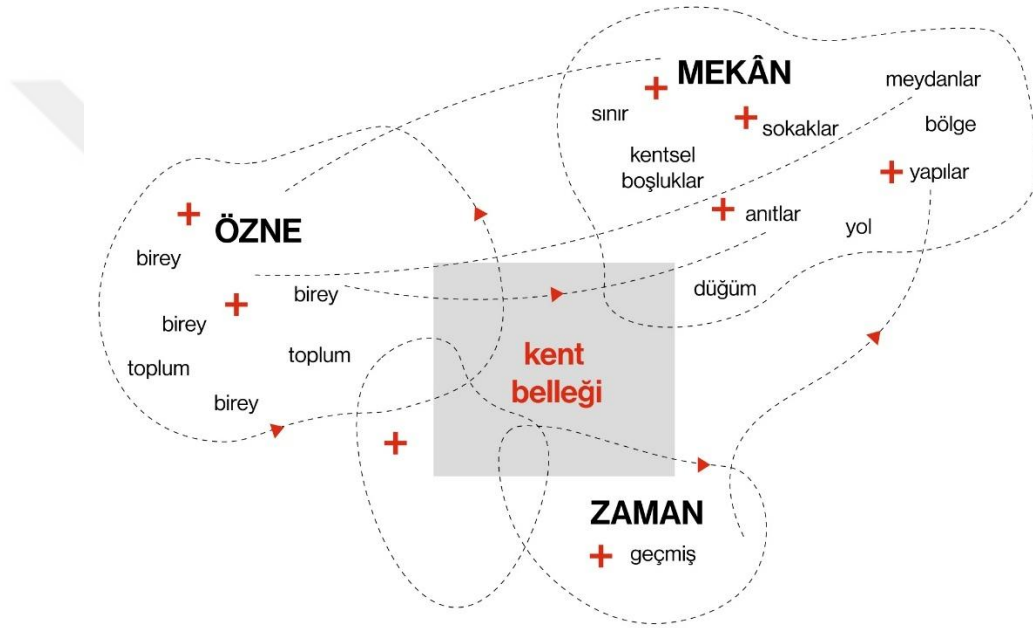
Şekil 2.1 Kent belleğinin kuramlarına ilişkin geleneksel yaklaşımlar

Bu bağlamda, Şekil 2.1’de kent belleği kuramlarına ilişkin temel yaklaşımlar ortak bir çerçevede bir araya getirilerek, belleğin çok katmanlı yapısını kavramsallaştırmak amaçlanmaktadır. Maurice Halbwachs (1925, 1950)’ın bireysel belleği toplumsal çerçeveler bağlamında ele alan yaklaşımı, Kevin Lynch (1960)’in kentsel imge oluşum süreçlerine yönelik çalışmaları, Pierre Nora (1984-1992)’nin hafıza mekânları kavramı çerçevesinde mekânsal odakların bellek taşıyıcıları olduğu yönündeki vurgusu ve Aldo Rossi (1966)’nin tarihsel süreklilik kavramı üzerinden geliştirdiği kentsel bellek anlayışı, bu şematik yapı içerisinde birbiriyle ilişkilendirilmiştir. Diyagramda, Lynch (1960)’in önerdiği yollar, kenarlar, bölgeler, odak noktaları ve anıtsal yapılar gibi kentsel unsurların yalnızca fiziksel varlıklar değil, aynı zamanda bireysel ve kolektif hafızanın oluşumunda etkin rol oynayan taşıyıcılar oldukları gösterilmektedir.

Şekil 2.2’de de görülebilen ve yukarıda incelenen kuramcılar kent belleğine ilişkin son derece önemli kavramsal araçlar ve bakış açıları sunarlar. Halbwachs (1950)’ın kolektif bellek kuramı, bireysel hafızanın toplumsal bağlam olmadan var olamayacağını göstererek bellek çalışmalarına çığır açıcı bir temel kazandırmıştır.

Şekil 2.2 *Kent belleğinin geleneksel anlatılarını oluşturan öge ve katmanlar arasındaki ilişkisel yapı*

Nora (1982-2002)’nın hafıza mekânları kavramı, tarihyazımı ve bellek ilişkisinde mekânın merkezi rolünü ortaya koymuştur. Lynch (1960), kentin biçimsel öğeleri ile kullanıcı belleği arasındaki bağı çözümlerken; Rossi (1966), kenti tarihsel süreklilik içindeki kolektif hafıza mekanı olarak betimlemiştir. Bu kuramsal çerçeveler, kent kimliğini ve deneyimini anlamamız için güçlü kavramlar sağlamaktadır.

2.2 Kent Belleğinde Amnezi

20. yüzyılın modernist kentleşme ve planlama süreçleri, getirdiği radikal değişim ve “ilerleme” anlayışıyla kent belleği üzerinde paradoksal bir etki yaratmıştır. Bir yandan modernizm, eskiyi yıkarak yerine yeniyi inşa etme ideali güderken, bu tutum kentlerin

kolektif hafızasında kopuşlar ve unutmalar “*amnezi*” üretmiştir. Özellikle 1950’ler ve 1960’lar boyunca dünya genelinde görülen büyük ölçekli kentsel dönüşüm projeleri, tarihi dokuya yeterince önem vermeyen bir yaklaşım sergilemiştir. Sonuçta, kentsel mekanın geçmişten gelen referans noktaları silindikçe, toplumların ortak hafızasında boşluklar doğmuştur. Connerton (2009), modern dünyada hatırlamanın karşı karşıya olduğu krizi vurgulayarak “günümüz yaşamının hızı ve çevremizdeki değişimin boyutunun, mekâna dair derin aşinalık geliştirmemizi zorlaştırdığını” belirtir. Sürekli değişen kent manzarası, bireylerin çocukluklarından tanıdık mekanların ortadan kalkmasıyla, geçmiş ile bağ kurmalarını güçleştirmektedir. Bu durum, bireysel düzlemde nostalji veya yabancılaşma duygusu yaratırken, toplumsal düzlemde de kolektif bir unutma sürecine işaret eder.

Nitekim modernitenin yenilik tutkusu, bazı kuramcılarca “*modernliğin unutturduğu*” bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Connerton (1989), hızlı kentsel değişimin ritüelleri ve toplumsal bağları çözerek hafızayı zayıflattığını ayrıntılı biçimde tartışır. Bununla uyumlu şekilde, Halbwachsçı perspektiften bakılırsa, toplumsal çerçevelerin sürekliliği bozulduğunda bellek de zayıflar: Modern şehirde ne aile mahalle ortamı ne de kuşaklararası komşuluk ilişkileri önceki kadar istikrarlı değildir, bu da ortak hatıraların aktarımını zorlaştırır. Bu yaklaşımda geçmişin izleri “eski” ve “işlevsiz” görülerek silinmiş; böylece kent belleğinin mimari ve mekânsal dayanakları ortadan kaldırılmıştır. Halbwachs (1950)’in işaret ettiği üzere bellek mekâna muhtaçsa, modernizmle birlikte bu mekânsal hafıza sabitlerinin yok edilmesi, hafızanın dağılmasına yol açmıştır. Bu olgu, kentsel ölçekte kolektif amnezi olarak adlandırılabilir.

Modernist şehircilik sadece tarihi yapıları değil, doğayı da kent yaşamının periferiğine itmiştir. Le Corbusier (1935) gibi modernist planlamacılar, kenti zonlara

ayırıp yeşil alanları ayrı birer fonksiyonel birim olarak ele almış, ancak kentsel bütünlük içinde doğanın yerini ikinci plana atmışlardır.

Yukarıda ele alınan kuramcıların çalışmalarında da doğanın, bellek taşıyıcısı bir unsur olarak yer bulamadığı görülür. Halbwachs (1925, 1950) ve Nora (1989), bellek kavramını incelerken daha çok sosyal gruplar ve kültürel mekânlar üzerine yoğunlaşmış; Lynch (1960) ve Rossi (1966) ise kentsel imge ve mimari miras bağlamında insan yapısı çevreye odaklanmıştır. Doğa, bu yaklaşımlarda genellikle sadece kentin arka planı veya dekoru olarak değinilen, aktif rolü olmayan bir unsur konumundadır. Lynch (1960)'in kent imgeleri arasında doğa öğeleri (dağ, deniz kıyısı gibi) birer “işaret ögesi” olarak yer alabilse de, bunlar da insan algısındaki şekilleriyle değerlidir ve doğal çevrenin kendi başına hafıza değeri ikinci plandadır.

Modernist dönemde şehirler büyüyüp sanayileşirken, birçok doğal unsur (nehirler, kıyılar, yeşil alanlar) ya tahrip olmuş ya da yapay şekilde dönüştürülmüştür. Bu da kentin doğal kolektif hafızasının silinmesine yol açmıştır. Bir kentin tarihsel olarak suyla ilişkisi (kıyı kültürü, nehir kenarı yaşamı), beton kıyı dolguları veya nehirlerin yeraltına alınmasıyla unutulabilir hale gelir.

Çağdaş araştırmalar, kentsel ekosistemlerin ve kültürel peyzajların da birer *hafıza taşıyıcısı* olduğunu ortaya koymaktadır. Andersson ve Barthel (2016), kentlerde biyolojik çeşitlilik yönetiminin geçmiş deneyimlere dayanarak yapılabilmesi için hem sosyal bellek hem de ekolojik bellek unsurlarının devamlılığının şart olduğunu vurgular. Azalan sosyal ve ekolojik bellek birikimi, kentsel direnci düşürür; bu durum, şehirlerin adeta geçmiş deneyimlerinden kopuk, hatırlama yetisi zayıflamış organizmalar haline gelmesine neden olur. Bu nedenle, modern kentleşmenin bir sonucu olarak sadece kültürel-tarihsel mirasın değil, kentin doğal mirasının da unutulduğu bir kolektif amnezi durumu karşımıza

çıkılmaktadır. Kısacası, modernist kent planlama yaklaşımları, kentsel bellekte hem yapıları çevreye dair boşluklar (unutma) yaratmış, hem de doğa-mekân ilişkisini zayıflatarak belleğin ekolojik boyutunu ihmal etmiştir.

2.3 Bölüm Sonucu

Sonuç olarak, incelenen yaklaşımların, çevreyi tamamen insan yapımı kentsel unsurlarla sınırlı tutmaları dikkat çekmektedir. Başka bir deyişle, kent belleği denildiğinde binalar, sokaklar, meydanlar, anıtlar gibi beşeri eserler odakta tutulmuş; doğa ve doğal çevre, bellek tartışmalarında ya göz ardı edilmiş ya da ikincil görülmüştür. Oysa insan ile doğa arasındaki etkileşim, özellikle son dönemde vurgulanan Antroposen kavramı tartışmalarıyla birlikte, bellek çalışmalarının da kapsamını genişletmektedir. Antroposen kavramı, insanlığın yeryüzündeki etkilerinin jeolojik ölçekte iz bıraktığını ve doğa-kültür ayrımının bulanıklaştığını öne sürer. Bu bağlamda, kültürel bellek kuramcıları da hafızanın yalnızca insan topluluklarının değil, insan-dışı dünyanın da bir parçası olduğunu dile getirmeye başlamıştır. Kültürel belleğin kapsamı, artık gezegenin derin zamanına ve insandan ibaret olmayan *"more-than-human"* unsurlarına doğru genişlemektedir. Nitekim Antroposen bağlamında doğal arşivler kavramı önem kazanır: Buz katmanları, ağaç halkaları, tortul tabakalar gibi doğal unsurlar, binlerce yıl öncesine ait iklim ve çevre bilgilerini barındıran birer hafıza deposu olarak görülmektedir. Bir ormanın ekosistemi veya bir nehrin yatağı, insan-doğa etkileşiminin tarihine dair izler taşır.

Tam da bu eleştirel sorgulamayla birlikte, geleneksel bellek kuramlarının sunduğu çerçevenin, içinde bulunduğumuz Antroposen'in gerçekliğini anlamakta yetersiz kaldığı görülür. İklim krizi, su kaynaklarının tükenişi, biyoçeşitlilik kaybı ve insan etkisinin jeolojik ölçeğe taşınması gibi olgular; yalnızca doğal sistemleri değil, *kentsel hafızanın*

Üretim biçimlerini de doğrudan dönüştürmektedir.

Bu nedenle, kent belleğini artık yalnızca insan deneyimleriyle sınırlı bir alan olarak değil; insan ve insan olmayan öznelerin birlikte killendirdiđi bir hafıza sahası olarak yeniden düşünmek gerekmektedir. Post-hümanist düşünce ve ekolojik bellek kuramları, bu geniletilmi yaklaşımın kuramsal temelini oluşturmakta; belleğin yalnızca insan öznesine ait olmadığını, doğanın da etkin bir bellek taşıyıcısı olabileceğini ortaya koymaktadır.

3. ANTROPOSEN TARTIŞMA ZEMİNLERİ

Bir önceki bölümde incelendiği üzere, kent belleği üzerine geliştirilen geleneksel kuramlar, belleği büyük ölçüde insan merkezli, tarihsel olarak çizgisel ve mekânı durağan bir temsil düzlemi olarak ele alır. Oysa günümüzün ekolojik, teknolojik ve toplumsal dönüşümleri, bu bellek anlayışının sınırlarını görünür kılmıştır. Kentlerin dönüşüm hızının, ekosistemlerin kırılgan yapısıyla çakıştığı bir çağda; belleğin yalnızca insan deneyimine, yazılı tarihe ya da mimari mirasa indirgenemeyeceği artık daha açık biçimde hissedilmektedir.

Bu noktada, belleği yeniden düşünmenin zeminini sağlayan kavramlardan biri olan Antroposen, yalnızca doğayı değil; zaman, mekân ve özne anlayışlarını da yeniden kurmaya zorlamaktadır. Bu nedenle, belleğin artık sadece toplumsal ve tarihsel bağlamda değil; ekolojik, maddesel ve insan-dışı ilişkiler ağında nasıl üretildiğini tartışmak gereklilik hâline gelir.

Bu bölümde, Antroposen'in yalnızca bir jeolojik dönem önerisi değil, aynı zamanda bellek kuramlarını dönüştürücü bir düşünsel zemin olarak nasıl işlev kazanabileceği incelenecektir. Antroposen kavramının ortaya çıkışı, içeriği ve başlangıcına dair tartışmalar kadar; bu kavramın bellek, zaman, aktör ve anlatı biçimleri üzerindeki etkileri de ele alınacaktır.

3.1 Antroposen Kavramı Üzerine

İçinde bulunduğumuz çağ, küresel ölçekte art arda yaşanan çevresel ve toplumsal krizlerin keskin bir yansıması olarak şekillenmektedir. Pandemi, iklim değişikliği, ormansızlaşma, buzulların erimesi, türlerin kitlesel yok oluşu ve yaygın yangınlar gibi krizler, yalnızca ekosistemleri değil, insan yerleşimlerini, kentleri ve kültürel yapıları da

doğrudan etkilemektedir. Bu çok boyutlu krizlerin ortak paydada değerlendirilebilmesini mümkün kılan çerçeve ise Antroposen olarak tanımlanmaktadır.

“Antroposen” terimi, Eski Yunanca’da *anthropos* (insan) ve *-cene* (çağ) köklerinden türetilmiş olup, insan etkisinin jeolojik ölçekte belirleyici olduğu bir döneme işaret eder. Kavram ilk kez biyolog Eugene F. Stoermer ve Nobel ödüllü kimyager Paul J. Crutzen tarafından 2000 yılında kullanılmıştır. Crutzen’e göre, insan faaliyetleri yeryüzünün jeolojik katmanlarında kalıcı izler bırakacak ölçekte dönüştürücü bir etkiye ulaşmıştır (Crutzen & Stoermer, 2000). Bu bağlamda, Antroposen; Holosen dönemin sona erdiği ve insanın başat jeolojik güç olarak öne çıktığı yeni bir zaman dilimini tanımlar.

Antroposen’in başlangıcı ise tartışmalıdır. Şekil.8’de de görülebileceği gibi bazı araştırmacılar bu dönemi Sanayi Devrimi’ne, bazıları ise Neolitik tarım pratiklerine kadar geri götürmektedir. Alternatif olarak, 1945’te atom bombasının atılması veya Büyük Hızlanma “*Great Acceleration*” olarak adlandırılan 1950 sonrası dönemi başlangıç olarak önerenler de mevcuttur. Ancak zamanlamaya ilişkin farklılıklara rağmen üzerinde uzlaşılan temel nokta, insanın Dünya üzerindeki etkisinin artık geri döndürülemez bir boyuta ulaşmış olmasıdır.

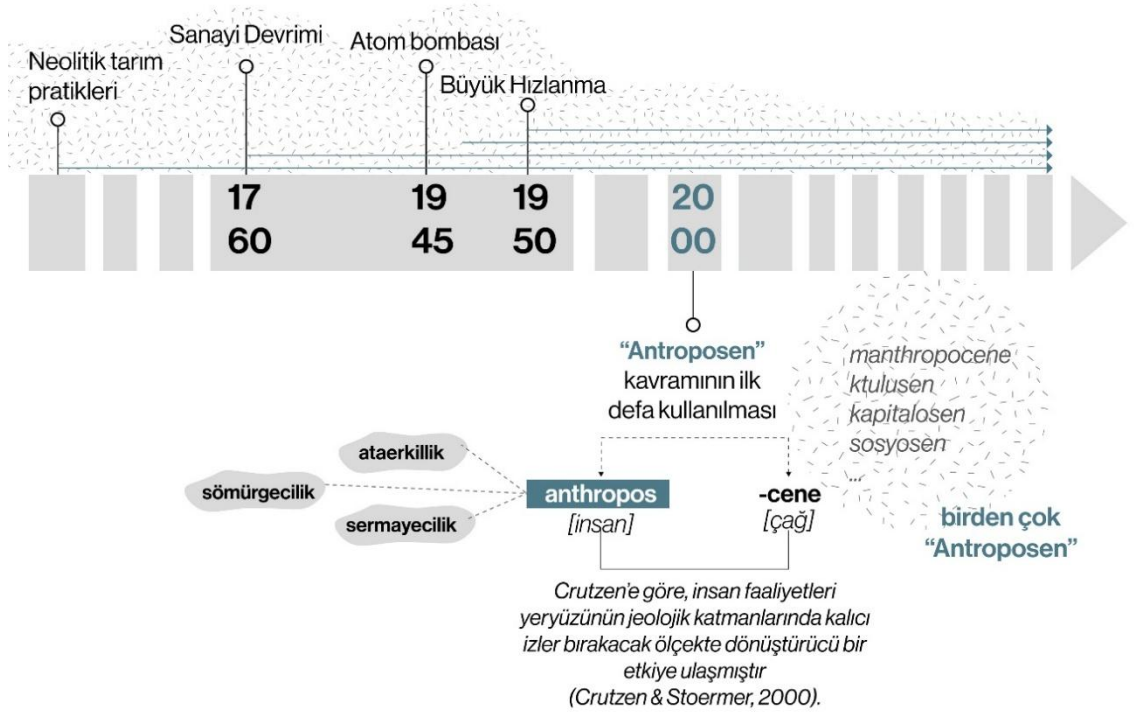
Antroposen yalnızca bilimsel bir kavram değil, aynı zamanda güçlü bir anlatı aracıdır. İnsanlığın gezegenle kurduğu ilişkiyi bütüncül bir bakışla yeniden düşünme imkânı sunar. Bununla birlikte, “*anthropos*” yani “insan” kavramının homojen bir özne olarak konumlanması, eleştiriye açık bir zemindir. Zira bu kavramsallaştırma, gezegensel yıkımın sorumluluğunu eşit şekilde tüm insanlığa atfetme riskini taşır ve böylece tarihsel, toplumsal, cinsiyet temelli ve sömürgeci farkları göz ardı eder (Çaylı, 2020). Bu çerçevede, farklı kuramcılar tarafından Antroposen kavramı yerine aşağıdaki alternatif

kavramsallaştırmalar da önerilmektedir:

- Donna Haraway (2016), insanın merkezde olduğu bir anlatıdan uzaklaşmak için “*Ktulusen*” kavramını önerir. Yeraltı “*cthonic*” tanrılarından ilhamla, insan-olmayan türlerle birlikte yaşamının, türler arası ortak yaşamın ve eşitlikçi bir ontolojinin altını çizer.
- Jason Moore (2015) ve Andreas Malm (2016) gibi araştırmacılar, kapitalist üretim ilişkilerinin belirleyici etkisini vurgulamak adına “Kapitalosen” terimini kullanırlar. Bu yaklaşım, doğa tahribatının temel sorumlusunu insan türü değil, kapitalist ekonomi-politik yapı olarak tanımlar.
- Raewyn Connell (2021), “Sosyosen” kavramı üzerinden, erkek egemen, otoriter iktidar yapılarını eleştirerek çevresel yıkımın patriyarkal sistemlerle olan bağıni kurar.
- Paul Pulè ve Martin Hultman (2021), iklim krizinde erkek egemen yapının belirleyici rolünü ortaya koymak için “Manthropocene” ifadesini önerir.

Şekil 3.1’de de görülen bu alternatif terimler, Antroposen’in öznesi olan “insan”ın tekil değil, farklı güç ilişkileriyle konumlanmış çoklu bir figür olduğunu vurgular.

Şekil 3.1 Antroposen kavramının tarihsel arka planı ve kırılma anları

Dolayısıyla, tek bir Antroposen'den ziyade, birden çok Antroposen'den bahsetmek ve bunu yaparken de kavramın altında tartışılan meselelerin sömürgecilik, ataerkillik, sermayecilik gibi süreçlerle olan kesişiminden kaynaklandığının farkında olmak önemli görünmektedir. Bu noktada, söylenebilir ki, insanın dünya üzerindeki olumsuz etkisinin deneysel olarak ölçülebilecek ve geri dönüşü olmayan bir düzeye geldiği Antroposen'nin getirdiği problemler ve etkiler hem çevresel hem toplumsal açıdan çok katmanlıdır, dolayısıyla çoklu aidiyet ekolojilerimizi seferber eder (Braidotti, 2019). Einstein uzun zaman önce, problemleri çözmek için onları yaratırken kullandığımız düşüncelerden faydalanamayacağımızı söylemişti. Bu nedenle, bugünün dünyasında yeni sorgulama biçimlerine ihtiyaç duyulur, Antroposen de yeni sorgulama yöntemlerini kullanabilmek için bir araç olarak düşünülür. Bir sonraki bölümde, kavramın getirdiği yeni tartışma zeminleri detaylı olarak ele alınacaktır. Antroposen tartışmalarının çıkış noktası, kavramın da kökünde yer alan insan “*anthropos*”

düşüncesidir. Bu nedenle tez kapsamında ilk olarak, her şeyin odağına insanın konulduğu, insan-merkezli bakış olan hümanizm tartışılarak yeniden ele alınmakta; insan ve çevre arasındaki etkileşimi sadece bir ikilem içinde gören ve bu ilişkiyi hiyerarşik bir şekilde konumlandıran anlayış eleştirilmektedir. İnsanı, dünyayı paylaştığı (canlı ya da cansız) insan olmayan öznelerle eşit ve etkileşim içinde konumlandıran bir düşüncenin peşine düşülmektedir. Ardından, Antroposen'nin getirdiği yeni mekânsal ve zamansal düşünme biçimleri üzerinden bir tartışma zemini oluşturulur.

3.2. Antroposen'de İnsan Tahayyülleri

"... mekânı, her birimizin ilk ikâmet alanı olan bedenden, "ev, yerleşke, habitat" gibi anlamlara gelen, etkileşim ve karşılaşmaların meydana geldiği oikos'a genişletmek mümkündür. Yine insan üzerinden gidecek bir hattı takip edersek, gerek bedenimizdeki göze görünmez mikrobiyotalarla, gerekse gündelik hayatta insanlarla ve insan olmayanlarla kurduğumuz bir aradalıkların, bizleri her daim farka ve yeni tertiplere açılan deneyimlere ortak ettiğini görürüz. Bu da yeni bakışları, düşünceleri, eylem biçimlerini ve sorumlulukları hem mümkün hem de gerekli hâle getirir (Şen, Hamzaçebi, Kutup, 2019)."

Antroposen, yalnızca insanın gezegen üzerindeki etkisini değil, aynı zamanda "insan" kavramının kendisini sorgulama zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Bu çağ, insan merkezli düşünme biçimlerinin sınırlarını açığa çıkarırken, özne kavramına dair yeni tahayyüllerin geliştirilmesini de zorunlu kılar. Bu bağlamda, post-hümanist (insan-sonrası) kuram, yalnızca teorik değil, aynı zamanda etik, politik ve mekânsal anlamda da köklü bir paradigma dönüşümünü beraberinde getirir. Bu dönüşümün merkezinde, insanı ayrıcalıklı, üstün ve diğer varlıkların üzerinde konumlandıran hümanist anlayışın eleştirisi yer alır.

Rosi Braidotti (2013)'nin post-hümanizm yaklaşımı, insanın tarihsel, kültürel ve politik anlamda imtiyazlı konumunu sorgulayan ve yerine çok katmanlı, ilişkisel bir özne tasarımı öneren bir kuramsal çerçeve sunar. Braidotti (2013), modern Batı düşüncesinin inşa ettiği “insan” figürünün — beyaz, erkek, bireyci ve rasyonel — ayrıcalıklı konumunu sorgular. Posthümanizm, bu özneyi sabit değil ilişkisel; tekil değil çoklu ve süreksiz olarak tanımlar. Bununla birlikte, Braidotti (2013)'nin yaklaşımı, doğayla kurulan türler arası ilişkilerden ziyade, özne-politika bağlamında etik açılımlara yönelir. Bu nedenle, doğa ile birlikte düşünme meselesinde sınırlı kalır. Braidotti'nin katkısı, insan kavramının politik eleştirisinde güçlü bir zemin sunsa da, doğa ve insan olmayan öznelerle kolektif bir gelecek tahayyülüne mesafeli durur.

Donna Haraway (2016)'in düşüncesi ise bu boşluğu doldurarak, Antroposen'i anlamak için yalnızca teorik değil, aynı zamanda anlatısal, etik ve estetik bir zemin sunar. Haraway (2016), Antroposen'in felaket anlatılarından çıkış için apokaliptik olmayan, spekülatif ama sorumluluk sahibi bir düşünme biçimi önerir. Bu yaklaşım, insan-merkezli özne fikrini doğanın merkezinden çekerek, insanı ekolojik ilişkilerin yalnızca bir parçası olarak konumlandırır. Birlikte yapma “*sympoiesis*” kavramı, bireysel özneliliği aşarak, türler arası, zamansal ve maddesel ortak üretim süreçlerine işaret eder. Bu bakış, kent belleği gibi kavramların da yalnızca insanlar üzerinden değil, çok-öznel ilişkiler ağında yeniden düşünülmesini gerekli kılar. Haraway (2016)'in akrabalık kurma “*kin-making*” çağrısı, kan bağına dayalı bir akrabalıktan değil, türler arası dayanışma ve birlikte var olma etiğinden beslenir. Ona göre *kin kurmak*, anlatılar kurmaktır — birlikte yaşamın öykülerini üretmek, aktarmak, taşıyıcı olmaktır.

Haraway (2016)'in kuramı, belleğin yalnızca geçmişi kaydeden bir sistem değil, çok-aktörlü bir hikâye anlatma pratiği olduğunu öne sürer. Bu bağlamda, bellek sabit bir

veri değil, birlikte kurulmuş, değişken, dönüşen ve ilişkisel bir anlatıdır. Haraway (2016) bu yaklaşımı dokungaçlı düşünce “*tentacular thinking*” olarak adlandırır: *düşünce, belli bir merkezden değil, dallanıp budaklanarak, dokunarak, sürünerek yayılır*. Bu metafor, hem doğadaki organizmaların birbiriyle olan karmaşık ilişkilerine gönderme yapar, hem de düşüncenin ve anlatının lineer olmayan yapısını tarifler. Bu çerçevede kent belleği, artık bir mimari dokudan ya da insan hafızasından ibaret değil; toprak, taş, su buharı, hava akımı gibi aktörlerin izleriyle şekillenen, çok-zamanlı, dokulu bir anlatıdır.

Haraway (2016)’in ilk bölümde kısaca değinilen “*Cthulucene*” kavramsallaştırması da bu anlamda önemlidir. Antroposen ve Kapitalosen gibi jeolojik belirlenimlerin yerine, türler arası karşılıklı bağımlılığa dayalı bir çağ önerisidir bu. “*Cthulucene*”, dünyayı yalnızca insanların evi olarak değil, birlikte dokunduğumuz, birlikte sorumluluk aldığımız bir yeryüzü olarak tarifler. Bellek bu bağlamda, Haraway’e göre (2016), yalnızca hatırlamak değil; birlikte yaşamak, birlikte hatırlamak ve birlikte anlatmaktır. Haraway (2016)’in bu yaklaşımı, mimarlık disiplinine de önemli bir açılım getirir: Mimari yalnızca inşa etmek değil, ilişkiler kurmak, anlatılar üretmek, türler arası süreklilikler yaratmaktır.

Haraway (2016)’in kurduğu bu türler-arası, birlikte üretime dayalı düşünsel yapı, özneyi çevresinden ayrı, hiyerarşik olarak konumlanmış bir varlık olmaktan çıkarır; aksine, tüm öznelerin, maddi ve zamansal olarak birbirlerine dolanmış bir ağın içinde birlikte var olduklarını ileri sürer. Bununla birlikte, Haraway (2016)’in çok-özel ve çok-türlü anlatısı, özellikle zaman ve mekânın nasıl işlediğine dair daha derinlemesine bir düşünsel altyapı sunmaz. Bu noktada, sonraki bölümlerde, Karen Barad (2019)’ın kuantum fizik temelli ontolojisi, Haraway (2016)’in önerdiği simpoetik ilişkiler zeminini, zaman-mekânın içkinliği ve varlıklar arası etkileşim “*intra-action*” kavramlarıyla

derinleştirir. Barad (2019)'ın düşüncesi, sadece etik ya da politik değil, aynı zamanda ontolojik ve fiziksel olarak da dünyanın nasıl birlikte inşa edildiğini anlamamıza olanak sağlar.

3.3 Antroposen'de Mekân Tahayyülleri

Antroposen yalnızca özneyi değil, mekânın da yeniden düşünülmesini zorunlu kılar. Bu çağda mekân, sabit, durağan, geometrik olarak tanımlanabilen bir alan olmaktan çıkarak; ilişkisel, çok-aktörlü ve sürekli oluş hâlinde bir zemin olarak kavranır. Moderniteyle birlikte mimarlığın temellendiği kartezyen mekân anlayışı – sınırları belirli, özne-nesne ikiliği üzerinden işleyen – Antroposen'in sunduğu kuramsal çerçeve içinde yetersiz kalır. Bunun yerine, mekân artık yalnızca bir “sahne” değil, etkin bir fail; zamanla, maddesellikle, insan ve insan-olmayan varlıklarla örülü bir etkileşim alanıdır. Haraway (2016)'ın bir önceki bölümde detaylı bir şekilde değinilen birlikte üretim “*sympoiesis*” ve dokunaçlı düşünce “*tentacular thinking*” kavramları, mekânın bu yeni tahayyülünü anlamak açısından verimli birer metafor sunar. Haraway'e göre (2016) mekân, çoklu varlıkların birlikte dokunduğu, karşılıklı bağımlılıklar ve anlatılarla örülen bir oluş sürecidir. Bu bağlamda mekân, yalnızca fiziksel nesnelerin yerleşimiyle değil; zamanlar, türler, anlatılar ve hafızalar arasında kurulan dokunsal bağlarla şekillenir. Barad (2019)'ın kuantum ontolojisi ise mekânı bu çok-ilişkisel yapısıyla birlikte düşünmeyi daha da derinleştirir. “*Spacetime mattering*” kavramsallaştırması, zaman, mekân ve maddenin birbirinden ayrı, sabit kategoriler değil; karşılıklı etkileşim yoluyla birlikte var olan ve birlikte oluşan süreçler olduğunu öne sürer (Barad, 2007). Bu ontolojik yaklaşım, mekânı yalnızca nesnelerin üzerinde durduğu bir yüzey değil; varlıkların birbirine dolandığı, zamanla birlikte titreşen, dinamik bir ağ olarak konumlandırır. Barad'a göre (2019) mekân, fail “*agential*” özellikler taşır; geçmişin

izlerini taşıırken, şimdiyle ilişkilidir ve geleceği potansiyel olarak içinde barındırır. Bu bakış, mimarlığın yalnızca biçimsel ya da işlevsel değil; etik, maddesel ve ontolojik sorumluluklar taşıyan bir eylem alanı olduğunu gösterir.

Mekânın bu bağlamsal dönüşümü, Manuel DeLanda'nın realizm kuramında da karşılık bulur. DeLanda, mekânı nedensel yoğunlukların, farklı varlık türlerinin ve oluş süreçlerinin etkileşim alanı olarak tanımlar (DeLanda & Harman, 2017). Olaylar, yalnızca zamansal değil; aynı zamanda mekânsal olarak da çok-katmanlıdır. Bu katmanlılık, mekânı yalnızca bir bağlam değil; bizzat aktörlerin ve olayların üreticisi olarak kavramamıza imkân tanır. DeLanda (2017)'nin realizminde, mekân, sabit varlıkların arka planı değil; çoklu varlıkların nedensel olarak birbirine bağlandığı, yoğunlaşma ve çözümlerin gerçekleştiği bir oluş alanıdır.

Bu teorik çerçevede, Antroposen mekânın maddeselliği, yalnızca fiziksel değil, etik ve ontolojik bir dolanıklık hâlinde işler. Mimarlık bu anlamda artık yalnızca mekân “tasarlama” değil, mekânla birlikte düşünme; onunla birlikte oluşma, türler arası ilişkileri gözeten etik bir pratiğe dönüşmektedir. Mimar, form veren değil; bağ kuran, dolanıklıkları dinleyen ve ilişkisel süreklilikleri anlamaya çalışan bir özne hâline gelir. Antroposen’de mekân tahayyülü, özne-nesne, içerisi-dışarısı, doğal-yapay gibi ikilikleri aşan; sınırların geçirgenleştiği, özelliğin çoklaştığı, zamanın mekânla titreştiği bir düşünsel zemin sunar. Tam da bu noktada, Antroposen bağlamında mekân tahayyüllerinin ardında yatan bu düşünsel dönüşüm, kaçınılmaz olarak zaman algısında da köklü bir kırılmayı beraberinde getirir. Bir sonraki bölüm Antroposen’in sunduğu zaman tahayyüllerini inceleyecektir.

3.4 Antroposen’de Zaman Tahayyülleri

"Bu meşakkatli zamanlarda, zamana meşakkat çektirmenin, onu temellerinden sarsmanın, ilerlemeyi kaçınılmaz ve geçmişi de geçip gitmiş ve artık bizimle olmayan bir şey olarak alan yaygın zamansallık anlayışlarını feshedecek kolektif tahayyüller üretmenin aciliyeti öyle elle tutulur, öyle içten gelen bir şey ki, tekil ve kolektif bedenlerimizde hissedilebiliyor (Barad, 2019)."

Antroposen’de zaman, yalnızca doğrusal bir ilerleme çizgisi değil; geçmiş, şimdi ve geleceğin iç içe geçtiği, çok katmanlı bir oluş alanı olarak yeniden tanımlanmaktadır (Barad, 2019). Donna Haraway (2016)’in ortaya koyduğu yoğun şimdi “yoğun şimdi” kavramı, bu zaman tahayyülünü temelinden sarsar. Haraway’e göre (2016) geçmiş ve gelecek, bugünün içinde etkin olarak yaşayan ve birlikte “var olan” varlıklar ve süreçlerdir. Bu perspektif, belleği yalnızca geriye dönük bir kayıt sistemi olarak değil, türler arası karşılıklı sorumluluklarla örülü, birlikte var olma pratiklerinin zamansal dokusu olarak anlamayı mümkün kılar.

Benzer biçimde, DeLanda (2017) da zamanı, nedensel yoğunlukların farklı hız ve ölçeklerde bir araya geldiği dinamik katmanlar üzerinden kavrar. Ona göre, tarihsellik sabit bir çizgi değil, olayların “events” çok-zamansal bileşiminden oluşan sürekli bir oluş halidir (DeLanda & Harman, 2017). Bu bakış açısı, belleği yalnızca geçmişin izdüşümü olarak değil, farklı zaman yoğunluklarının birbirine dolandığı bir tür “varlık izi” olarak ele alır.

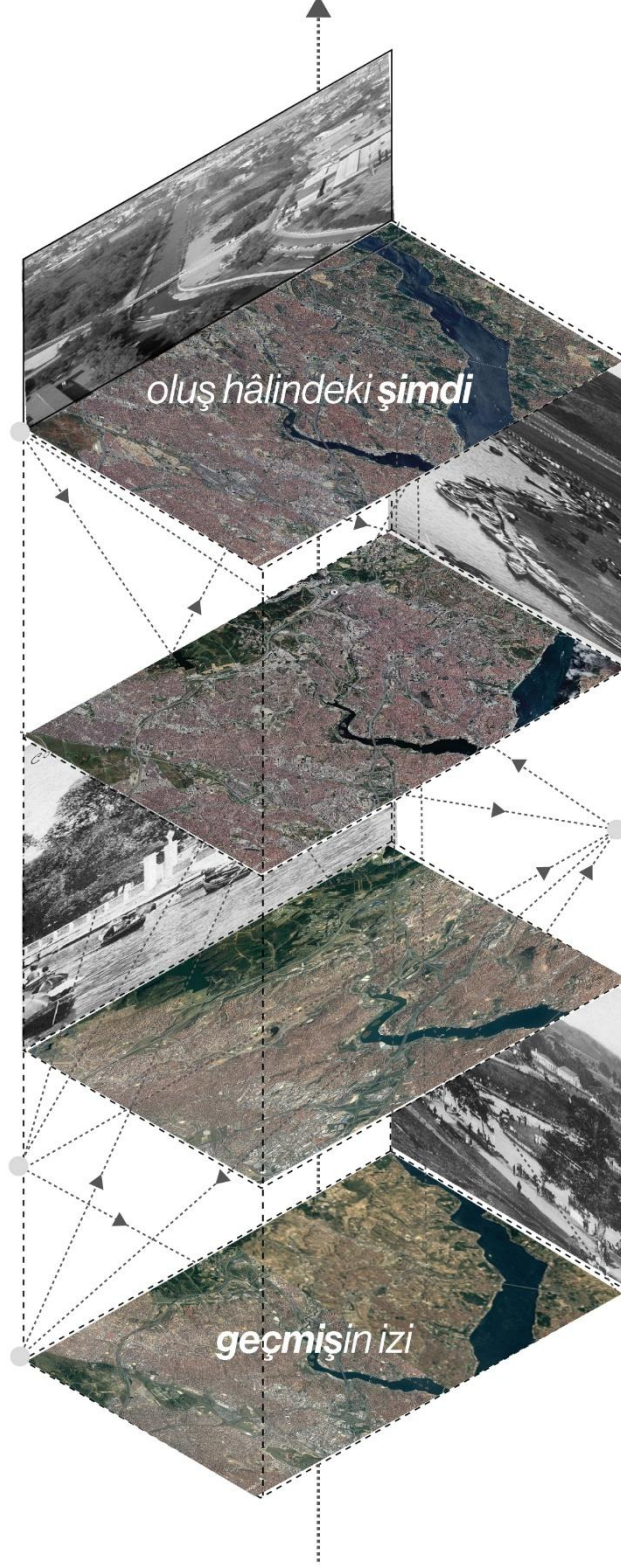
Bu kuramsal zemin üzerinde, Barad (2019)’ın kuantum ontolojisi, post-hümanist zamansallığın radikal dönüşümünü hem düşünsel hem fiziksel düzlemde derinleştirir. Bellek, bu bağlamda, yalnızca geçmişi temsil eden bir yapı değil; şimdi ve gelecek ile birlikte titreşen, maddesel olarak yankılanan bir oluş sürecidir.

Barad’a göre (2019), geçmiş, şimdi ve gelecek birbirinden kopuk, çizgisel sıralı kategoriler değildir. Aksine, Şekil 3.2’de de görüldüğü gibi tüm zaman katmanları, bir olay ya da varlıkla ilişkilendiği anda birlikte etkide bulunurlar. Bu anlayış, belleği yalnızca geçmişin temsil edilmesi olarak değil, şu anda ve burada oluşan bir olay olarak konumlandırır. Hatırlama edimi, belirli bir olayın pasif yeniden çağırımı değil; zamanın, mekânın ve maddesel varlıkların bir araya gelerek yeni bir anlam ürettiği bir oluş alanıdır.

Şekil 3.2 Antroposen 'de çok katmanlı mekânsallık

gelecek tahayyüllerini şekillendiren **şimdi**

Barad (2007)'ın sunduğu bu kuramsal çerçeve, mimarlık ve kent çalışmalarına önemli bir katkı sunar. Geleneksel mimarlık düşüncesinde zaman, genellikle geçmişin mimari izlerinin korunması ya da yıkılması üzerinden tanımlanır. Ancak post-hümanist yaklaşımlar, mekânı yalnızca bir “depo” ya da “sahne” olarak görmek yerine, zamanı barındıran, zamanla birlikte dönüşen ve zaman tarafından şekillendirilen bir etkin aktör olarak kavrar. Bu yaklaşım, mimarlıkta kullanılan "tarihî değer", "anıtsallık" ya da "koruma" gibi kavramların da yeniden düşünülmesini zorunlu kılar. Kentteki bir köprü, yalnızca bir taş yapı değil, kenti oluşturan zaman-mekân ilişkilerinin bir düğüm noktasıdır; geçmişin izleriyle, bugünün deneyimleriyle ve geleceğin tahayyülleriyle birlikte var olur.

Özellikle Antroposen bağlamında, zamansallığın yeniden ele alınması, mimarlığın yalnızca koruma ya da müdahale aracı olarak değil, çok zamanlı “*multi-temporal*”, çok özneli “*multi-agential*” ve çok mekânlı “*multi-sited*” bir oluş süreci olarak tasarlanmasını gerektirir.

3.5 Bölüm Sonu

Sonuç olarak, Antroposen yalnızca insan etkisinin gezegensel ölçekte belirginleştiği jeolojik bir dönem değil, aynı zamanda bilgi üretim biçimlerimizi, zaman-mekân tahayyüllerimizi ve öznellik kavrayışlarımızı köklü biçimde dönüştüren bir düşünsel eşiktir. Bu çağda, kent belleğini insanın merkezde olduğu, çizgisel zaman anlayışına dayalı ve sabit mekân temsillerine indirgenmiş bir yapı olarak düşünmek yetersiz kalmaktadır. Aksine, belleği; doğa, teknoloji, madde, altyapı, mikroorganizmalar, bitkiler, hayvanlar ve algoritmalar gibi insan-dışı öznelerle birlikte kurulan çok katmanlı, çok zamanlı ve çok mekânlı bir oluş süreci olarak değerlendirmek gerekir.

Braidotti (2013)'nin insan-sonrası özne yaklaşımı, Haraway (2016)'in birlikte üretime dayalı “*sympoiesis*” kavramı ve Barad (2019)'ın “*spacetime mattering*” düşüncesi, bu dönüşümün farklı boyutlarını kuramsal olarak açığa çıkarır. Şekil 3.3'de görüldüğü gibi bölüm boyunca irdelenen bu yaklaşımlar sayesinde, bellek artık sadece hatırlama değil; ilişkilene, birlikte var olma ve birlikte üretme süreçlerinin maddesel ve zamansal bir izdüşümü olarak ele alınabilir. Kent belleği, bu çerçevede, yalnızca yapıllı çevrenin taşıdığı izlerle değil; aynı zamanda doğanın, toprağın, suyun, sesin, hatta atmosferin taşıdığı belleksel sürekliliklerle yeniden okunabilir hâle gelir.

Şekil 3.3 *Antroposen tartışma zeminleri*

Bu bölüm, belleğin artık yalnızca “insan” ile tanımlanamayacağını; doğa ile kurduğumuz çok katmanlı ilişkilerin, belleğin oluşumunda aktif aktörler hâline geldiğini vurgulamıştır. Kent belleğini yeniden düşünmek, sadece geçmişi aramak değil; kenti çevreleyen tüm öznelerin katıldığı ortak bir hikâyeyi anlamaya çalışmak anlamına gelir.

Bir sonraki bölümde, bu düşünsel altyapıdan hareketle geliştirilen alternatif okuma yöntemi ele alınacaktır. Belleğin yalnızca anlatılarla veya yazılı belgelerle değil; topografya, ses, madde, iklimsel iz ve mekânsal devinim gibi çok-duyulu ve maddesel öğelerle nasıl yeniden inşa edilebileceği tartışılacaktır. Böylece kuramsal düzlemde

ortaya konan Antroposen sonrası bellek tahayyülü, mekânsal deneyim ve üretim pratikleri ile buluşturularak sınanacaktır.

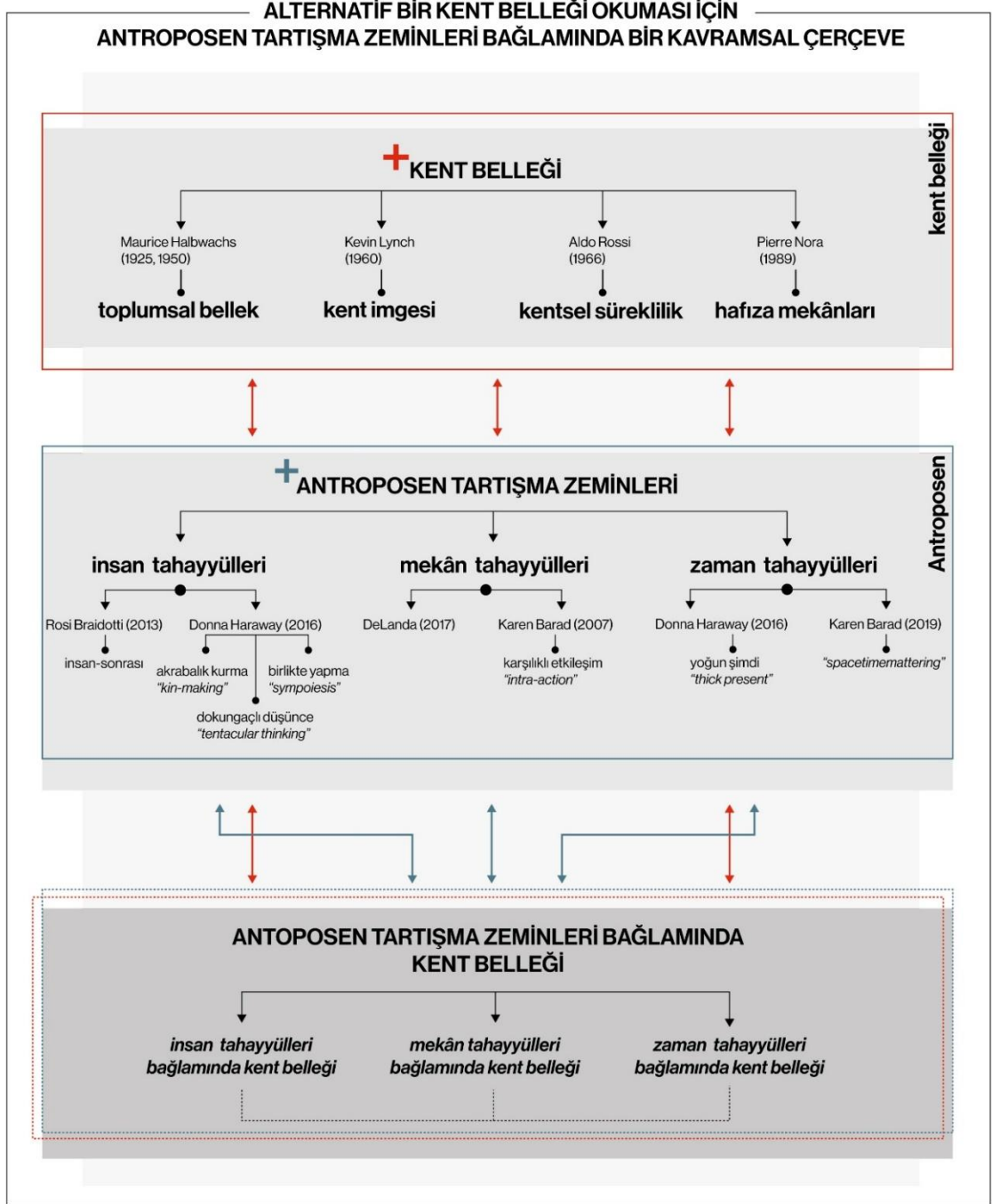

4. ALTERNATİF BİR KENT BELLEĞİ OKUMASI İÇİN ANTROPOSEN TARTIŞMA ZEMİNLERİ BAĞLAMINDA BİR KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Tezin kavramsal çerçevesini oluşturan bu bölüm, Antroposen'in sunduğu eleştirel tartışma zeminleri doğrultusunda, kent belleği kavrayışını ekolojik, posthümanist ve yeni materyalist perspektifler ışığında yeniden düşünmeyi amaçlamaktadır. Bölüm, insan tahayyülleri, mekân tahayyülleri ve zaman tahayyülleri olmak üzere kavramsal çerçevenin temeline yerleşen üç temel tahayyül üzerinden yapılandırılmıştır. Her bir tahayyül düzeyi, kent belleğinin bileşenlerini Antroposen'in sunduğu ontolojik, epistemolojik ve etik dönüşümlerle yeniden tartışmaya açmaktadır.

Bu bağlamda, öncelikle insan-merkezli özne anlayışının ötesine geçen yeni öznellik biçimleri üzerinden belleğin nesne yönelimli doğası ele alınmakta; ardından mekânın durağan ve temsili bir arka plan olmaktan çıkarılarak, ilişkisel ve etkin bir fail olarak konumlandığı alternatif mekânsallık tartışılmaktadır. Son olarak ise, belleği doğrusal zaman çizgisi içinde sabitleyen yaklaşımlar yerine, zamansal dolanıklıklar, çoklu eşzamanlılıklar ve geleceğe dönük oluşlar merkeze alınarak zaman tahayyüllerinde bir dönüşüm önerilmektedir.

Şekil 4.1 Kavramsal çerçeve

Tezin kavramsal çerçevesi oluşturan ve Şekil 4.1’de okunabilen bu üçlü kuramsal düzlem, kent belleğini yalnızca geçmişin temsili olarak değil; maddesel, çok-duyulu ve türler-arası karşılaşmalar üzerinden inşa edilen çok katmanlı bir oluş süreci olarak değerlendirmeyi mümkün kılar. Kent belleğinin geleneksel yaklaşımlarından farklı

olarak, posthümanist düşünce ile yeni materyalist kuramın kavramsal araçlarını harmanlayarak kent belleğine ilişkin yeni bir düşünsel ve uygulamalı zemin oluşturmayı hedeflemektedir.

4.1 Antroposen Tartışma Zeminleri Bağlamında Kent Belleği

4.1.1 İnsan Tahayyülleri Bağlamında Kent Belleği

Geleneksel bellek kuramları incelendiğinde, belleğin öznesinin büyük ölçüde insan olarak kurgulandığı görülmektedir. Kent belleği ise bu çerçevede, mimari yapılar, anıtsal mekânlar, yazılı tarihsel belgeler ve insan faaliyetleri üzerinden anlaşılmıştır. Bu yaklaşım, belleği hatırlama edimiyle özdeşleştirirken, bellek üretimini yalnızca insan bilincine ve niyetine bağlamaktadır.

Bununla birlikte, Antroposen’in getirdiği tartışma zeminlerinden post-hümanist düşünce bu özne-odaklı yaklaşımı kökten sorgular. Kent belleğinin, yalnızca insanlar tarafından kurulmadığını; aksine, insan-dışı varlıklar, teknolojiler, topografik öğeler ve maddesel oluşumlar gibi çok çeşitli aktörlerin birlikte ürettiği bir yapı olduğunu ileri sürer. Bu çerçevede bellek, yalnızca bir temsil değil; aynı zamanda bir ilişkisellik, karşılaşma ve birlikte var olma süreci olarak yeniden tanımlanır.

Braidotti’nin (2019) “ilişkisel özne” yaklaşımı, belleği bu çoklu varlık ilişkileri içinde anlamlandırır. Ancak Braidotti’nin özneleşme sürecine verdiği ağırlık, doğanın ya da nesnelerin doğrudan etkin fail olarak düşünülmesine sınırlı alan tanır.

Karen Barad (2007)’in “*spacetime mattering*” kavramı, bellek-mekân-zaman ilişkisini doğrusal olmayan bir biçimde, karşılıklı ilişkilene ve birlikte oluş temelinde yorumlar. Buna göre, bir yer yalnızca bir geçmişin temsilcisi değil, aynı zamanda şimdi ve gelecek ile birlikte sürekli yeniden oluşan bir belleksel düğüm noktasıdır. Bu, bir

yapının, vadinin, derenin ya da sokağın geçmişte ne olduğu kadar, şimdi ne olduğu ve gelecekte ne olabileceği ile birlikte değerlendirilmesini gerekli kılar.

Donna Haraway (2008)'in birlikte üretim "*sympoiesis*" anlayışı ise, belleğin kolektif ve çok türlü bir yaratım süreci olduğunu vurgular. Hafıza yalnızca insanlar arasında değil, insan ve insan olmayan varlıklar arasında da karşılıklı olarak kurulur.

Bu nedenle, belleği yalnızca bilinç ve anlatı ile ilişkilendirmek yerine, maddesel ilişkiler, çevresel değişkenler ve insan-dışı aktörlerle birlikte yaşanan ve kurulan bir süreklilik olarak düşünmek gerekir.

4.1.2 Mekân Tahayyülleri Bağlamında Kent Belleği

Antroposen bağlamında kent belleğini yeniden düşünmek, mekân kavrayışının da köklü bir dönüşümünden geçmeyi gerektirir. Geleneksel mimarlık ve kent kuramlarında mekân, genellikle durağan, sabit, fiziksel olarak sınırlandırılmış bir çerçeve içinde ele alınmıştır. Bu anlayış, belleği de mekâna içkin nesneler (anıtsal yapılar, sokaklar, meydanlar gibi) üzerinden tanımlamış; mekânı bir temsil zemini, pasif bir kayıt yüzeyi olarak kurgulamıştır. Oysa Antroposen'in çok-aktörlü ve karşılıklı bağımlılığa dayanan ilişkisel doğası, bu mekânsal durağanlığı kırmakta ve mekânı belleğin kurucu, dönüşen ve dönüşüm yaratan bir bileşeni olarak yeniden kavramsallaştırmaktadır.

Karen Barad (2007)'in "*spacetime mattering*" kavramı, mekânı zaman, madde ve ilişkilene süreçleriyle birlikte var olan bir dolanıklık "*entanglement*" olarak ele alır. Bu bağlamda, mekânın belleğe katkısı yalnızca fiziksel taşıyıcılığı üzerinden değil, ilişkisel bir etkileşim alanı olması üzerinden kurulur. Kent belleği artık yalnızca yapılarda, sokaklarda ya da topoğrafik izlerde var olan bir geçmiş değil; bu unsurların şimdiyle kurduğu dolanık ilişkiler ve potansiyel gelecekleriyle birlikte etkinleşen bir oluş hâlidir.

Bir kentsel boşluk, bir duvar izi ya da bir çatlamış kaldırım, yalnızca geçmişin tortusu değil; şimdinin karşılaşma alanı ve geleceğin imkânıdır.

Haraway (2016)'in dokunaçlı düşünce "*tentacular thinking*" ve birlikte üretim "*sympoiesis*" kavramları da mekânın bu çok-türlü yapısını açığa çıkarır. Haraway'e göre mekân, türler arası ilişkilerin, maddesel sürekliliklerin ve karşılaşmaların dokusudur. Bellek de bu doku içinde, yalnızca insanlar arasında değil; taş, yosun, su, toz, ses ve rüzgâr gibi insan-olmayan aktörlerle birlikte örülür. Kentte bir duvarın üzerinde büyüyen sarmaşık, yalnızca estetik bir öge değil; toprağın, iklimin, güneşin, zamanın ve yapı malzemesinin ortak üretimiyle var olan bir bellek katmanıdır. Bu türler-arası üretim süreci, belleği pasif bir kayıt değil, aktif bir örgü hâline getirir.

DeLanda'nın (2017) nedensellik ve oluş kuramı, mekânı bir olaylar topolojisi olarak tanımlar. Ona göre bir mekân, yalnızca fiziksel varlıkların yerleşimiyle değil; farklı yoğunluklarda, farklı ölçeklerde gerçekleşen oluş süreçlerinin düğüm noktalarıyla anlaşılabilir. Kent belleği bu anlamda, yalnızca tarihsel olayların mekânsal izdüşümlerini değil; çok zamanlı, çok aktörlü olayların ardışıklığını, çakışmasını ve sürekliliğini içerir. DeLanda'nın nedensel yoğunluk fikri, belleği mekânın yüzeyinde değil, onun derin yapısal dokusunda, örneğin su tabakasının altında kalmış bir taş döşemede ya da yıllardır yön değiştiren bir rüzgâr koridorunda aramayı önerir.

Bu kuramsal çerçevede, kent belleği artık sadece "anıtsal" değil; "dokunsal", "ekolojik" ve "etkileşimsel" bir yapıya bürünür. Hafıza, sabitlenmiş mekânsal göstergeler aracılığıyla değil; yürüyen ayaklar, büyüyen kökler, dökülen yapraklar, yıpranan betonlar ve akustik yankılar gibi dolanık süreçlerle etkinleşir.

Dolayısıyla, Antroposen bağlamında kent belleği, yalnızca geçmişin izini süren bir harita değil; aktörler arası karşılaşmalarla dokunan, zamanla titreşen ve sürekli

dönüşen bir maddesel ilişkiler ağıdır. Bu ilişkisel yapı, belleği yalnızca hatırlama değil; birlikte yaşama, birlikte inşa etme ve birlikte hatırlama edimi olarak yeniden tanımlar.

4.1.3 Zaman Tahayyülleri Bağlamında Kent Belleği

Bellek, modern bellek kuramlarında çoğu zaman geçmişe dair bir kayıt ya da iz olarak düşünülmüştür. Ancak posthümanist kuram, belleği sabit ve doğrusal bir zaman kurgusuna dayandırmak yerine, çok zamanlı “*multi-temporal*”, katmanlı ve etkileşimli bir yapı olarak yeniden tanımlar. Bu bakış açısı, belleği geçmişin hatırlanması değil, geçmiş, şimdi ve geleceğin eşzamanlı olarak birbirini şekillendirdiği bir oluş süreci olarak ele alır. Mekânsal anlamda da, kent artık yalnızca insanlar tarafından şekillendirilmiş bir yapı değil, doğa, ekosistemler, hava koşulları, altyapı ve teknolojilerle birlikte inşa edilen bir ilişkiler ağıdır. Bu ilişkiler ağı, aynı zamanda bellek üretiminin de zemini hâline gelir. Bu bağlamda, belleği yalnızca hatırlama eylemi olarak değil, karşılaşma, direnç, sızıntı, dönüşüm gibi kavramlar üzerinden yeniden kurmak gereklidir.

Barad (2007)’in “*spacetime mattering*” kavramı, mekân, zaman ve maddenin birbirinden ayrılamaz olduğunu ileri sürerek; bir yerdeki belleğin yalnızca tarihsel bir kalıntı değil, şimdiyle birlikte var olan bir etkileşim ağı olduğunu savunur. Geçmiş, yalnızca anımsanan değil; şimdide sürekli etkinleşen ve geleceği etkileyen bir zamansallıktır. Bu yaklaşım, özellikle çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sunulan saha gözlemlerinde açığa çıkan doğal izlerin, yalnızca geçmişin tanıklığı olarak değil; çok zamanlı ve çok katmanlı bir bellek üretiminin etkin unsurları olarak değerlendirilmesine imkân tanır. Kent belleği, bu anlamda yalnızca “olan”ı değil, “olmakta olan”ı ve “olabilecek olan”ı da içerir.

Donna Haraway’in (2016) sorunlarla kalmak “*staying with the trouble*” önerisi ise belleğin etik-politik boyutuna da işaret eder. Bu öneri, belleği yalnızca nostaljik bir

geri çağırma değil, şimdinin karmaşası içinde yaşanan sorumlulukla birlikte kurulan bir hatırlama biçimi olarak düşünmemizi sağlar. Dolayısıyla bellek, yalnızca kaydeden değil; aynı zamanda karşılaştıran, dönüşen ve eyleyen bir yapı hâline gelir.

Topografik kırılmalar, altyapı müdahaleleri, bitkisel süreklilikler ve çevresel dönüşümler, belleğin zamanla olan ilişkisinin yalnızca bir iz sürme pratiği değil; aynı zamanda geleceğe dair bir tahayyül biçimi olduğunu gösterir.

Kent belleğini yeniden düşünmeyi amaçlayan bu üçlü tahayyül yapısı — insan, mekân ve zaman düzeylerinde geliştirilen kavramsal sorgulamalar — belleğin yalnızca geçmişe ait bir temsil olmadığını; aksine, farklı varlık türleri, maddesel ilişkiler, mekânsal karşılaşmalar ve zamansal dolanıklıklar üzerinden kurulan dinamik bir oluş süreci olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, kent belleği, ne sadece insanlar tarafından inşa edilen bir anlatı, ne de yalnızca fiziksel çevrenin taşıdığı bir izdir. Aksine, bellek, insan-dışı öznelerle birlikte dokunan, çok-aktörlü bir ağ içinde yaşayan, devinen ve dönüşen bir yapıdır.

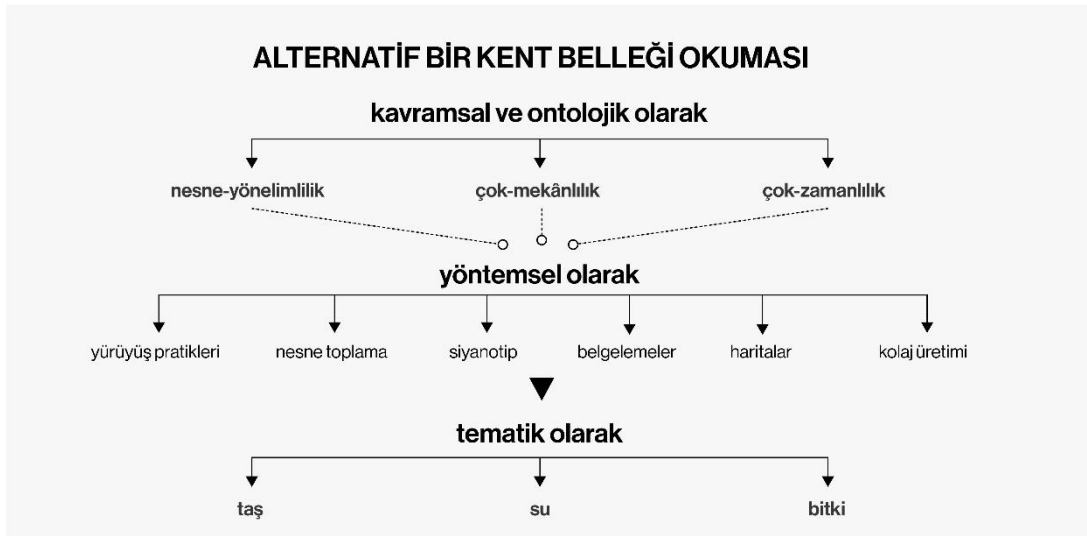
İnsan tahayyüllerinin posthümanist öznellikler doğrultusunda dönüştüğü, mekânın aktif bir fail olarak yeniden tanımlandığı ve zamanın çok-katmanlı, eşzamanlı bir titreşim hâlinde yeniden kavrandığı bu kuramsal düzlem, alternatif bir kent belleği okumasının imkânını yaratır. Bu noktada, kavramsal çerçevenin sunduğu düşünsel yönelim, yalnızca teori düzeyinde kalmayıp, aynı zamanda bir yöntem önerisine evrilmektedir. Aşağıdaki bölümde, bu kuramsal temeller doğrultusunda geliştirilen alternatif okuma yöntemi, sahaya nasıl uygulanabileceğiyle birlikte detaylı biçimde ele alınacaktır. Böylece tez, belleği temsil ve kayıtlı sınırlı olmayan, maddesel, deneyimsel ve çok-duyulu bir üretim süreci olarak yeniden kavramsallaştıran, posthümanist bir araştırma yaklaşımı önermektedir.

4.2 Alternatif Bir Kent Belleği Okuması Yöntemi

Bu bölüm, tezin önceki kısımlarında kuramsal olarak temellendirilen posthümanist, ekolojik ve yeni materyalist yaklaşımların, kent belleği okumalarına yönelik yöntemsel bir öneriye nasıl dönüştüğünü ayrıntılandırmaktadır. Özellikle 4.1, 4.2 ve 4.3'te ele alınan özne, zaman ve mekân tahayyüllerindeki dönüşümler doğrultusunda, bellek yalnızca temsil ve anlatı yoluyla değil, maddesel, deneyimsel ve çok-duyulu süreçler yoluyla da üretilebilen bir oluş olarak ele alınmıştır.

Önerilen alternatif okuma yöntemi, klasik kent belleği yaklaşımlarında baskın olan insan-merkezli, lineer ve metinsel temsil paradigmalarını aşmayı; bunun yerine, çok özneli “*multi-agential*”, çok zamanlı “*multi-temporal*” ve çok mekânsal “*multi-sitedness*” bir bellek kurulumuna imkân tanımayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, yalnızca akademik kavramsallaştırmalara değil, aynı zamanda yerinde gerçekleştirilen pratik uygulamalara da dayanmaktadır.

Şekil 4.2 Alternatif bir kent belleği okuması

Şekil 4.2’de de görülebilen bu alternatif yaklaşım, üç temel düzeyde gerekçelendirilmiştir: Kuramsal ve ontolojik olarak, belleğin zaman, mekân ve öznellik

kavrayışlarını yeniden düşünmeye çağırır; yöntemsel olarak, klasik temsiliyetin ve arşivsel analizlerin ötesine geçen çok-duyulu ve deneyimsel üretim tekniklerini merkeze alır; tematik olarak ise taş, su ve bitki gibi maddesel varlıklar üzerinden türler-arası karşılaşmaları görünür kılan yeni bir bellek tahayyülü sunar.

4.2.1 Kavramsal ve Ontolojik Olarak

Bu bölümde geliştirilen alternatiflik, epistemolojik ve ontolojik düzeylerde kurulmaktadır. Bu bağlamda, kent belleği çalışmaları, insanla sınırlı deneyimlere değil; insan-dışı özneler, maddesel varlıklar ve çevresel aktörlerle birlikte işleyen bir ağ olarak yeniden düşünülür.

Alternatif okuma yöntemi, araştırma alanını yalnızca bir kentsel nesne veya temsil düzlemi olarak değil, etkileşimli ve etkin bir bellek aktörü olarak ele alır. Bu yaklaşım, Barad (2007)'in karşılıklı etkileşim “*intra-action*” kavramı temelinde, araştırmacı, mekân ve maddesel unsurlar arasındaki karşılıklı oluş hâline dayanmaktadır. Araştırmacı bu bağlamda gözlemci bir dış özne değil, sürecin maddesel ve zamansal oluşumuna katılan bir fail olarak konumlanmaktadır.

Antroposen, yalnızca çevresel ve teknolojik krizleri değil, aynı zamanda zamanı, mekânı ve özneliği nasıl düşündüğümüzü de yeniden şekillendirmeye zorlayan bir kırılma noktası olarak kabul edilir. Bu çağda, kent belleği çalışmalarını yeniden ele almanın en verimli yollarından biri, belleğin taşıyıcılarını sadece insanlar değil; insan-dışı özneler, nesneler, teknolojiler ve doğa olarak çoğullaştırmaktır. Bu bağlamda posthümanist teori, belleği üç temel kavram aracılığıyla yeniden düşünmeyi önerir: çok-zamanlılık “*multi-temporality*”, nesne-yönelimlilik “*object-oriented*” ve çok-mekânlılık “*multi-sitedness*”. Bu üçlü kavramsallaştırma, doğrudan tek bir kuramsal kaynağa değil, posthümanist düşüncenin farklı alanlarındaki ortak temalara dayanarak oluşturulmuştur.

Çok-zamanlılık, belleğin sabit ve doğrusal bir zaman çizgisi üzerinde birikmediği, aksine geçmiş, şimdi ve geleceğin iç içe geçtiği dinamik bir yapıda kurulduğu düşüncesine dayanır. Barad'ın (2007) "*spacetime mattering*" kavramı, zamanın ve mekânın birbirinden ayıramaz şekilde maddeyle birlikte oluştuğunu öne sürerek, belleği lineer bir hat değil, zamansal bir düğüm ağı olarak yeniden konumlandırır. Bu yaklaşım, kent belleğini yalnızca geçmişin temsili değil, şimdide etkinleşen ve geleceğe doğru yönelen bir oluş süreci olarak ele almayı mümkün kılar.

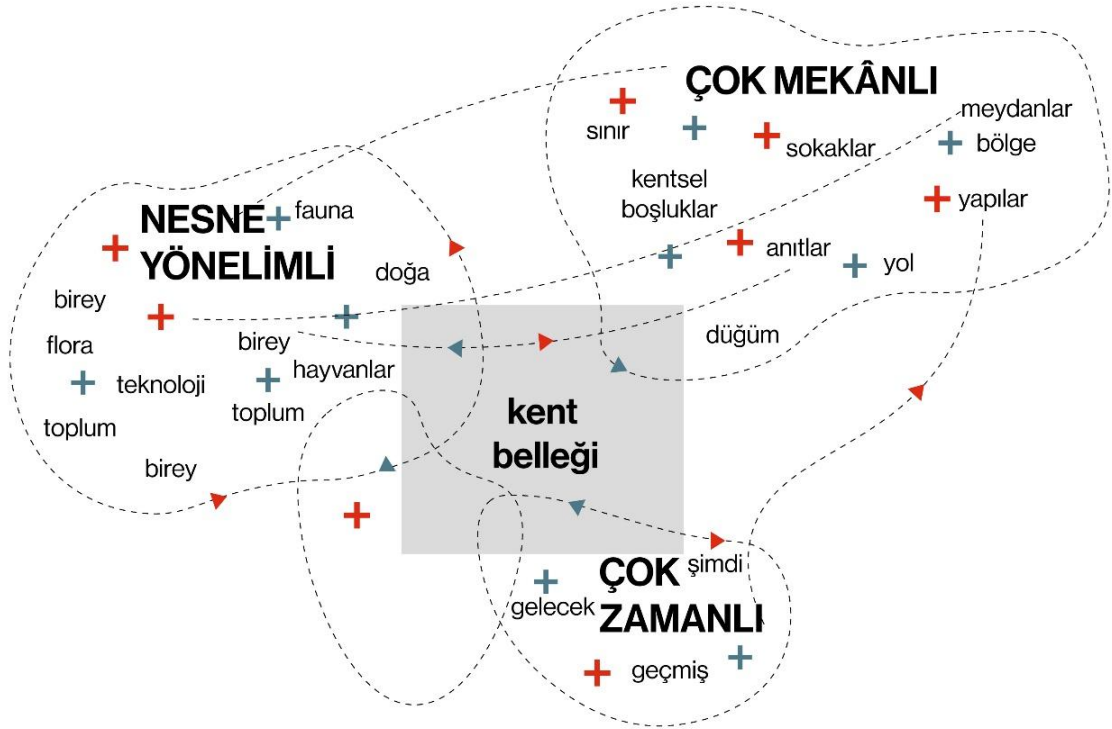
Nesne-yönelimlilik, belleği yalnızca insan deneyimlerine hapsedilmiş bir epistemolojide değil, nesnelerin, varlıkların ve insan-dışı öznelerin etkileşimleri üzerinden kurulan bir ontoloji fikrinde merkezine alır. Bu bağlamda, Graham Harman'ın nesne-yönelimli ontolojisi ve Manuel DeLanda (2017)'nin *öbeklenme teoremi* "*assemblage theory*", her nesnenin bir öz taşıdığı ve bu özün ilişkisel sistemler içinde aktör hâline gelebileceği varsayımı üzerine kuruludur. DeLanda (2017)'nin bakış açısıyla, bir yapının ya da doğal unsurun belleksel işlevi, onun sadece fiziksel varlığına değil; başka öznelerle kurduğu bileşiklere, etkileşimlere ve direnç biçimlerine bağlıdır. Haraway'ın (2016) *birlikte üretim "sympoiesis"* anlayışı ise bu nesne-yönelimli çerçeveyi etik bir boyutla derinleştirir. Haraway'e göre (2016), insan-dışı varlıklar yalnızca belleğin konusu değil; onu üreten, dönüştüren ve taşıyan etkin failler olarak düşünülmelidir. Dolayısıyla kent belleği, yalnızca insanlar tarafından anlatılan bir tarih değil; taşın çatlağında, kurumuş yosunda, altyapının uğultusunda ve algoritmik sistemlerin izinde yaşayan çok türlü bir üretimdir.

Çok-mekânlılık ise belleğin yalnızca sabit mekânlarda oluşmadığını, dolaşım hâlinde olduğunu ve farklı mekânsal bağlamlarda eşzamanlı olarak var olabileceğini öne sürer. Bu yaklaşım, belleğin yalnızca anıtsal mekânlarda ya da resmi kayıtlarda değil,

geçici rotalarda, kentsel boşluklarda, altyapı sistemlerinde ya da doğayla iç içe geçmiş arayüzlerde üretildiğini savunur. Belleğin fiziksel ve maddesel unsurlarla kurduğu bu dağınık, geçişli ve akışkan ilişki biçimi, klasik temsil odaklı bellek okumalarının ötesine geçmeyi sağlar.

Bu üç kavram bir arada değerlendirildiğinde, posthümanist kuramsal altyapı kentsel hafızayı sabit, lineer ve insan merkezli bir yapılar bütünü olarak değil; ilişkisel, devingen ve çok katmanlı bir ağ olarak ele almayı mümkün kılar. Kentin geçmişi, yalnızca insanlar tarafından hatırlanan bir geçmiş değil; toprağın, suyun, bitkinin, mikroorganizmanın ve algoritmanın birlikte yazdığı bir anlatılar bütünüdür.

Şekil 4.3 *Antroposen'in getirdiği tartışma zeminleri bağlamında kent belleği*

Bütün bunların sonucu olarak Şekil 4.3 posthümanist kuramsal çerçevenin sunduğu bu üç temel kavramın — çok-zamanlılık, nesne-yönelimlilik ve çok-mekânlılık — kent belleği ile olan ilişkisini görselleştirmektedir. Diyagram, belleği yalnızca insan

merkezli bir yapı olarak değil, insan ve insan-dışı birlikte oluşturduğu bir ağ içinde ele almayı önermektedir. Çok-öznellik eksenini, belleğin yalnızca birey ya da toplumla sınırlı kalmadığını; hayvanlar, bitkiler ve teknolojik sistemler gibi insan olmayan aktörlerin de hafıza üretimine katıldığı çoğulcu bir öznellik anlayışı sunar. Çok-zamanlılık eksenini ise geçmiş, şimdi ve geleceğin birbirinden ayrı değil, iç içe geçmiş katmanlar halinde işlediği bir zaman anlayışını temel alır. Bu doğrultuda, kent belleği geçmişe ait bir kayıt değil, zamansal olarak sürekli yeniden kurulan bir oluş süreci olarak tanımlanır. Çok-mekânlılık ise belleğin yalnızca belirli fiziksel alanlarda değil; sokaklar, meydanlar, yapılar, sınırlar ve kentsel boşluklar gibi farklı mekânsal düzlemlerde üretildiğini ve dolaşıma girdiğini vurgular. Diyagramın merkezinde yer alan “kent belleği” kavramı, bu üç eksen boyunca kurulan ilişkiler aracılığıyla yeniden tanımlanmakta; böylece belleğin sadece insan deneyimlerinin ürünü olmadığı, çok katmanlı, etkileşimli ve dağınık bir yapı olduğu ileri sürülmektedir.

Sonuç olarak, burada önerilen okuma biçimi, kent belleğini sadece anlatısal ya da görsel temsiller aracılığıyla değil; karşılaşmalar, maddesel izler ve ekolojik ortaklıklar üzerinden kurulabilen bir süreç olarak düşünmeye davet eder. Böylelikle hem Antroposen’in sunduğu kuramsal dönüşümü hem de kent belleğine dair yeni tahayyülleri birlikte işler kılmak mümkün hâle gelir.

4.2.2 Yöntemsel Olarak

Kent belleğini, Antroposen tartışma zeminleri bağlamında yeniden düşünmek, sadece kavramsal düzlemde değil; aynı zamanda yöntemsel düzlemde de klasik yaklaşımların ötesine geçmeyi gerektirir. Bu doğrultuda geliştirilen alternatif okuma yöntemi, temsile dayalı, metinsel ve arşiv odaklı bellek araştırmalarının yanı sıra, doğrudan deneyime, maddesel ilişkilere ve duyusal katılıma dayalı bir araştırma pratiğini

önermektedir. Yöntemin merkezinde, belleğin yalnızca geçmişi temsil eden bir içerik değil; doğa, nesneler, beden ve çevresel etkileşimler yoluyla sahada aktif biçimde kurulan bir oluş süreci olduğu fikri yer almaktadır. Bu bakış açısıyla, araştırmacı yalnızca veri toplayan bir özne değil; mekânla birlikte düşünen, birlikte hatırlayan ve birlikte üreten bir fail olarak konumlanır. Kullanılan yöntemsel araçlar – yürüyüşler, nesne toplama, siyanotip "*cyanotype*" üretimi, işitsel ve görsel kayıtlar ile kolaj temelli haritalamalar – klasik temsil biçimlerine alternatif olarak; çok-duyulu, zamansal olarak katmanlı ve türler-arası etkileşime açık bir bellek okuması inşa etmeyi amaçlamaktadır.

Yürüyüş Pratikleri

Yürüyüş pratiği, yalnızca mekânı deneyimlemeye değil, mekânla bedensel ve duyuşsal bir ilişkilene kurarak belleğin katmanlarını açığa çıkarmaya yöneliktir. Haraway (2016)'ın "düğüm halinde yaşamak" anlayışı doğrultusunda, belleği pasif bir izden ziyade aktif bir ilişkisellik olarak kavramak bu uygulamada belirleyicidir. Haritalar, rotalar ve çevresel gözlemler, yalnızca mekânsal veriler değil, aynı zamanda belleğin çok katmanlı oluşumuna dair ilişkisel ipuçlarıdır.

Nesne Toplama ve Siyanotip "Cyanotype"

Çalışma sahasında gözlemlenen veya toplanan doğal nesneler (*yapraklar, taş parçaları, toprak kalıntıları gibi*), siyanotip "*cyanotype*" tekniğiyle yeniden işlenerek görselleştirilir. Böylece bu nesneler yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda bellek üretiminin maddesel özneleri hâline gelir. Siyanotip "*cyanotype*", nesnenin kendi izini ışıqla belleğe kaydetmesi anlamında, Barad'ın maddesel etkileşim fikrine görsel bir karşılık sunar. Aynı zamanda, DeLanda (2017)'nin öbeklenme "*assemblage*" kavramı, bu nesnelerin farklı zaman ve aktörlerden gelen ilişkilerle nasıl bir araya geldiğini açıklamada işlevseldir.

Görsel ve İşitsel Belgelemeler

Belleğin yalnızca yazılı ya da görsel temsillerle sınırlı olmadığı, aksine ses, ışık, koku ve atmosfer gibi duyuşal öğelerle birlikte üretildiği varsayımı, bu yöntemin temelini oluşturur. Saha alanına ait ses kayıtları, görsel belgeler ve yürüyüş anlarında toplanan izlenimler bir araya getirilerek eşzamanlı bir belleksel montaj oluşturur. Bu katmanlama, belleğin tekil anlatılar yerine çoklu izlekler aracılığıyla üretildiğini göstermeyi hedefler.

Haritalar ve Kolaj Üretimi

Görsel haritalar, arşiv belgeleriyle güncel gözlemlerin üst üste geçirilmesiyle oluşturulan çok katmanlı anlatı araçlarıdır. Belleğin zamansal ve mekânsal katmanlarını iç içe geçiren bu üretimler, sabit temsiller yerine, kırılma, boşluk, sızıntı, sürüklenme gibi kavramlar çerçevesinde dinamik görselleştirmeler sunar. Kolajlar ise belleğin parçalı, fragmanter ve dağınık doğasını vurgulayan üretimler olarak, alternatif bellek anlatılarının imgesel karşılığıdır.

Yukarıda tanımlanan yöntemsel araçlar yalnızca belleği akademik söylem içinde sabitleyen temsilleri aşmakla kalmaz; aynı zamanda araştırmacının bedenini, duyularını ve maddesel etkileşimlerini sürecin etkin bir bileşeni olarak kabul eder. Bu yaklaşım, belleği yalnızca epistemolojik bir nesne ya da geçmişin temsili olarak değil; araştırmacı ile çevre, insan ile insan-dışı özneler arasında kurulan ontolojik bir ortak üretim süreci olarak yeniden çerçevelendirir.

Önerilen bu alternatif yöntem, özellikle fiziksel dönüşüme uğramış, belleksel sürekliliği kesintiye uğramış ya da ekolojik kayıplar barındıran kent parçalarında uygulanabilir niteliktedir. Belleğin yalnızca geçmişe dair anlatılarla değil; maddesel izler, duyuşal kayıtlar, mekânsal karşılaşmalar ve zamansal dolanıklıklarla birlikte inşa edilen

çok katmanlı bir üretim süreci olduğu savı, bu yöntemin temel önermesini oluşturmaktadır.

4.2.3 Tematik Olarak

Alternatif bir kent belleği okuması, kuramsal ya da yöntemsel farklılıkların yanı sıra tematik düzeyde de klasik kent belleği yaklaşımlarından ayrılmaktadır. Bu bağlamda geliştirilen tematik çerçeve, çalışma alanındaki maddesel varlıkları —taş, su ve bitki— yalnızca nesnel göstergeler ya da simgesel değerler olarak değil, aynı zamanda aktif, etkileyici ve ilişkisel bellek aktörleri olarak ele almaktadır. Bu üç unsurun seçimi, hem kentteki türler-arası karşılaşmaların yoğunlaştığı kesişim alanlarını belirlemek, hem de belleğin doğa-insan ilişkilerinden doğan çok-özneli ve çok-duyulu üretimini açığa çıkarmak amacı taşır. Burada amaç, sabit temsiller yerine karşılaşma anlarını izlemek; yani, belleği birikim değil, temas olarak okumaktır. Taş, su ve bitki üçlüsü bu karşılaşmanın temel başlıklarıdır ve Antroposen bağlamında bellek çalışmalarına yeni bir yön açar.

Taş

Kentlerin ve yerleşik toplulukların inşasında en temel maddesel aktörlerden biri kuşkusuz taştır. İlk insanın mağaraya sığınmasıyla başlayan bu ilişki, oyulmuş taşın barınak; üst üste dizilmiş taşların ise ilk ev formlarını oluşturmasıyla, taşın mekânsal kurguda koruyucu bir rol üstlendiğini gösterir. Yer hareketleri, su ve rüzgâr gibi jeolojik ve atmosferik aktörlerle birlikte şekillenen taş, aynı zamanda uzun zaman ölçeklerine tanıklık eden sessiz ve sabit bir varlıktır. Bu yönüyle taş, yalnızca fiziksel bir unsur değil, birlikte yaşamının, mekân kurmanın ve zamansal iz bırakmanın maddesel koşuludur. Günümüzde ise, taşın endüstriyel türevi olan beton, kentlerde en yaygın biçimde kullanılan yapı malzemesi hâline gelmiştir. Bu dönüşüm, taşın zamansal derinliğini ve

barınma işlevini korumakla birlikte, aynı zamanda yıkım, ayrışma ve hegemonik müdahalelerin aracı hâline gelmesini de beraberinde getirir. Sennett (2008)'in bahsettiği üzere *“İktidarın taşa ihtiyacı var”*dır. Dolayısıyla, iktidarın kendini taş üzerinden var etme eğilimi, onu yalnızca bir yapı malzemesi olmaktan çıkarır, patriyarkal ve kapitalist yapıların taşta kazındığı mekânlar olarak karşımıza çıkarır.

Su

Su, yalnızca tüm canlılar için değil, kent için de yaşamın sürekliliğini mümkün kılan temel bir aktördür. Ancak onun varlığı, her zaman onarıma, şifaya ya da tazelenmeye işaret etmez; su, aynı zamanda yıkımın, çatışmanın ve dönüşümün de taşıyıcısı olabilir. Bu çift yönlü karakteriyle su, kent belleği içinde hem en kolay unutulmuş hem de en çok bastırılan unsurlardan biridir. Kentsel dönüşüm süreçlerinde yer altına alınan dereler, beton dolgularla silinen kıyı çizgileri ve kurutulan su yolları, belleğin sürekliliğini sağlayan suyun mekânsal ve zamansal varlığını görünmez hâle getirir. Oysa su, fiziksel akışkanlığı ve mekânsal geçişkenliğiyle, yalnızca doğal bir varlık değil; kentteki döngülerin, kesintilerin ve hatırlama biçimlerinin en güçlü göstergelerinden biridir. Aynı zamanda farklı türlerin, toplulukların ve pratiklerin bir araya geldiği geçirgen bir yüzey olarak su, hem çatışmanın hem de karşılaşmanın mekânıdır. Bu bağlamda su, yalnızca geçmişin bir izini taşımakla kalmaz; geleceğe doğru akan bir belleğin dinamik taşıyıcısı olarak düşünülmelidir.

Bitki

Yeryüzündeki canlılar arasında kurulan başlıca ortaklıklardan biri, hiçbir canlının tek başına hayatta kalamayacağı gerçeğidir. Sennett (2008), işbirliğini birlikte yaşamın gelişiminin temeli olarak tanımlar ve *“birlikte nasıl durulacağını öğrenmenin, nasıl ayrı duracağımızdan önce geldiğini”* öne sürer. Kent, nasıl birlikte duracağımıza ve

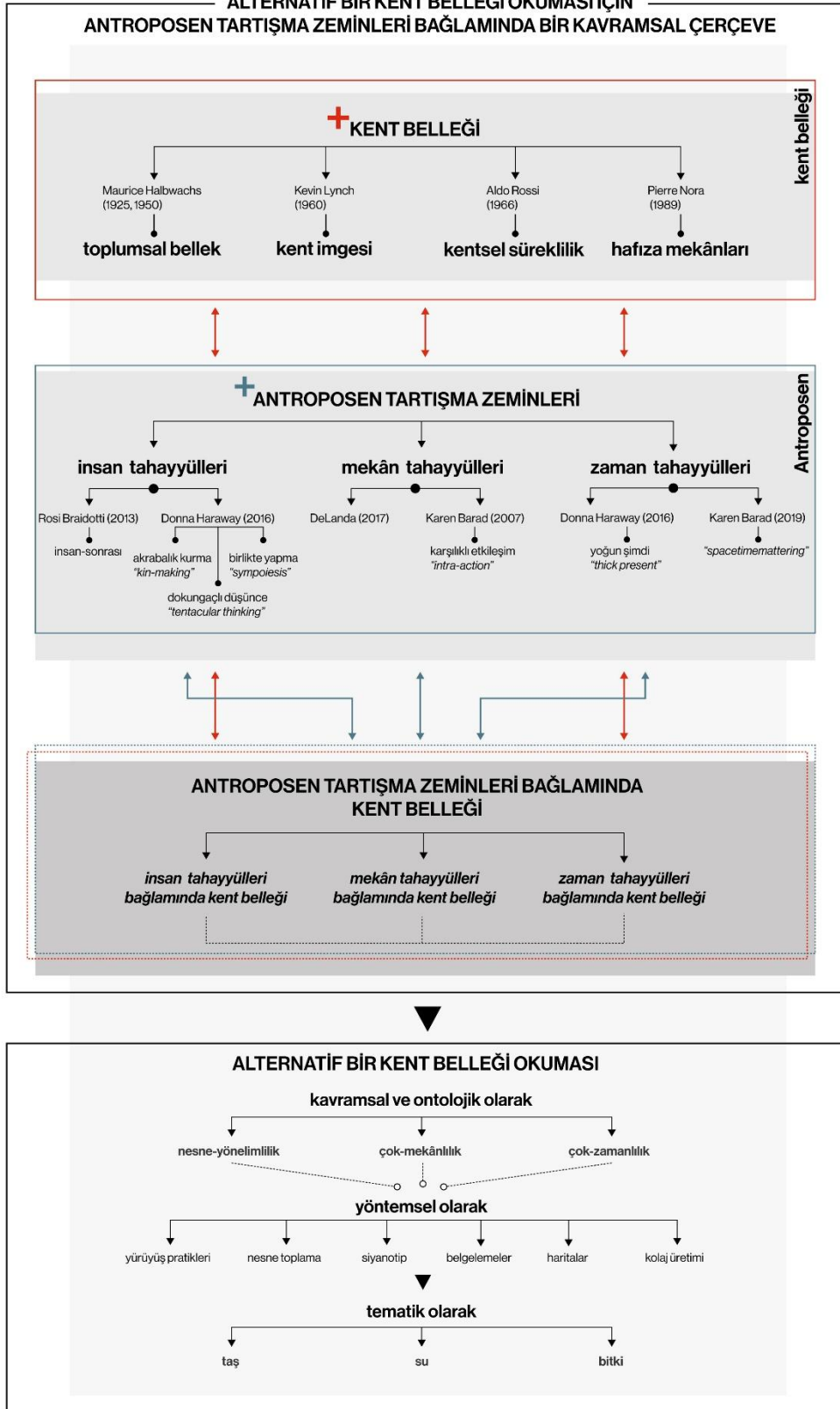
işbirliğinin sınırlarına karar verilen bir zeminse, bu beraberliğin yalnızca insanlar arasında değil; farklı türler arasında da inşa edilebileceğini varsaymak, Antroposen bağlamında daha adil bir kent tahayyülü için gereklidir. Bitkiler bu türler-arası işbirliğinin en sessiz, fakat en dirençli aktörlerinden biridir. Bostanlar, sokak aralarındaki otlar, terk edilmiş yapıların arasında boy veren yabani bitkiler; belleğin anlatıcısı değil, iz sürücüsü olurlar. Bitkilerle türler-arası bir dayanışma fikri, yalnızca doğayla temas değil; birlikte yaşamanın onarıcı, çoğulcu ve karşılıklılık temelinde kurulan bir pratiğidir (Yüksel, 2025). Özellikle kentsel bağlamda “yabancı”, “zararlı” ya da “gereksiz” olarak etiketlenen bitki türleri, betonun egemenliğine karşı beklenmedik direniş biçimleri geliştirerek, belleğin sadece insanlarca değil, tüm varlıklarca kurulduğunu hatırlatır. Çatlaklardan filizlenen otlar ya da terk edilmiş yapılarla bütünleşen sarmaşıklar, belleği yalnızca temsil etmeyen; onu sürdüren, dönüştüren ve tekrar kuran fail varlıklar olarak görünür kılar.

Bu üç maddesel unsurla kurulan ilişkiler, yalnızca kavramsal değil; sahaya yerleşik, duyuşsal ve maddesel yöntemler aracılığıyla da pratiğe dökülür. Alan çalışması sırasında geliştirilen yürüyüş rotaları, doğal nesne toplama süreçleri, siyanotip "*cyanotype*" üretimi, ses kayıtları, kolaj üretimleri ve görsel haritalamalar, taş, su ve bitkiyle kurulan çok-duyulu karşılaşmaları somutlaştıran araçlara dönüşmüştür. Bu üretimler, yalnızca veri toplama işlevi görmekle kalmaz; aynı zamanda belleğin insan-dışı öznelerle birlikte nasıl örülebileceğini gösteren bir araştırma yöntemi olarak işler. Böylece tematik analiz, hem Antroposen bağlamında türler-arası belleğin izlerini sürer hem de alternatif bir kent belleği tahayyülünün sahada nasıl işler hâle getirilebileceğine dair deneysel bir öneri sunar.

4.3 Bölüm Sonucu

Şekil 4.4'te de görülen tezin kavramsal çerçevesi ve bu kapsamda geliştirilen yöntem, kent belleği üzerine düşünmeyi yalnızca insan öznesi, tarihsel anlatı ve temsil temelli modellerle sınırlayan klasik okuma yaklaşımlarının ötesine geçmeyi amaçlamaktadır. Geleneksel belleğin, mimari yapılar, anıtsal kamusal alanlar ve tarihsel metinler üzerinden temsile dayalı biçimde kurulduğu modeller, belleği çoğunlukla geçmişe ait bir kayıt ya da sabitlenmiş bir iz olarak kurgular. Halbuki bu yaklaşım, hem maddesel hem de zamansal olarak devingen olan belleğin canlı, çok katmanlı doğasını ihmâl eder.

Şekil 4.4 Antroposen tartışma zeminleri bağlamında alternatif bir kent belleği okuması

Bu bağlamda, önerilen alternatif okuma yöntemi, posthümanist düşüncenin sunduğu olanaklar doğrultusunda kent belleğini *kuramsal, yöntemsel ve tematik* düzeylerde yeniden düşünmenin yollarını araştırmaktadır. Kuramsal ve ontolojik olarak, belleği yalnızca insan deneyimine dayalı bir anlatı değil; çok-zamanlı, nesne-yönelimli ve çok-mekânlı bir ilişkiler ağı olarak kavramsallaştırır. Yöntemsel düzeyde, bedenin, duyuların ve maddesel karşılaşmaların dahil olduğu çok-duyulu bir araştırma pratiği önerir; yürüyüşler, nesne toplama, siyanotip "*cyanotype*" üretimi, kolajlar ve ses kayıtları gibi araçlar aracılığıyla belleği mekânda ve anda kuran uygulamalara yönelirken, tematik olarak ise taş, su ve bitki gibi kentte sıklıkla göz ardı edilen fakat belleğin maddesel ve ekolojik taşıyıcıları olan unsurlar üzerinden, türler-arası karşılaşmaların ve müşterek üretimin izlerini sürer.

Bu yaklaşım, belleği insan-sonrası bir düzlemde çok-katmanlı bir oluş süreci olarak konumlandırır, belleği geçmişin sabit bir temsili değil; şimdiyle ilişkili, geleceğe açık ve çok-öznel karşılaşmalarla örülen bir oluş olarak yeniden kurar.

Sonuç olarak, bu yöntemsel ve kavramsal yeniden düşünüş, kent belleğine dair klasik okumaların sabitleyici ve indirgemeci yönlerini sorunsallaştırmakta; belleği maddesel, çok-duyulu ve zamansal olarak dolanık bir üretim olarak yeniden tanımlamaktadır. Alternatif olarak sunulan bu yöntem, yalnızca teorik bir önermeden ibaret kalmayıp, yerinde üretim teknikleriyle uygulanabilir bir yöntemsel modele dönüşmektedir.

Bu geniş kavramsal çerçeve, bir sonraki bölümde, İstanbul'un kent içi su sistemleri üzerinden daha somut bir düzleme taşınacak; belleğin doğayla, özellikle de unutulmuş ya da yeraltına itilmiş derelerle olan ilişkisi incelenecektir. Bu geçiş, yalnızca tematik bir örnek sunmakla kalmaz; aynı zamanda posthümanist ve yeni materyalist

yaklaşımların sahadaki karşılıklarını, çok-zamanlı, nesne-yönelimli ve çok-mekânlı bir belleğin nasıl biçimlendiğini gözlemleme imkânı sunar. Bu bağlamda, kentte fiziksel olarak görünmeyen ama biyolojik, duyuşsal ve topografik izleriyle varlığını sürdüren ekolojik bellek katmanları ortaya çıkarılacaktır. Haritalarda yer almayan derelerin, nasıl hatırlanabileceği; belleğin yalnızca anlatı yoluyla değil, maddesel izler aracılığıyla da nasıl kurulabileceği soruları, alternatif yöntemin sahadaki karşılığını somutlaştıracaktır.

5. YÜRÜRKEN ALTTA AKAN SU'YU HİSSETTİĞİM TEK YER BURASI:

İSTANBUL'UN KAYIP SULARI

“sokaklarda kuruyoruz

evlerde kuruyoruz

kapı önlerinde,

metroda,

otobüste,

duraklarda, alışverişte, markette

dönüşmüş binalarda kuruyoruz

bu şehrin su'ya çıkan eğri büğrü yollarında yürümüşlüğümüz varken kuruyoruz”

(Bahadır, 2022)

İstanbul'un morfolojik ve kültürel gelişimi, yalnızca surlar, saraylar ve meydanlarla değil, bu yapıları besleyen ve çevreleyen su sistemleriyle de örülüdür. Kent, tarih boyunca deniz, göl, dere ve yeraltı su yollarıyla bütünleşmiş; bu akışkan unsurlar yalnızca yaşamsal ihtiyaçları değil, aynı zamanda kolektif belleği de şekillendirmiştir. Şekil 5.1'de görülebileceği üzere geçmiş dönemlerden bu yana su, hem bir altyapı bileşeni hem de kültürel ve mekânsal süreklilik sağlayan bir unsur olarak İstanbul ile simbiyotik bir ilişki kurmuştur. Su, bu anlamda yalnızca altyapının bir bileşeni değil; çok-zamanlı bir hatırlama pratiği ve mekânsal sürekliliğin etkin bir taşıyıcısıdır.

Şekil 5.1 *İstanbul'un su ile kurduğu simbiyotik ilişki*

Fotoğraf 	Bu fotoğraf karesi, Göksu Deresi'nin hem ulaşım hem de geçim kaynağı olarak kullanıldığı dönemlerden bir sahneyi yansıtır. Kıyıda istiflenmiş sepetler ve tekneler, suyun yöre halkı için hem ticari hem de gündelik yaşamın merkezinde olduğunu gösterir. Kaynak: Salt Arşiv
Kartpostal 	Göksu Deresi'ni gösteren bu kartpostal, Osmanlı döneminde derenin kıyısında yapılan kayak gezintileri ve mesire kültürünü yansıtır. Su kenarındaki yeşil alanlar, İstanbul'un geçmişte su ile kurduğu gündelik ve keyifli simbiyotik ilişkinin canlı bir göstergesidir. Kaynak: Salt Arşiv
Kartpostal 	Bu kartpostal, Kağıthane Deresi kıyısında düzenlenen kalabalık mesire günlerinden birini gösterir. Geniş çayırlar ve dere boyunca sıralanan kayıklar, İstanbul'un bu dönemde su kenarlarını toplumsal buluşma ve eğlence mekânları olarak nasıl sahiplendiğini yansıtır. Kaynak: Salt Arşiv
Fotoğraf 	Bu fotoğraf, Kağıthane Deresi'nin yoğun bir kayak trafiği ve kıyısında toplanan kalabalıklarla adeta bir şenlik alanına dönüştüğü günlerden bir kesit sunar. Dere, dönemin İstanbul'unda hem eğlence hem de toplumsal buluşma mekânı olarak suyla kurulan güçlü bağın simgesidir. Kaynak: Salt Arşiv
Kartpostal 	Bu kartpostal, Kağıthane Deresi kıyısındaki Kâğıthane Kasrı'nı ve önünden geçen kayıkları gösterir. Sarayın su kenarındaki konumu, dönemin yaşamında derenin sosyal bir odak olarak değerini ortaya koyar. Kaynak: Salt Arşiv

Tezin bu bölümü, İstanbul'un tarihi derelerinin dönüşümünü yalnızca fiziki bir değişim olarak değil, aynı zamanda bellekte, sanatta, edebiyatta ve diğer anlatılarda nasıl var olmaya/unutulmaya devam ettiklerini incelemektedir. Kent belleği yalnızca sokak isimlerinde, haritalarda veya mimari izlerde var olan bir olgu değil, aynı zamanda suyun kaybolduğu yerlerde bıraktığı izlerde, insanların anlatılarında ve ekolojik döngülerin değişen akışında da varlığını sürdürür. Suyun yokluğu, yalnızca fiziksel bir boşluk değil; belleğin yeniden üretildiği bir karşılaşma yüzeyidir. Dereler, kıyılar ve su yolları görünürlüklerini yitirmiş olsalar da, hem insanlar arası anlatılarda hem de suyun bıraktığı biyolojik ve topografik izlerde, çok-özneli bir bellek üretmeye devam etmektedir.

Bu bağlamda, İstanbul'un tarihsel su sistemleri üzerine yapılacak inceleme yalnızca kaybolan bir fiziksel varlığın izini sürmekle kalmayacak, aynı zamanda bu kaybın bellekte nasıl yeniden üretildiğini, nasıl anlatıldığını ve nasıl yeniden hatırlandığını da ele alacaktır. Kentin su hafızasını tarihsel kaynaklar, haritalar ve arşiv belgeleri üzerinden analiz ederken, aynı zamanda edebiyat, sanat gibi insan anlatılarıyla ve insan-dışı hafıza biçimleriyle nasıl ilişkilenebileceği de araştırılacaktır.

5.1 İstanbul'un Derelerinin Tarihsel Gelişimi ve Dönüşümü

İstanbul'un su sistemleri Bizans ve Osmanlı dönemlerinde yalnızca yaşam kaynağı değil, aynı zamanda doğal sürekliliğin ve kolektif belleğin taşıyıcıları olarak işlev görmüştür. Dereler, bir yandan tarımsal üretimi, temizlik ve taşımacılığı desteklerken, diğer yandan toplumsal yaşamın ritmini belirleyen ekolojik koridorlar ve gündelik karşılaşma alanları olarak da varlık göstermiştir. Bizans Dönemi'nde kent, sur içiyle sınırlı olsa da su sistemleri hem yerleşim hem savunma hem de üretim açısından merkezi bir rol üstlenmiştir. Lykos Deresi (bugünkü Bayrampaşa Deresi) gibi akarsular yalnızca içme suyu kaynağı değil, aynı zamanda kent dışından gelen malların dağıtımı ve tarımsal

arazilerin sulanması için kritik öneme sahiptir (Salman, Kuban 2006; Tekeli, Akbayan 1994; Yazır, 1984; Koçu, 1963). Bu dönemde doğa, insan yerleşimiyle iç içe kurgulanmış; vadiler, sarnıçlar ve su kemerleriyle ekosistemle uyumlu bir yapı oluşturulmuştur.

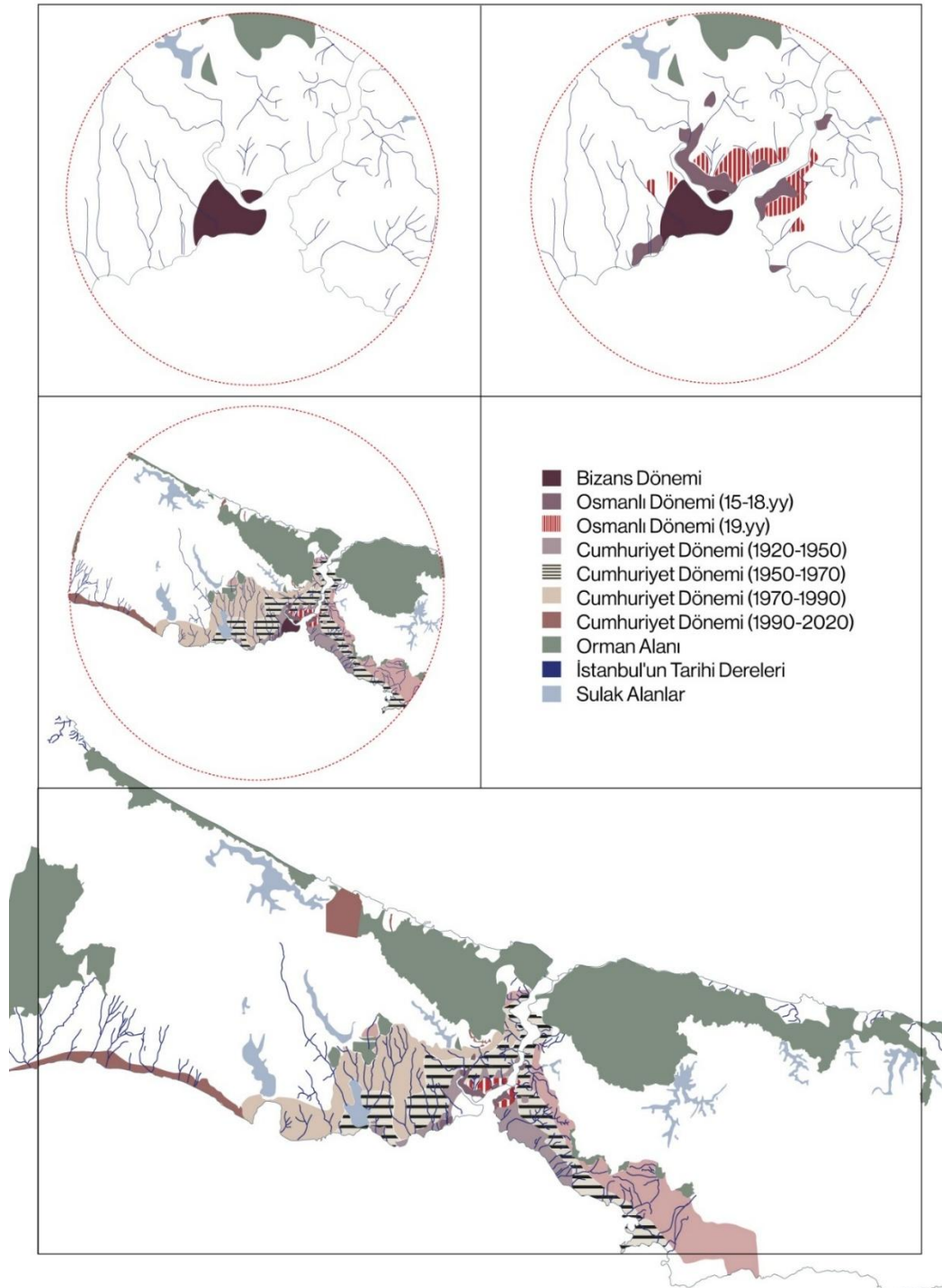
Osmanlı Dönemi'nde ise su sistemleri daha da kapsayıcı bir kent kurma anlayışının parçası hâline gelmiştir. Derelerin etrafında bostanlar, cami külliyesi, hamamlar ve mesire alanları kurulmuş; bu alanlar insan ve insan olmayan özneler için bir ortak yaşam alanı sunmuştur (Salman, Kuban 2006; Tekeli, Akbayan 1994; Yazır, 1984; Koçu, 1963). Sadabad'da Kağıthane Deresi çevresinde şekillenen Lâle Devri mimarisi, bu simbiyotik ilişkinin kültürel temsilidir. Göksu ve Küçükusu Dereleri ise yalnızca doğal kaynaklar değil; Boğaz kıyısındaki saray kültürünün ve toplumsal hafızanın kurucu öğeleri hâline gelmiştir.

Bu bağlamda dereler, yalnızca fiziki akışkanlık değil, aynı zamanda toplumsal süreklilik ve hafıza taşıyıcılığı işlevi de üstlenmiştir. Posthümanist açıdan değerlendirildiğinde, bu sistemler sadece insanların inşa ettiği ve kullandığı altyapılar olarak değil; kendi ritimleri, ekolojik ilişkileri ve zamanları olan özneler olarak da düşünülmelidir. Lykos'un ya da Kağıthane'nin akışı, yalnızca suyun değil, hafızanın, ilişkinin ve karşılaşmanın da akışıdır.

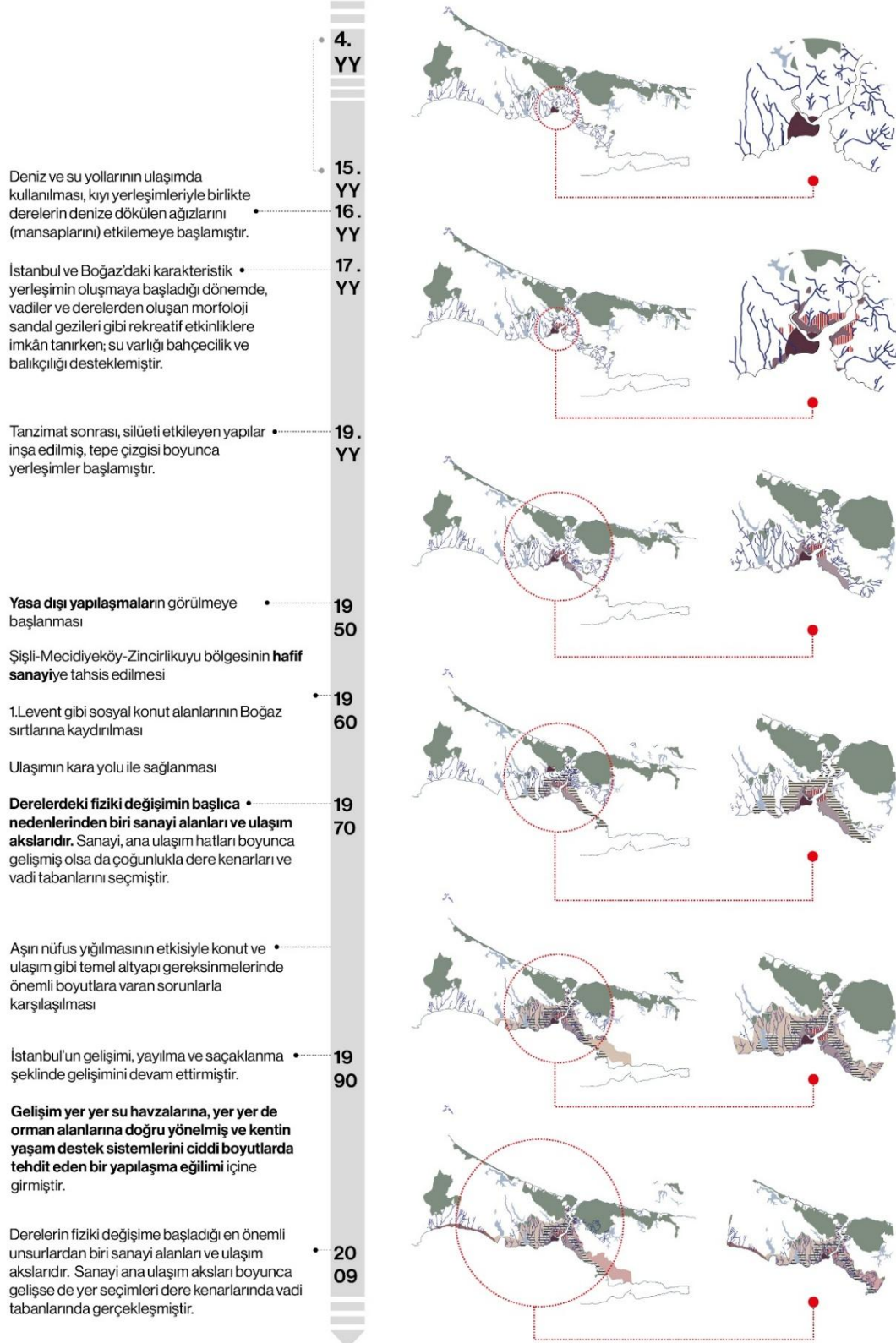
Bununla birlikte, Şekil 5.2 ve Şekil 5.3'de görüldüğü gibi, Bizans Dönemi'nden 20. yüzyıla kadar uzanan süreçte İstanbul'un su yolları, modernleşme, altyapılaşma ve plansız kentleşme süreçlerinin doğrudan hedefi hâline gelmiş; birer ekolojik ve bellekssel unsur olarak değil, giderek daha çok "problemlili" alanlar olarak görülmüştür. 1950'lerle birlikte hız kazanan sanayileşme ve iç göç, yalnızca yerleşim alanlarını değil, aynı

zamanda kentin doğal akış sistemlerini de geri dönüşü olmayan biçimlerde dönüştürmüştür (Dinç, 2015).

Şekil 5.2 Bizans'tan günümüze İstanbul'un kentsel gelişim alanı içinde kalan dereleri (Dinç, 2015)'ten yararlanılarak okuşturulmuştur.

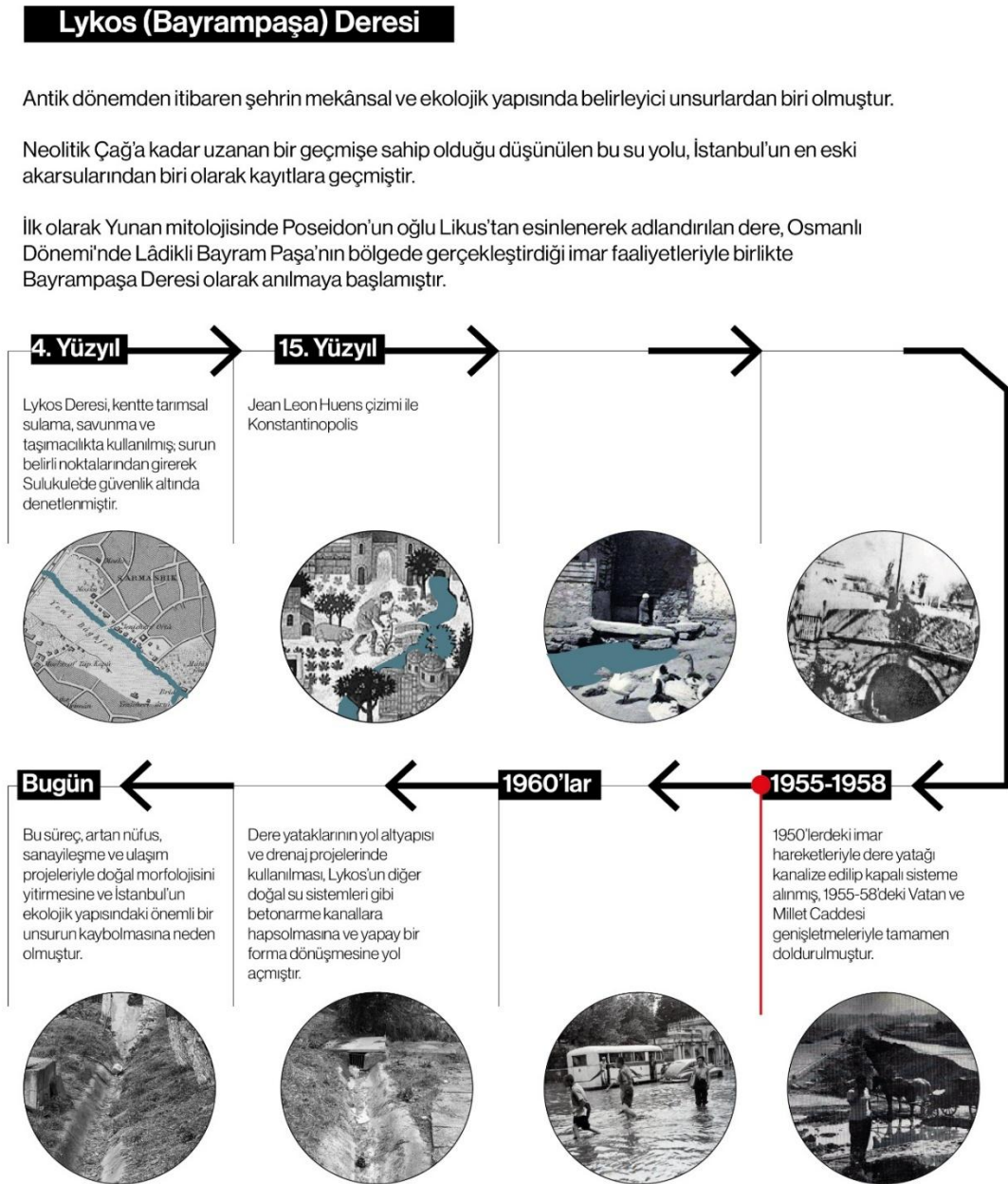

Şekil 5.3 *İstanbul'un tarihsel gelişim sürecinde dereler ve değişimi*

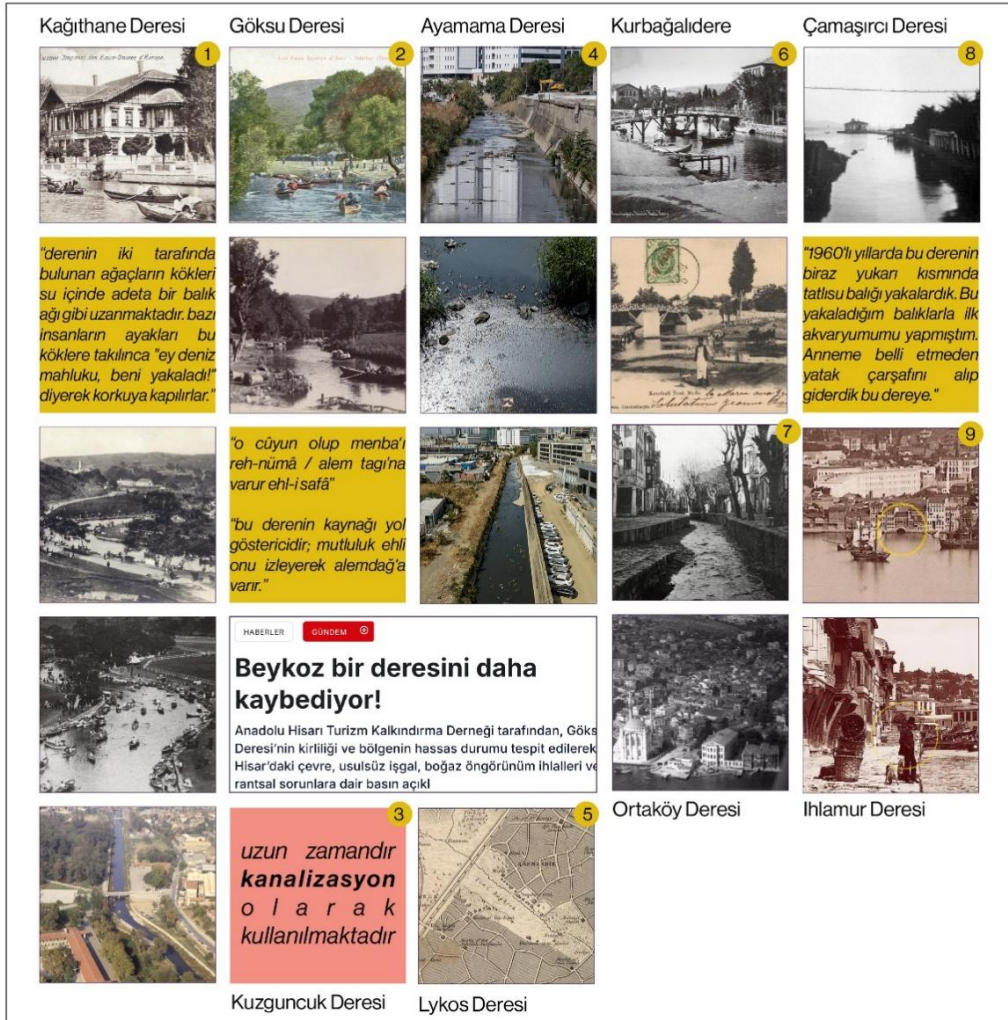
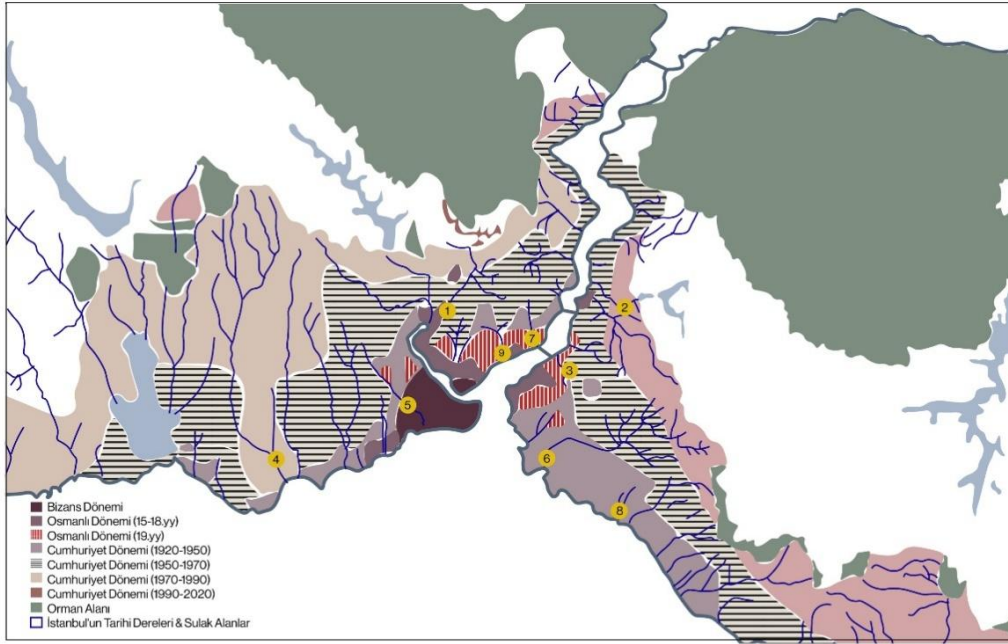

Şekil 5.3'te takip edilebilen kentsel gelişmeler kapsamında Lykos Deresi gibi tarihsel öneme sahip pek çok dere, altyapı projeleri kapsamında tamamen yer altına alınmış; su yolları, yüzeyde akan canlı sistemler olmaktan çıkıp, yer altı drenaj hatlarına dönüştürülmüştür (Şekil 5.4).

Şekil 5.4 Lykos Deresi'nin kayboluş haritası

Şekil 5.5 İstanbul derelerinin dünü ve bugünü

Aynı şekilde Ayamama, Kurbağalıdere ve Kağıthane gibi dereler, zamanla çevrelerindeki sanayi bölgeleri ve otoyollarla kuşatılmış; üzerlerine köprüler, otoparklar, sanayi siteleri inşa edilmiştir. Şekil.15'te de görüldüğü gibi bu süreç, su sistemlerinin yalnızca fiziksel olarak değil, aynı zamanda kentsel bellekte de görünmez hâle gelmesine neden olmuştur.

Bu dönüşüm süreci, İstanbul'un doğal su yollarını birer “hafızasız altyapı elemanı”na dönüştürürken, belleğin insan merkezli biçimde yeniden üretilmesini de pekiştirmiştir. Haritalardan silinen, mahalle isimlerinden çıkarılan ve yalnızca taşkın anlarında hatırlanan bu dereler, kentin posthümanist olmayan belleğinin dışına itilmiştir. Ancak bu yok oluş, yalnızca kayıp olarak okunmamalı; aynı zamanda bir tür dönüşüm ve yeniden şekillenme süreci olarak değerlendirilmelidir. Zira bu dereler, her ne kadar yüzeyde görünmez hâle gelseler de, altyapıda, afetlerde, toprak neminde ve hatta biyolojik çeşitlilikte hâlâ etkin roller oynamaya devam etmektedirler. Posthümanist kuramın sunduğu çok-zamanlılık ve çok-öznellik perspektifleri, bu görünmezliğin aslında belleğin farklı biçimlerde varlığını sürdürmesi anlamına da geldiğini hatırlatır.

Antroposen etkisiyle, İstanbul'daki su yollarının unutulmuşu yalnızca fiziksel bir kayıp değil, aynı zamanda belleksele ve etik bir sorunsal olarak karşımıza çıkar. Bu çağ, insanın doğa üzerindeki dönüştürücü etkisini yalnızca atmosferde değil; kent dokusunda, altyapıda, topoğrafyada ve hafızada da gözle görülür kılar. Dolayısıyla, İstanbul'un dereleri sadece kurutulmuş ya da gömülmüş değildir; aynı zamanda insan-merkezli düşünme biçimi tarafından sistemli şekilde dışlanmışlardır.

5.2 Posthümanist Kent Belleği Perspektifiyle İstanbul'un Dereleri

Antroposen, mekânı yalnızca bir sahne ya da fon değil; etkileyen ve etkilenen bir aktör olarak düşünmeye zorlar. Bu çağda, su yolları yalnızca “doğal tehditler” ya da

“altyapı sorunları” olarak değil, ekolojik ilişkilerin, geçmişin, şimdinin ve muhtemel geleceklerin taşıyıcıları olarak da yeniden ele alınmalıdır.

Kent belleği de bu bağlamda yeniden düşünülmelidir. İstanbul’daki dereler, çok-zamanlı ve çok-mekânlı yapılarıyla, hem geçmişin izlerini taşır hem de gelecekteki potansiyel su krizlerine işaret eder. Kağıthane’nin taşkınlarında, Ayamama’nın altyapı seslerinde ya da Kurbağalıdere’nin kötü kokusunda yalnızca bugünün değil; aynı zamanda hatırlanmayan geçmişin ve hazırlıksız olunan geleceğin izleri barınır.

Derelerin bu şekilde hatırlanması, sadece nostaljik bir hafıza pratiği değil; aynı zamanda etik bir sorumluluk çağrısıdır. Haraway (2016)’in "sorunlarla kalmak" önerisi, kaybolan ekolojik izlerle birlikte yaşamaya, onları yeniden üretmeye ve hafızayı sadece insanlar için değil, tüm özneler için kurmaya çağırır.

İstanbul’un kaybolmuş veya görünmez hâle getirilmiş dereleri, Antroposen’in tartışma zeminleri bağlamında yeniden ele alındığında, yalnızca kentleşmenin kurbanı olan doğal varlıklar değil; aynı zamanda belleğin taşıyıcıları, zamansal kesişim noktaları ve çoklu öznelerin buluştuğu karmaşık ilişkisel ağların parçaları olarak değerlendirilmelidir.

Bu yeniden okuma biçimi, belleği yalnızca insanlara ait bir hatırlama pratiği olarak değil; insan-dışı öznelerin de içinde yer aldığı karşılıklı bir oluş süreci olarak ele alır. Derelerin kaybolması, suyun akışının kesilmesi ya da yönünün değiştirilmesi, yalnızca fiziksel bir müdahale değil; aynı zamanda zamansal sürekliliğin bozulması ve çoklu öznelliklerin belleksel zincirlerinin kopması anlamına gelir. Kağıthane Deresi yalnızca bir zamanlar Sadabad Bahçeleri’ni sulayan bir su kaynağı değil, aynı zamanda Osmanlı’nın doğa ile kurduğu estetik-politik ilişki biçiminin maddi belleğidir. Ancak bugün, bu su yolu beton kanallara hapsedilmiş, çevresi yoğun yapılaşma ile örülmüş ve

hafızasal işlevi gündelik kent yaşamından silinmiştir. Bu durumu üç temel kavramla okumak mümkündür:

- **Çok-zamanlılık**, İstanbul'un derelerinin yalnızca bir geçmişe ait olmadığını, aynı anda geçmişin, şimdinin ve geleceğin içinde var olmaya devam ettiğini gösterir. Bugünkü taşkınlar, yalnızca altyapı sorunlarının değil; zamanında yok sayılmış bir ekolojik belleğin yankısıdır. Örneğin, Kağıthane'nin suyla olan hafızası, yalnızca Sadabad eğlencelerinde değil; aynı zamanda 1995 ve 2009 (URL-1 ve URL-2)'daki taşkın felaketlerinde, ya da eski bir gravürün kenarında, bir çocukluk hikâyesinin kırık anlatısında da kendini yeniden var edebilir.
- **Nesne-yönelimlilik**, belleğin sadece insanlarla değil; su, toprak, bitki, altyapı, boru hatları, yosunlar ve kuşlarla birlikte kurulduğunu kabul etmeyi gerektirir. Bir derenin etrafında yaşayan biyolojik türler, derenin yön değiştirmesiyle yok olmuş ya da başka yerlere göç etmek zorunda kalmıştır. Bu türlerin davranışları, yönelimleri ve yoklukları da aslında bir tür belleksel kayıt işlevi görür. Bu sessiz özneler de hatırlayan, tanıklık eden ve belleğe katılan varlıklardır.
- **Çok-mekânlılık** ise bu derelerin belleğinin yalnızca kıyısında değil, çok çeşitli alanlarda sürdüğünü öne sürer. Derenin belleği, sadece onun aktığı mahallelerle sınırlı değildir; onun beslediği bostanlarda, üzerine inşa edilen apartmanların temelinde, kokuya dair şikâyetlerde ya da dijital arşivlerdeki bir Twitter paylaşımında (URL-3) da yaşar. Bellek mekânla sabitlenmemiştir; dağılır, taşar, sızar ve farklı yerlerde tekrar şekillenir.

Bu üç kavram birlikte değerlendirildiğinde, İstanbul'un derelerine yönelik posthümanist bir kent belleği okuması, kentteki su sistemlerini yalnızca fiziksel değil; aynı zamanda ontolojik, etik ve estetik boyutlarıyla yeniden düşünmemizi sağlar. Dereler, artık yalnızca

geçmişin kayıp hatıraları değil; hâlihazırda bir krizin içinden seslenen, kentsel bellekte kendine yeni yerler arayan varlıklar olarak görünür hâle gelir. Kağıthane, Kurbağalıdere, Bayrampaşa (Lykos) ve diğer pek çok su yolu, sadece haritalardan silinmemiştir; aynı zamanda buharlaştırılmış, sessizleştirilmiş, belleksel ağlardan da kopartılmıştır. Ancak posthümanist okuma, bu kopukluğu yalnızca bir kayıp olarak değil; aynı zamanda yeniden bağ kurma imkânı olarak değerlendirir.

Sonuç olarak, bu bölümde, İstanbul'un dereleri posthümanist kent belleği kuramları bağlamında ele alınarak, su sistemlerinin yalnızca fiziksel varlıklar değil, aynı zamanda zamansal, mekânsal ve öznel bellek taşıyıcıları olduğu vurgulanmıştır. Belleğin yalnızca insan deneyimiyle sınırlı olmadığı, suyun akışında, toprağın katmanlarında, biyolojik türlerin davranışlarında ve altyapı sistemlerinin yapısal dönüşümünde de belleğin izlerinin sürdüğü ortaya konmuştur.

Antroposen'in getirdiği çevresel ve düşünsel kırılma, geleneksel kent belleği anlayışının sınırlarını aşarak; belleği çok-zamanlı, nesne-yönelimli ve çok-mekânlı bir oluş süreci olarak yeniden değerlendirmeyi zorunlu kılmıştır. Bu üç kavram aracılığıyla, İstanbul'un su yolları artık yalnızca kaybolmuş dere yatakları değil; aynı zamanda geçmişle bugün arasında, insanla insan-olmayanlar arasında, mekânla hafıza arasında karmaşık bağların kurulduğu etkileşimli ağlar olarak görülmelidir. Bu bakış açısı, İstanbul'un kent belleğini sadece anıtlar, caddeler ve yapılar üzerinden değil; sular, vadiler ve kaybolan ekosistemler üzerinden de okuma gerekliliğini ortaya koymaktadır. Derelerin akışında bastırılmış ya da unutulmuş tarihsel katmanlar, yalnızca fiziksel değil; kültürel, ekolojik ve duygusal bellek biçimleriyle tekrar yüzeye çıkmakta, belleğin yeni biçimlerde yeniden kurulabileceğini göstermektedir. İstanbul'un dereleri üzerinden yapılan bu posthümanist okuma, kentsel hafızayı yalnızca “hatırlamak” üzerine kurulu

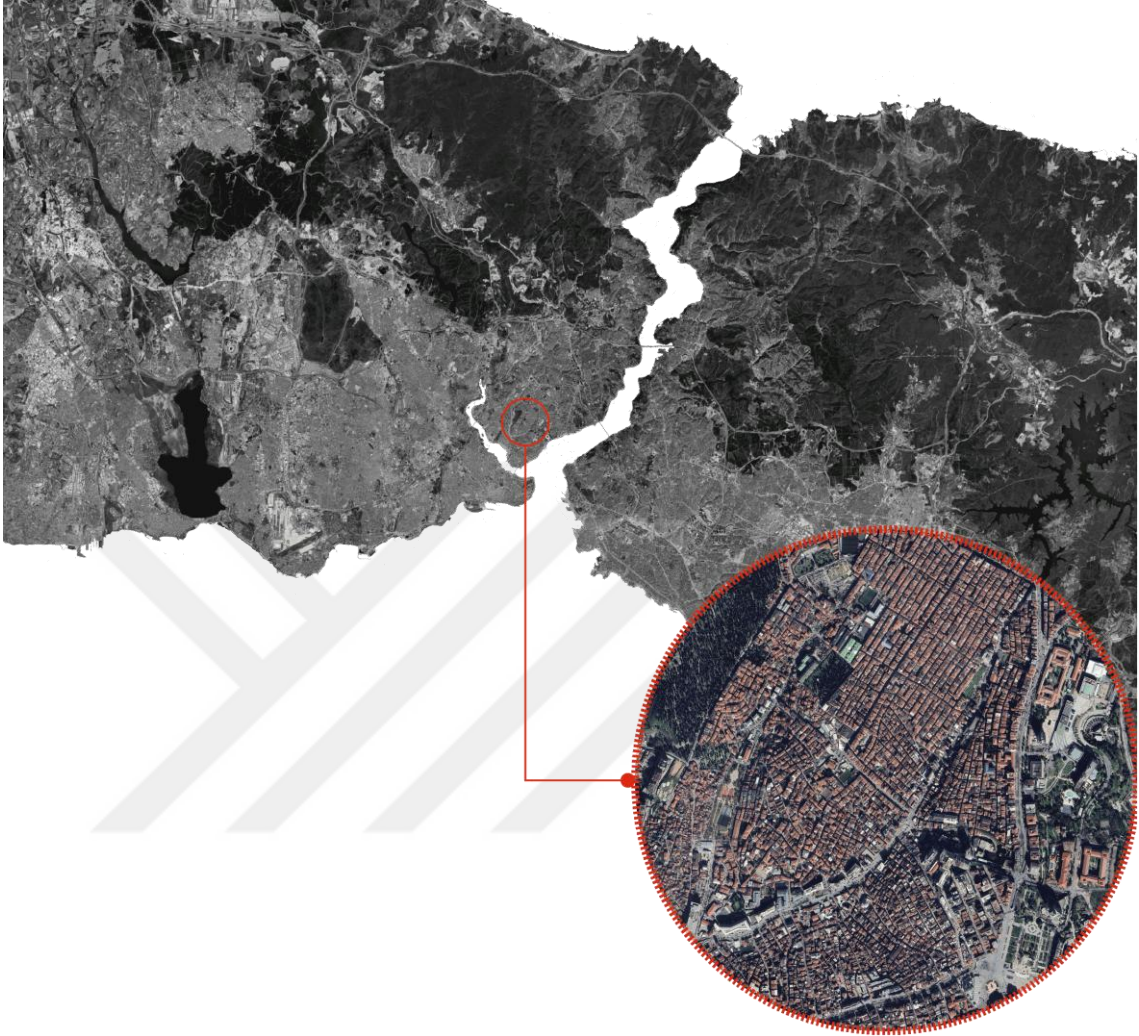
bir pratik olmaktan çıkarıp, “bağ kurmak”, “sorumluluk almak” ve “birlikte yaşamak” üzerine temellendirilen bir etik çerçeveye taşımaktadır. Bu çerçeve, sadece geçmişini yeniden canlandırmak değil; aynı zamanda geleceği farklı öznelerle birlikte inşa edebilme imkânını da beraberinde getirir.

Bu noktada, İstanbul’daki belirli su yollarının daha yakından incelenmesi gereklidir. Çünkü her bir dere, kentin su belleğinde farklı bir işlev üstlenmiş; farklı zamansallıklar, öznellikler ve mekânsallıklar üretmiştir. Tezin bir sonraki bölümünde, bu ilişkisel yapıların somutlaştığı özel bir örnek olan Dolapdere Deresi ele alınacak; bu dere üzerinden posthümanist bellek kuramlarının nasıl mekânsal, tarihsel ve kültürel açılımlar sunduğu detaylı biçimde tartışılacaktır.

5.3 Alternatif Kent Belleği Okuma Denemesi: Dolapdere’nin Kıyısında

Dolapdere, İstanbul’un tarihsel olarak “kenarda bırakılmış” bölgelerinden biridir. Bugün yalnızca bir semt adı olarak hafızalarda yer etse de, bir zamanlar kenti şekillendiren su sistemlerinden biri olan Dolapdere Deresi’ne ev sahipliği yapan bu vadi, hem fiziksel hem de belleksel düzeyde çok katmanlı dönüşümler geçirmiştir. Bu dönüşümler, posthümanist kent belleği perspektifinden okunduğunda yalnızca insan deneyimleriyle şekillenmiş bir geçmişi değil; suyun, toprağın, yosunun, taşkınların, adların ve anlatıların birlikte yazdığı bir kentsel hafıza örüntüsünü ortaya çıkarır.

Şekil 5.6 *İstanbul’da Dolapdere’nin konumu*

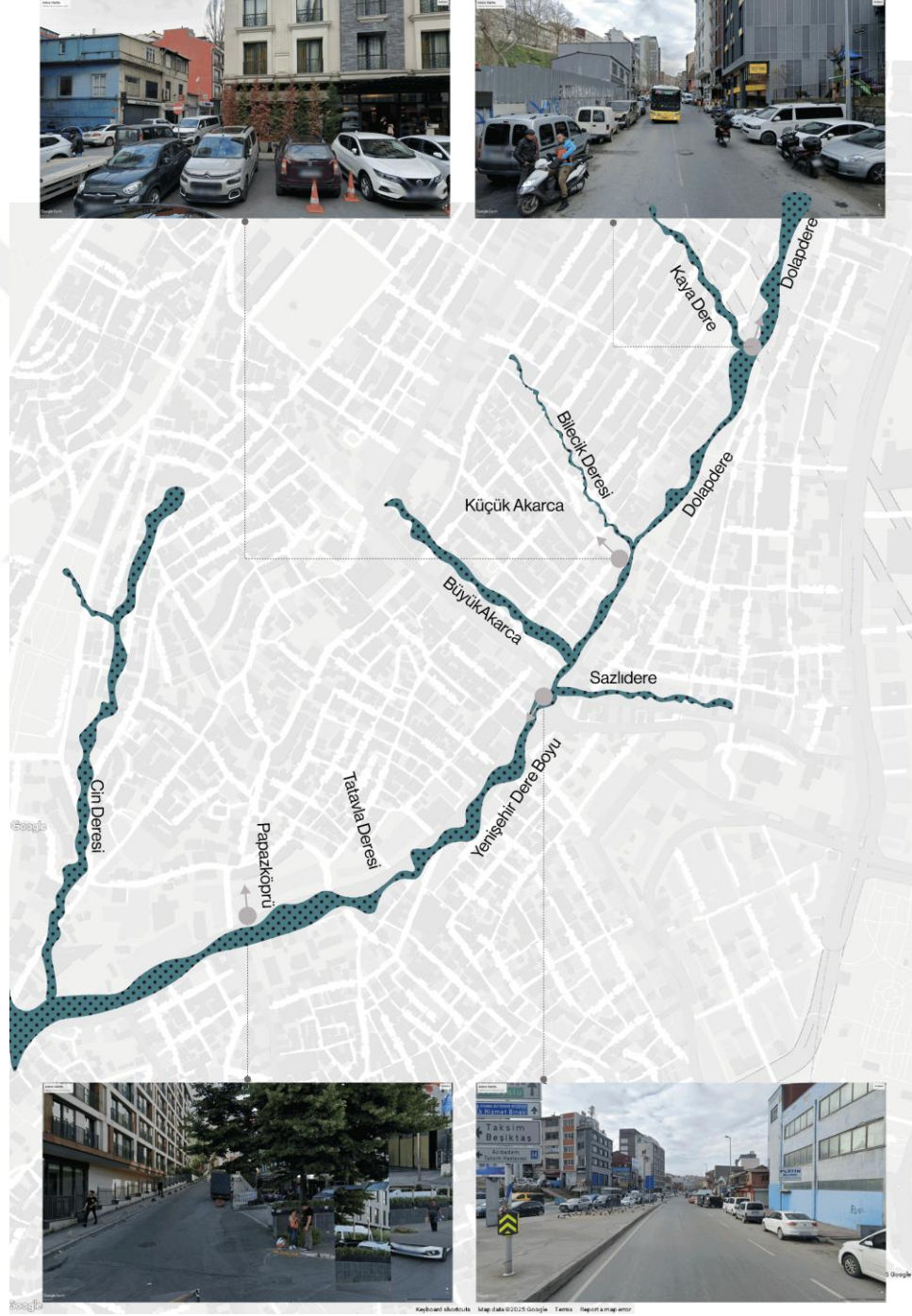

Dördüncü bölümde önerilen alternatif kent bellği okuma yöntemi pek çok kent mekânı üzerinden yürütülebilir fakat tez kapsamında, Şekil 5.6’da da görülebildiği üzere Dolapdere bölgesi seçilmiştir. Bu kent mekânının seçilmesinin sebepleri ise şu şekilde sıralanabilir:

- Öncelikle, vadinin morfolojik yapısı ve içinden geçen su sistemleri, bu alanı hem fiziksel olarak hem de belleksel anlamda “akan” bir alan hâline getirmiştir. Şekil 5.7’de görüldüğü gibi Dolapdere Deresi’nin, Cin Deresi’nin ya da Papazköprüsü

Deresi'nin bugün yalnızca sokak adlarında varlığını sürdürmesi, suyun fiziksel varlığı silinse bile bellekte çok-zamanlı biçimde yaşamaya devam ettiğini gösterir.

Şekil 5.7 *Pervititch haritalarında yer alan Dolapdere ve çevresindeki derelerin, günümüz haritası ile çakıştırılmış hâli*

- İkinci olarak, Dolapdere yalnızca bir coğrafya değil; farklı dönemlerde farklı öznelerin bir aradalık kurduğu bir karşılaşma mekânıdır. Rumlardan Kürt göçmenlere, sanayi işçilerinden sanatçılara kadar farklı toplumsal grupların buradaki izleri, bellek üretiminin çok-özneli yapısını görünür kılar. Sait Faik (1954)'in, Mine Söğüt (2009)'ün anlatılarında yer alan karakterler kadar, Dolapdere'nin taşkın sularına karışan yosunlar, kurumuş bostanlar ve asfaltın altına hapsedilen dere sesi de bu belleğin özneleri arasındadır. Dolayısıyla, Dolapdere, zaman içerisinde geçirdiği değişim ve dönüşümlerden dolayı pek çok anlatı ve özne biriktirmiştir.
- Üçüncü olarak ise Dolapdere, mekânsal olarak sadece bir yerle sınırlı kalmayan; Kurtuluş'tan Kasımpaşa'ya, Cin Deresi Sokak'tan Dolapdere Bulvarı'na kadar uzanan bir hat boyunca izleri sürebilen çok-mekânlı bir hafıza ağıdır. Haritalarda, sanat eserlerinde, sokak isimlerinde ve hatta kamusal taşkın anılarında izlerine rastlanan bu bellek, posthümanist yaklaşımın mekânlar-arası süreklilik ve dağınıklık ilkesiyle birebir örtüşmektedir.

Alternatif bir kent belleği okuması olarak önerilen bu saha çalışması, Dolapdere'de yürütülen deneysel araştırma süreci aracılığıyla, tezin kavramsal çerçevesinde geliştirilen posthümanist, ekolojik ve yeni materyalist perspektiflerin somut bir uygulamasını sunar. Bu bağlamda çalışma, çok-zamanlılık, çok-mekânlılık ve nesne-yönelimlilik gibi kuramsal kavramları, kent belleğini yalnızca insan öznesine indirgemeyen ilişkisel ve çoğul bir yapı olarak değerlendirmek üzere kullanır. Alan araştırması kapsamında uygulanan yürüyüş pratikleri, nesne toplama ve siyanotip "*cyanotype*" üretimi, kolaj ve haritalama çalışmaları, görsel ve işitsel belgelemeler ile arşiv taramaları, belleğin yalnızca bugünde var olan değil; maddesel kalıntılar, kaybolmuş izler ve zamansal dolanıklıklar

yoluyla yeniden kurulan bir oluş süreci olduğunu göstermektedir. Bu alternatif yöntem, Dolapdere’yi yalnızca bir temsil mekânı olarak değil; taş, su ve bitki başlıkları olmak üzere maddesel varlıkların, insan ve insan-dışı öznelerle birlikte belleği kurduğu çok katmanlı bir karşılaşma alanı olarak ele alır. Bu bağlamda, aşağıda yer alan üç tematik eksen, sahadaki maddesel, duyuşsal ve zamansal izleri takip ederek alternatif bir bellek okumasının imkânlarını ortaya koyar.

5.3.1 Taş: İktidar ve Yıkımın Bellek Taşıyıcısı

Dolapdere, tarih boyunca sürekli olarak iktidarın yeniden tanımladığı, biçimlendirdiği ve zaman zaman görünmez kıldığı bir mekân olmuştur. Bu bölüm, Dolapdere’nin taşları—mimari dokusu, yıkılmış yapıları, yeniden inşa edilen alanları ve altyapı izleri—üzerinden iktidarın kentsel belleği nasıl şekillendirdiğini inceler. Bu bağlamda taş, yalnızca bir yapı malzemesi değil; aynı zamanda tarihsel süreksizliklerin, mekânsal müdahalelerin ve sosyo-politik dönüşümlerin maddesel tanığıdır. Arşiv belgeleri, haritalar ve döneme ait fotoğraflar üzerinden yapılan ilk incelemeler, bu taşların yalnızca geçmişi temsil etmediğini, aynı zamanda bugünkü kentsel hafızanın nasıl kurulduğunu da görünür kılar.

19. yüzyılda Dolapdere, özellikle Rum ve Ermeni topluluklarının yaşadığı, Evangelistria Kilisesi gibi yapılarla temsil edilen çok kültürlü bir geçiş alanıydı (Pasta, 2020). Bu dönemin taş izleri, yalnızca mimari bir doku olarak değil, aynı zamanda toplumsal çoğulluğun ve mekânsal aidiyetin de tanığıdır. Ancak bu çok kültürlü yapı, Cumhuriyet’in erken dönemlerinden itibaren giderek silikleşmiş, yerini sanayi tesisleri ve plansız yapılaşmayla şekillenen bir “geçici alan” tahayyülüne bırakmıştır. Prost Planı’nın bu bölgede öngördüğü sanayi alanı tanımı, taşın taşıdığı tarihsel hafızadan çok,

modernleşme ve endüstrileşme ideolojisine hizmet edecek yeni bir kentsel organizasyonun parçası olarak değerlendirilmesini beraberinde getirmiştir.

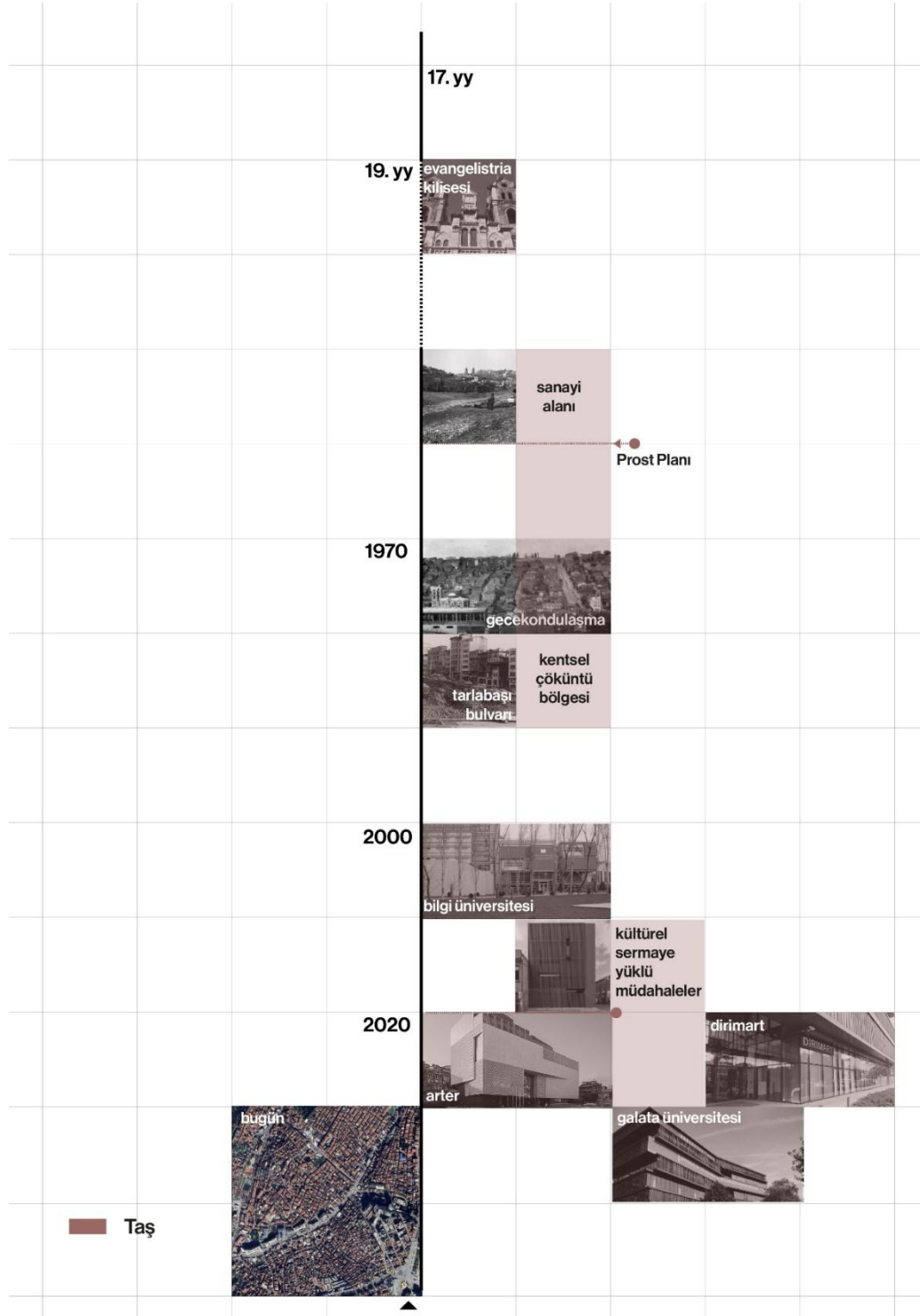
1970'lere gelindiğinde, bölgede sanayi tesislerinin artışına paralel olarak çarpık yapılaşma ve gecekondulaşma süreci hız kazanmış; bu yeni taş örüntüsü, kent çeperlerinde marjinalleşen toplulukların barınma ihtiyacına karşılık olarak belirmiştir. Ancak bu süreçte de taş, kalıcılıktan ziyade geçiciliğin, görünmezliğin ve dışlanmanın maddesel ifadesi olmuştur. Ardından gelen 1980'li yıllar, Tarlabası Bulvarı'nın inşasıyla birlikte Dolapdere'nin belleğinde keskin bir kopuşa işaret eder. Bu yol, yalnızca fiziksel değil; kültürel ve sosyal olarak da semti Beyoğlu'ndan ayırmış, yüzlerce yapının yıkılmasıyla taş aracılığıyla aktarılan belleği kesintiye uğratmıştır (URL-4). Bu yıkım, taşın yalnızca inşa eden değil, iktidar eliyle "silen" bir araç olduğunu da açık biçimde ortaya koyar.

2000'li yıllarda önce İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin Dolapdere'de bir kampüs açmasıyla, ardından Pilevneli, Arter, Dirimart gibi sanat galerinin bölgeye gelmesiyle beraber taş bu kez yeni bir anlam rejimi içinde görünür hâle gelir. Artık taşıyıcı olduğu bellek, yerel toplulukların hatıralarından çok, kültürel sermaye ile yeniden kurulan bir temsil alanına aittir (Pasta, 2020). Bu bölgede taşın bir kez daha sahneye çıkmasını sağlar; ancak bu sahne, küresel sanat anlatılarının estetik kodlarına hizmet eden bir temsile dönüşür. Dolapdere'nin taşı artık mahalle halkının belleğinden ziyade mekânı dönüştüren yeni kullanıcıların, kurumsal aktörlerin ve estetik normların taşıyıcısı olur.

Şekil 5.8'de görülen bu arşiv okuması, taşın yalnızca yapı malzemesi değil; aynı zamanda iktidarın yeniden yazdığı, yıktığı ve dönüştürdüğü belleksel bir araç olduğunu gösterir. Taş, burada hem yıkımın hem temsilin maddesel taşıyıcısıdır; kent belleğinin

izini sürebilmek için yalnızca kalan yapılara değil, yıkılmış olanların izlerine, müdahalelerin zamanlamasına ve taşıdığı tanıklıklara da kulak vermek gerekir.

Şekil 5.8 Arşiv taraması üzerinden Dolapdere'de iktidar ve yıkımın bellek taşıyıcısı olarak taş

Yukarıda yürütülen arşiv analizi, sahada gerçekleştirilen yürüyüş pratikleri, görsel ve işitsel belgelenmeler, kolaj üretimleri ve haritalama çalışmaları aracılığıyla yapılandırılmıştır. Bu süreçte kavramsal çerçevede belirtilen kuramsal ve ontolojik yaklaşımlar — çok-zamanlılık, çok-mekânlılık ve nesne-yönelimlilik — analiz sürecinin yapısını şekillendirmiştir. Bu yöntemsel çoğulluk, yalnızca mekânı belgelemeyi değil, aynı zamanda onunla birlikte düşünmeyi ve hissetmeyi mümkün kılar.

Taş, bu bağlamda yalnızca bir fiziksel unsur değil, aynı zamanda belleği taşıyan, direnci ve dönüşümü simgeleyen bir fail olarak ele alınır. Dolapdere Caddesi boyunca yapılan yürüyüşlerde karşılaşılan taşlar, yıkıntılar, molozlar, harabe yapılar ve tuğla cepheler, bu semtin çok katmanlı zaman-mekân dokusunun tanıklarındır. Arter gibi devasa ve bağlam dışı yapılar, bir müdahale edasıyla semtin gövdesine saplanırken; onların iki yanında duran hurdacılar, tamirhaneler ve sıvası dökülen eski yapılar, mekânın sürekliliğini, direncini ve yerel ritmini temsil eder. Bu karşıtlıklar, DeLanda (2017)'nin belirtmiş olduğu gibi, *“tümünden yeni yapılar inşa etmek yerine, mevcut olanın evrimsel olarak yeniden örgütlenmesi”* fikrine temas eder.

Yıkık duvarların arasında karşımıza çıkan 1900 tarihli tuğlalar, yalnızca bir yapıım tekniğinin kalıntısı değil, aynı zamanda geçmişle bugün arasındaki süreksiz sürekliliğin bir göstergesidir. Köşe başlarını tutan moloz çuvalları ve “uygun fiyatlı moloz nakliyesi afişleri”, yıkımın hem maddi hem de gündelik ekonomideki yerini gözler önüne serer. Bu taşlar; zamanla dolmuş, içlerine sesleri, işçilikleri, iktidar ilişkilerini ve unutulmuş hatıraları hapsedmiş varlıklar gibi okunur.

Yukarıda yürütülen arşiv analizi, sahada gerçekleştirilen yürüyüş pratikleri, görsel ve işitsel belgelenmeler, kolaj üretimleri ve haritalama çalışmaları aracılığıyla yapılandırılmıştır. Bu süreçte kavramsal çerçevede belirtilen kuramsal ve ontolojik

yaklaşımlar — çok-zamanlılık, çok-mekânlılık ve nesne-yönelimlilik — analiz sürecinin yapısını şekillendirmiştir. Bu yöntemsel çoğulluk, yalnızca mekânı belgelemeyi değil, aynı zamanda onunla birlikte düşünmeyi ve hissetmeyi mümkün kılar.

Taş, bu bağlamda yalnızca bir fiziksel unsur değil, aynı zamanda belleği taşıyan, direnci ve dönüşümü simgeleyen bir fail olarak ele alınır. Dolapdere Caddesi boyunca yapılan yürüyüşlerde karşılaşılan taşlar, yıkıntılar, molozlar, harabe yapılar ve tuğla cepheler, bu semtin çok katmanlı zaman-mekân dokusunun tanıklarındır. Arter gibi devasa ve bağlam dışı yapılar, bir müdahale edasıyla semtin gövdesine saplanırken; onların iki yanında duran hurdacılar, tamirhaneler ve sıvası dökülen eski yapılar, mekânın sürekliliğini, direncini ve yerel ritmini temsil eder. Bu karşıtlıklar, DeLanda (2017)'nın belirtmiş olduğu gibi, *“tümünden yeni yapılar inşa etmek yerine, mevcut olanın evrimsel olarak yeniden örgütlenmesi”* fikrine temas eder.

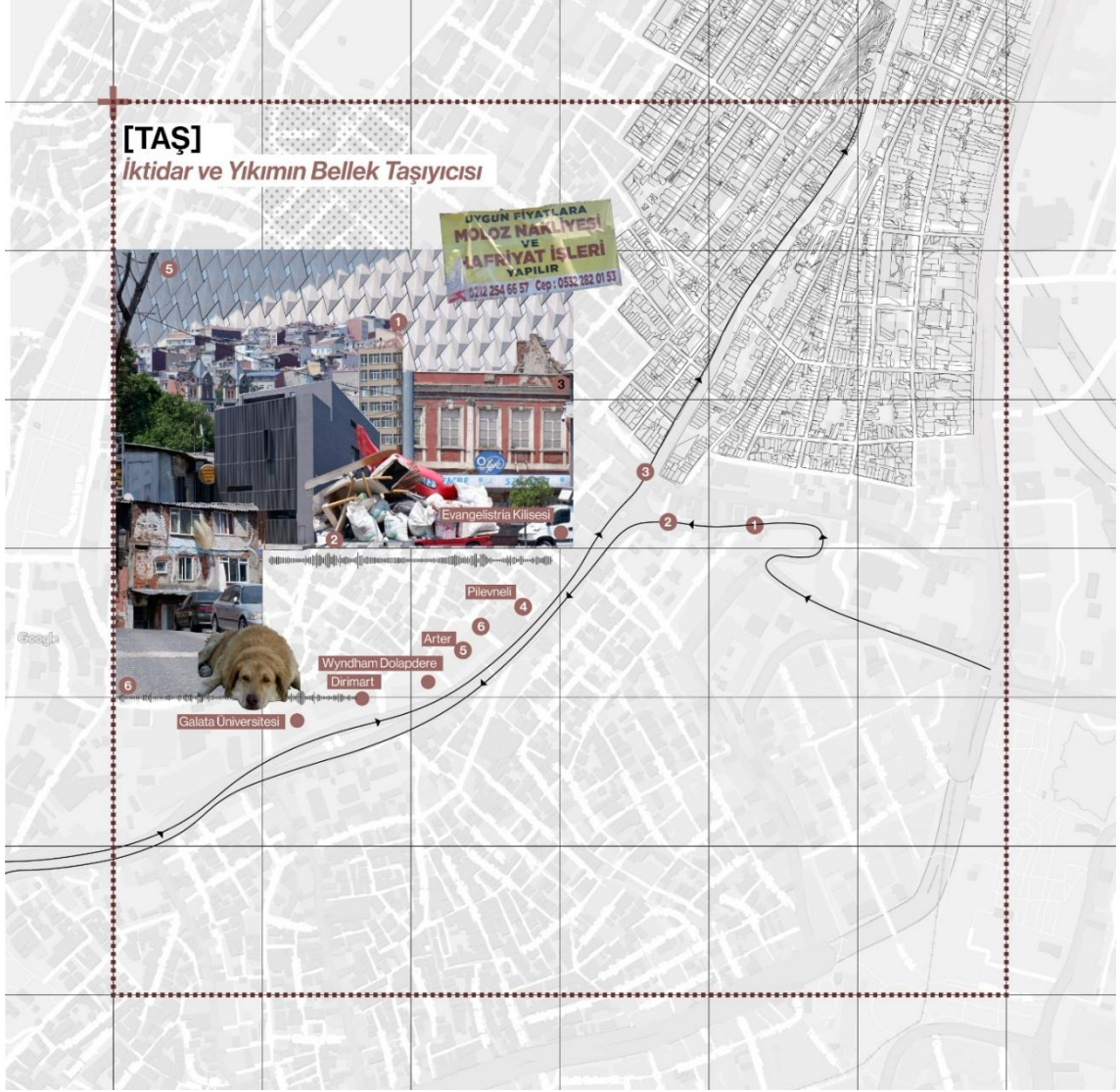
Haraway (2016)'in dokunaçlı düşünce *“tentacular thinking”* yaklaşımıyla düşünüldüğünde, bu taşlar ve yıkıntılar, sadece geçmişe ait değillerdir; bugünle dokusal bağlar kurar, geleceği tahayyül etmede birer katalizör olurlar. Barad'ın karşılıklı etkileşim *“intra-action”* kavramıyla okunduğunda ise taşlar, çevrelerindeki diğer öğelerle —insan, hayvan, ses, moloz, tabela— sürekli bir ilişkilene halindedir; özne-nesne ayrımı yerine etkileşim ağları ortaya çıkar. Dolapdere'de yürürken yanınıza gelen ve yürüyüşe eşlik eden bir köpek, yolda bir anda karşınıza çıkan “işkembe salonu” tabelası, tuğlaların üstünü örten grafitiler ve bir otelin altında yer alan sanat galerisi gibi unsurlar; mevcudiyetin süresizliğine, belleğin fiziksel çatlardan sızdığına ve kentsel dokunun hem sökülmesine hem de direnişine işaret eder. Bu taşların, yalnızca nesne değil, aynı zamanda semtin belleğini taşıyan aktif failer olduklarını söylemek mümkündür. Kentin üst katmanlarında yapılaşma, yatırım ve dönüşüm hız kazanırken, alt katmanlardaki taşlar,

tuğlalar, molozlar ve yıkıntılar “yavaş zamanın” tanıkları olarak kalır. Dolayısıyla Dolapdere’de taşın bellek taşıyıcılığı, yalnızca anıtsal mimari üzerinden değil; aynı zamanda yıkımın ve silinmenin maddesel izleri üzerinden okunmaktadır. Boş arsalar, yıkık duvarlar, kaybolmuş sokak isimleri ve betonla kapatılmış dere yatakları, kentsel belleğin bastırılmış ama tamamen silinememiş bileşenleri olarak varlıklarını sürdürürler. Bu anlamda taş, yalnızca geçmişini temsil eden bir kalıntı değil, aynı zamanda iktidarın bugünü nasıl şekillendirdiğini ve geleceği nasıl kurguladığını gösteren dinamik bir bellek aktördür. Arşivden sahaya, geçmişten bugüne uzanan bu iz sürme pratiği, taşın belleği nasıl taşıdığını değil, aynı zamanda belleğin nasıl taştan aktığını da düşünmeye çağırır.

Şekil 5.9’da görülen kolaj ve haritalama temsili, bu katmanlı tanıklığın görsel bir belgesine dönüşmektedir. Moloz çuvalları, grafitiyle kaplı tuğla cepheler, devasa kültürel kurumlarla yan yana var olan küçük atölyeler ve köhne binalar gibi sahadaki gözlemsel veriler, taşın kentsel bellekte üstlendiği çok yönlü rolleri açığa çıkarır. Böylece taş, yalnızca geçmişini hatırlatan bir kalıntı değil, aynı zamanda bugünün dönüşüm pratiklerini ve geleceğin tahayyüllerini taşıyan aktif bir fail olarak görünür kılınır.

Haraway (2016)’in dokunaçlı düşünce “*tentacular thinking*” yaklaşımıyla düşünüldüğünde, bu taşlar ve yıkıntılar, sadece geçmişe ait değildir; bugünle dokusal bağlar kurar, geleceği tahayyül etmede birer katalizör olurlar. Barad’ın karşılıklı etkileşim “*intra-action*” kavramıyla okunduğunda ise taşlar, çevrelerindeki diğer öğelerle –insan, hayvan, ses, moloz, tabela– sürekli bir ilişkilene halindedir; özne-nesne ayrımı yerine etkileşim ağları ortaya çıkar.

Şekil 5.9 Alternatif okuma denemesi kapsamında Dolapdere’de taş, iktidar ve yıkımın bellek taşıyıcısı

Dolapdere’de yürürken yanınıza gelen ve yürüyüşe eşlik eden bir köpek, yolda bir anda karşınıza çıkan “işkembe salonu” tabelası, tuğlaların üstünü örten grafitiler ve bir otelin altında yer alan sanat galerisi gibi unsurlar; mevcudiyetin süreksizliğine, belleğin fiziksel çatlardan sızdığına ve kentsel dokunun hem sökümüne hem de direnişine işaret eder.

Bu taşların, yalnızca nesne değil, aynı zamanda semtin belleğini taşıyan aktif failler olduklarını söylemek mümkündür. Kentin üst katmanlarında yapılaşma, yatırım ve

dönüşüm hız kazanırken, alt katmanlardaki taşlar, tuğlalar, molozlar ve yıkıntılar “yavaş zamanın” tanıkları olarak kalır.

Dolayısıyla Dolapdere’de taşın bellek taşıyıcılığı, yalnızca anıtsal mimari üzerinden değil; aynı zamanda yıkımın ve silinmenin maddesel izleri üzerinden okunmaktadır. Boş arsalar, yıkık duvarlar, kaybolmuş sokak isimleri ve betonla kapatılmış dere yatakları, kentsel belleğin bastırılmış ama tamamen silinememiş bileşenleri olarak varlıklarını sürdürürler. Bu anlamda taş, yalnızca geçmişini temsil eden bir kalıntı değil, aynı zamanda iktidarın bugünü nasıl şekillendirdiğini ve geleceği nasıl kurguladığını gösteren dinamik bir belleksel aktördür. Arşivden sahaya, geçmişten bugüne uzanan bu iz sürme pratiği, taşın belleği nasıl taşıdığını değil, aynı zamanda belleğin nasıl taştan aktığını da düşünmeye çağırır.

Bir sonraki bölümde bu iz sürme eylemi, Dolapdere’nin bir başka taşıyıcısı olan suya yöneltilir ve görünmeyen ama hâlâ zemini etkileyen, bedenle duyumsanamasa da hafızayla hissedilen eski derenin belleksel katmanları irdelenir.

5.3.2 Su: Akışkanlık ve Görünmezliğin Mekânsal İzi

Dolapdere’yi su üzerinden okumak, yalnızca geçmişteki bir doğal varlığı hatırlamak değil; belleğin, doğayla kurduğu çok katmanlı ve zamanlar ötesi ilişkiselliği anlamaya çalışmaktır. Su burada, hatırlanan değil hatırlamayı mümkün kılan; görünen değil görünmeyeni etkinleştiren bir fail olarak düşünülmelidir. Arşiv belgeleri, haritalar, sözlü anlatılar ve güncel medya görüntüleri, Dolapdere deresinin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda ilişkiyel bir iz sürdüğünü göstermektedir. Su, kendi belleği, direnci ve yankısıyla, kent dokusunun pasif bir unsuru değil, çok-zamanlı bir aktördür.

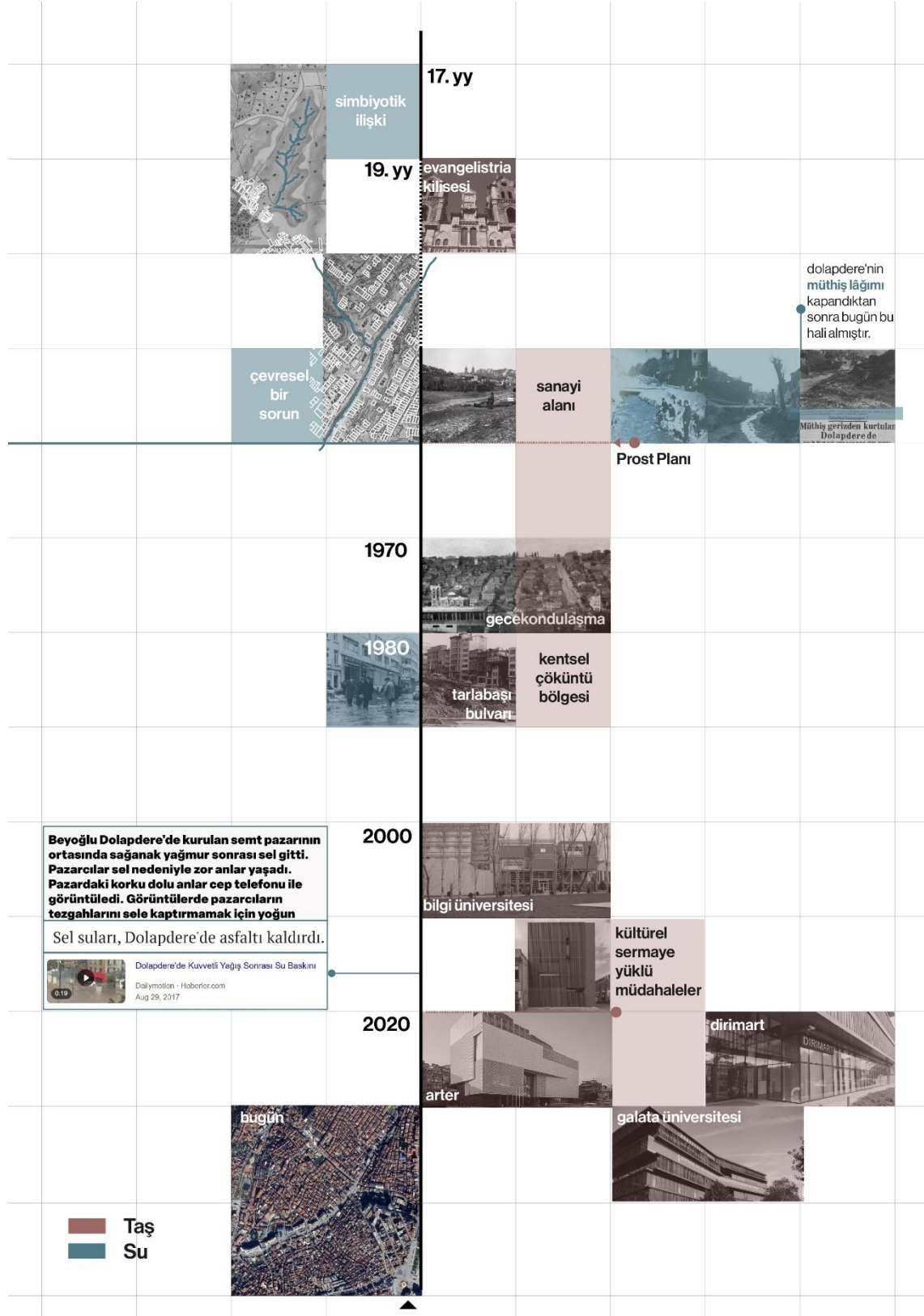
Dolapdere, adını bu vadiden geçen dereye alır. Antik kaynaklarda Soğuk Sular “*Psychra Hydata*” olarak anılan bu su varlığı (Kentel, 2023), Bizans’tan Osmanlı’ya

uzanan uzun bir süre boyunca yalnızca bir doğal kaynak değil; bostanların, geçim ekonomilerinin ve gündelik hayatın belirleyicisidir. Evliya Çelebi'nin 17. yüzyıldaki betimlemelerinde dere, köprüleri ve kenarındaki dükkânlarıyla kamusal hayatın önemli bir ögesi olarak yer alır. Bu dönem, suyun akışkan, dönüştürücü ve yaşamsal olarak kent belleği içinde simbiyotik bir ilişki kurduğu zamandır.

Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde, kentleşme baskısı ve artan nüfusla birlikte Dolapdere Deresi, sağlık sorunlarının ve salgınların kaynağı hâline gelir. 1893-94 kolera salgını, derenin artık bir doğa varlığı olarak değil, “çevresel bir tehdit” olarak algılanmasının dönüm noktasıdır. II. Abdülhamid dönemine ait sağlık raporlarında, derenin üzerinin örtülmesi ve kanalizasyona dâhil edilmesi önerilir (Kentel, 2023). Bu öneri, 1950'lerin sonlarına doğru Prost Planı çerçevesinde hayata geçirilir ve dere tamamen yeraltına alınarak fiziksel görünürlüğünü kaybeder. Bu müdahale, suyun yalnızca mekânsal olarak değil, kolektif bellekte de silinmesine yol açar. Ancak bu silinme, suyun etkisizleştiği anlamına gelmez. Belleğin yüzey altına çekilmesiyle oluşan bu yeni durum, Haraway'in (2016) yoğun şimdi “*thick present*” kavramıyla açıklanabilir: görünmeyen ancak hâlâ etkili olan, geçmişten bugüne sızan bir akış hâlidir bu.

Günümüzde “Irmak Caddesi” gibi adlandırmalar, mahalleli hafızasında hâlâ canlı olan sözlü anlatılar ve altyapı sorunları üzerinden tekrar eden sel baskınları, derenin yok olmadığını; aksine farklı formlarda varlığını sürdürdüğünü gösterir. 1980'lerden günümüze uzanan dönemde, sel görüntüleri Dolapdere'deki mevcut zeminle, bastırılmış akışın çatışmasını görünür kılar. 2017 tarihli bir sel videosu, pazarcıların sele kapılmamak için verdiği çabayı gösterirken, aynı zamanda suyun belleksel sürekliliğinin gündelik

Şekil 5.10 Arşiv taraması üzerinden Dolapdere'de akışkanlık ve görünmezliğin mekânsal izi olarak su

hayatı nasıl kesintiye uğratabildiğine dair çarpıcı bir sahne sunar. Bu durum, Barad'ın (2007) "*spacetime mattering*" yaklaşımıyla da örtüşür: su, zaman, mekân ve maddeyi birbirinden ayırmadan birlikte var eden bir süreçtir. Dolayısıyla Dolapdere'deki su, yalnızca geçmişin değil, şimdi ve geleceğin de maddesel ve zamansal taşıyıcısıdır.

Bu bağlamda, Şekil 5.10'da görüldüğü üzere suyu Dolapdere belleğinin sessiz ama dirençli bir aktörü olarak düşünmek gerekir. Haritalarda silinen, üstü örtülen ya da görünmez kılınan su, belleği yalnızca hatırlatan değil; dönüştüren, yeniden kuran ve çatlaklardan sızarak gündelik hayatı etkileyen bir faildir. Su, burada hem taşıyıcı hem sarsıcı; hem hafızasal hem ontolojik bir iz olarak varlığını sürdürmektedir.

Bununla birlikte, arşiv analizine paralel olarak geliştirilen saha gözlemleri, Dolapdere'nin su belleğine dair katmanları yalnızca tarihsel değil, duyumsal ve ilişkisel bir biçimde açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Suyu dair hafıza, artık görünür olmayan bir derenin izlerini sürmekle kalmaz; aynı zamanda kent dokusundaki çatlaklarda, rögarlarda, merdiven eğimlerinde ve hatta sokak isimlerinde hâlâ hissedilebilen titreşimlerle yeniden kurulmaktadır.

Yürüyüş pratiği boyunca, bir zamanlar akan suyun yokluğu kadar, o suyun bıraktığı izler de adımların altına sızmaktadır. Cadde üzerindeki bir çatlakta biriken su; içinde sigara izmaritleri, buruşturulmuş alışveriş fişleri ve asfaltın koyulaşmış yüzeyiyle birlikte, artık fiziksel olmayan ama hâlâ etkileyici bir su belleğinin ilk habercisi olur. Barad (2019)'ın "*spacetime mattering*" kavramıyla düşünüldüğünde, bu su birikintisi yalnızca geçmişin yansıması değil, şimdiyle etkileşim hâlinde var olan ve geleceğe dair ilişkisel potansiyeller taşıyan bir oluşumdur.

Biraz ileride, daha derin bir yarıktaki köpüklenmiş bir başka su kütlesi belirir; içinde plastik poşetler ve yine sigara izmaritleri süzülür. Bu su, hem kirliliğin hem de belleğin

maddesel taşıyıcısı hâline gelir. Belleğin yalnızca anılarla değil; maddeyle, tortuyla, pislikle ve çatlaklarla birlikte kurulduğuna işaret eder. Su burada yalnızca doğal değil, aynı zamanda toplumsal, ekonomik ve sembolik ilişkilerin içinde dolanır.

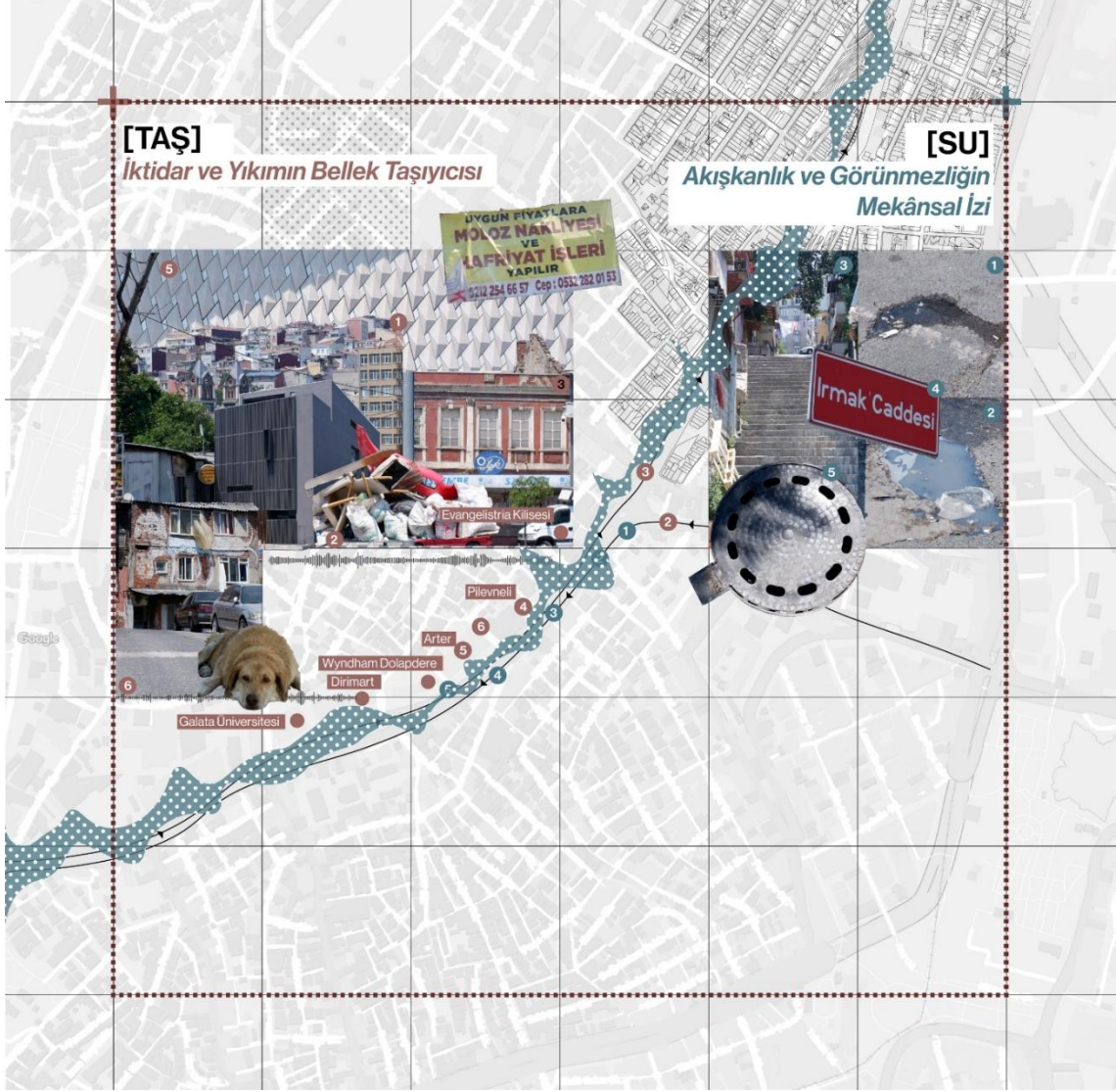
Cadde boyunca sağlı sollu inen dik yokuşlar, bir zamanlar Dolapdere Deresi'ne bağlanan yan kolları anımsatır. Irmak Caddesi tabelası, bir trafik ışığının ucunda rüzgârla sallanırken, artık görünmeyen suyu onurlandırır — kent dokusu içinde adlandırmanın belleği nasıl taşıdığına dair sessiz bir kanıt.

Arter binasının önünde yer alan ve zamanında suyla dolu olan boş bir havuz, belleğin fiziksel olarak silinişi kadar, estetikleştirilmiş boşluğun da bir göstergesidir. Su burada hem geçmişin taşıyıcısıdır hem de bugünün temsil biçimlerine kurban edilen bir doğal fail. Haraway (2016)'in çağrısıyla birlikte düşünüldüğünde, bu boşluk yalnızca yokluğu değil; aynı zamanda birlikte yaşamın, hatırlamanın ve sorumluluğun da alanıdır.

Yürüyüşün sonunda karşılaşılan bir rögar kapağı, suyla kurulan tek doğrudan teması temsil eder. Hafifçe yaklaşıldığında, derenin izine rastlanır — zeminin altındaki karanlıkta dolaşan su, ilk kez gözle görünür olur. Bu karşılaşma, yalnızca fiziksel bir buluşma değil; belleğin çok-zamanlı doğasına temas eden bir eşiktir. Barad (2007)'in intra-action önerisiyle düşünüldüğünde, bu an, bedeninin, maddenin ve zamanın birbiriyle karşılıklı olarak üretildiği bir buluşma noktasıdır.

Şekil 5.11'de üretilen görsel kolaj, bu çok katmanlı karşılaşmaları haritalandırarak, suyun fiziksel yokluğuna rağmen bellekteki varlığını nasıl sürdürdüğünü ortaya koyar. Çatlaklardaki su birikintileri, boş havuz yüzeyleri, adlandırmalara sinmiş belleksel göndermeler ve rögar kapağındaki temas anı, suyu yalnızca bir doğal öge olarak değil; aynı zamanda ilişkisel bir fail, çok-zamanlı bir tanık olarak görünür kılar.

Şekil 5.11 Alternatif okuma denemesi kapsamında Dolapdere’de su, akışkanlık ve mekânsallığın görünmez izi

Dolapdere’de su, yalnızca geçmişte akan bir akarsu değil; kent dokusunun altında hâlâ dolaşan, direnç gösteren, belleği taşıyan bir varlıktır. Artık gözle görünmeyen bir aktör olsa da, çatlaklardan, koyulaşmış asfaltlardan, adlandırmalardan ve rögarlardan bize hâlâ seslenmektedir.

5.3.3 Bitki: Direniş ve Dayanışma Biçimi

Dolapdere'nin geçmişine bitkiler üzerinden bakmak, yalnızca kaybedilmiş bir yeşil örtüyü değil, kentsel belleğin ekolojik damarlarını, direnç biçimlerini ve dayanışma örüntülerini de ortaya koymak anlamına gelir. Su gibi, bitki de burada yalnızca doğal bir varlık değil; sosyal, kültürel ve mekânsal ilişkilerin taşıyıcısı, zamanlar arası bir tanıktır. Bitkiler, Dolapdere'nin hem yaşam üretici hem de hafıza kurucu özneleri olarak bu bölümün merkezinde yer alır. Kuramsal olarak çok-zamanlı, çok-mekânlı ve nesne-yönelimli bir yaklaşımla bakıldığında, Dolapdere'nin bitkileri yalnızca geçmişteki bostanlarda var olmuş değil; bugün de kentsel çatlaklardan sızan dirençli varoluşlarıyla kente yeni dayanışma olanakları önerirler.

Dolapdere Vadisi, yüzyıllar boyunca bostanlarıyla bilinen bir üretim alanıdır. 16. yüzyılda Mimar Sinan'ın inşa ettiği Piyalepaşa Camii'nin yanında kurulan vakıf bostanı, sadece ekonomik değil, aynı zamanda ekolojik ve kültürel bir işlev taşır. 1656 tarihli vakfiyede bostan arazisinde ahırlar, su dolapları ve ağaçlarla donatılmış bir yaşam alanı tanımlanır. Bu alan yalnızca sebze üretiminin değil, aynı zamanda doğal su yönetimi ve sosyal etkileşimin mekânıdır. Dolapdere gibi kent içi vadilerde yer alan bostanlar, hem sarayın hem de halkın taze gıda ihtiyacını karşılarlarken, aynı zamanda İstanbul'un ekolojik sürekliliğine katkıda bulunmuş, kentle doğa arasında karşılıklı bir ilişki kurulmasını sağlamıştır (URL-5).

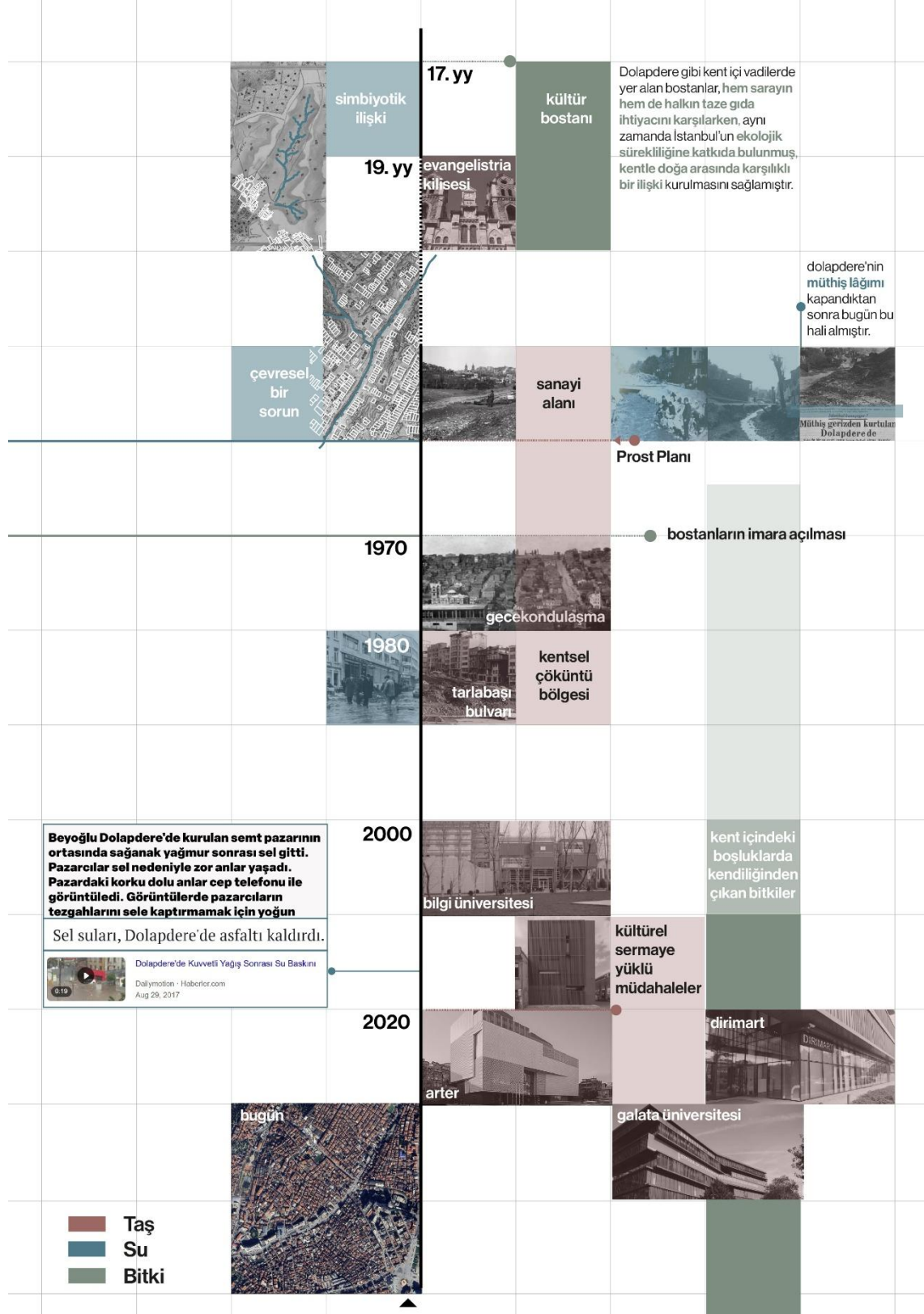
Bu tarihsel süreklilik, 19. yüzyıla kadar bostanların varlığını sürdürmesiyle devam eder. Ancak sanayileşme, ulaşım hatlarının kurulması ve kentleşme baskısıyla birlikte bostanlar yavaş yavaş yok olur. Dolapdere Vadisi'nin yeşil dokusu, yerini atölyelere, sanayi sitelerine ve yapılaşmaya bırakır. 20. yüzyılın ikinci yarısında dere kapatılmış, bostanlar imara açılmış, sebze tarımıyla birlikte tarımsal bilgi de kaybolmuştur. Ancak

bu dönüşüm hikâyesi, tamamen bir son değildir. Bitkiler, yok olsalar dahi, her zaman yeniden çıkabilecekleri toprak parçalarını, boşlukları, terk edilmiş köşeleri bulurlar. Bu var olma biçimi, yalnızca biyolojik bir direnç değil; belleğin, doğanın ve tarihin birlikte yarattığı bir dayanışmadır.

Şekil 5.12’de görüldüğü gibi bugün Dolapdere’de geçmişten kalan düzenli bostan alanları neredeyse tamamen yok olmuş durumda. Ancak kent içindeki boşluklarda kendiliğinden çıkan bitkiler, bu belleğin direnen izlerini taşır. Ailanthus (kokar ağaç), incir fidanları, akasya ve ısırgan gibi dayanıklı türler, kentsel yıkımın ardından sessizce büyüyerek mekânla yeni bir ilişki kurar. Bu "görülmeyen doğa", yalnızca botanik bir mesele değil, aynı zamanda mekânın nasıl hatırlandığını, yeniden nasıl kurulduğunu gösteren bir anlatıdır. Bitkiler burada, kentleşme karşısında kendiliğinden ortaya çıkan birer direniş biçimidir. Hem varlıklarıyla kentsel hafızayı uyarırlar, hem de geleceğe dair bir ekolojik imkânı dile getirirler.

Sahada gerçekleştirilen yürüyüş pratikleri, gözlemler ve nesne-toplama eylemleri, Dolapdere’nin bitkilerle kurduğu ilişkiyi somutlaştırma çabası olarak kurgulanmıştır. Duvar diplerinden çıkan otlar, boş arsada beliriveren bir incir ağacı ya da terkedilmiş yapıların çatısına tutunan sarmaşıklar; yalnızca bitki örnekleri değil, aynı zamanda kentsel belleğin ekolojik tanıklarındır. Toplanan bu bitkilerle uygulanan siyanotip “*cyanotype*” baskı yöntemi, bitkinin varlığını zaman içinde sabitleyen bir hafıza pratiğine dönüşür. Bitki burada yalnızca görsel bir belge değil; bir iz, bir dokunuş ve zamana yayılan bir tanıklık biçimi olarak kurgulanır.

Şekil 5.12 Arşiv taraması üzerinden Dolapdere'de direniş ve dayanışma biçimi olarak bitki

Yürüyüş rotası boyunca, bitki yaşamının kentsel dokuya nasıl sızdığını görmek mümkündür. Cadde kenarındaki boş bir arsada, kendiliğinden büyümüş bir incir ağacı ve akçaağaç, kentleşmenin boşluklarında hâlâ yeşerme olanağı bulan doğal varlıklar olarak belirir. Bu bitkiler, yalnızca biyolojik varlıklar değil; Haraway (2016)’in yaklaşımıyla düşünüldüğünde, kriz, terk edilmişlik ve yeniden başlamakla örülü bu kentsel peyzajda yaşamı mümkün kılan aktörlerdir.

Cadde boyunca yürürken karşılaşılan, bilinçsizce budanmış ve yaz aylarını yapraksız geçiren bir ağaç gövdesi, bir yerinden yeniden filiz vermiştir. Adeta başını kaldırıp caddeyi izler gibi durur; zamana direnmenin ve sessiz bir gözlemciliğin metaforu hâline gelir. Bitki burada yalnızca bir flora örneği değil; mekânı hatırlayan ve ona tanıklık eden bir öznedir. DeLanda (2017)’nın nesne-odaklı ontolojisinde öne çıkan “dirençli süreklilik” kavramı, bu tür bitkisel varoluşların kent belleğindeki yeriyle birebir örtüşür. Caddenin sağındaki ve solundaki sokaklarda kaldırım kenarlarında, merdiven diplerinde, hatta bazı binaların girişlerinde bitkilere rastlanır. Bu gözlemlerde toplanan birkaç dal, siyanotip baskı üretim sürecinde hem görsel bir arşiv hem de ontolojik bir tanıklık işlevi üstlenir. Bitkilerin bu izleri, zamanla iç içe geçmiş bir varoluşun göstergesi olarak, yalnızca estetik değil; aynı zamanda kavramsal bir duruşun da parçası olur.

Dolapdere’nin eski dere kollarından birine uzanan bir sokakta, evlerin duvarlarına sarılmış bir sarmaşık belirir. Artık o evin yalnızca dışına ait değildir; içinde yaşayanlarla ortak bir ritim geliştirmiş, onların gündelik hayatına sessizce karışmış bir varlık hâline gelmiştir. Barad (2007)’in “*intra-action*” kavramı ile okunabilecek bu ilişkide, bitki ile insan arasında sabitlenmiş bir özne-nesne ilişkisi yoktur; bunun yerine sürekli birbirini etkileyen, birlikte oluşan bir bağ mevcuttur.

Yürüyüşün sonunda, caddenin ortasında yüz yıllık olduğu tahmin edilen büyük ağaçlar yükselir. Bu ağaçların gölgesinde sohbet eden mahalle halkı, belleğin yalnızca tarihsel belgelerde değil, canlı varlıklarla kurulan gündelik ilişkilerde de sürdüğünü gösterir. Bu sahne, bitkinin bir direniş ve dayanışma biçimi olarak kentsel hafızada nasıl yer edindiğinin en güçlü örneklerinden biridir.

Şekil 5.13’de yer alan görsel kolaj, bu tanıklığın izlerini taşıyan nesne örnekleri, siyanotip baskılar ve yürüyüş rotasındaki bitkisel karşılaşmalar üzerinden, Dolapdere’nin görünmeyen doğasının nasıl hafızaya dönüştüğünü somutlaştırır. Görsel, kentsel çatlaklardan sızan bitkilerin hem mekânsal hem zamansal olarak nasıl iz bıraktığını; aynı zamanda belleği bir ekolojik ilişkilendirme biçimi olarak nasıl yapılandırıldığını kavramsal bir düzlemde yansıtır.

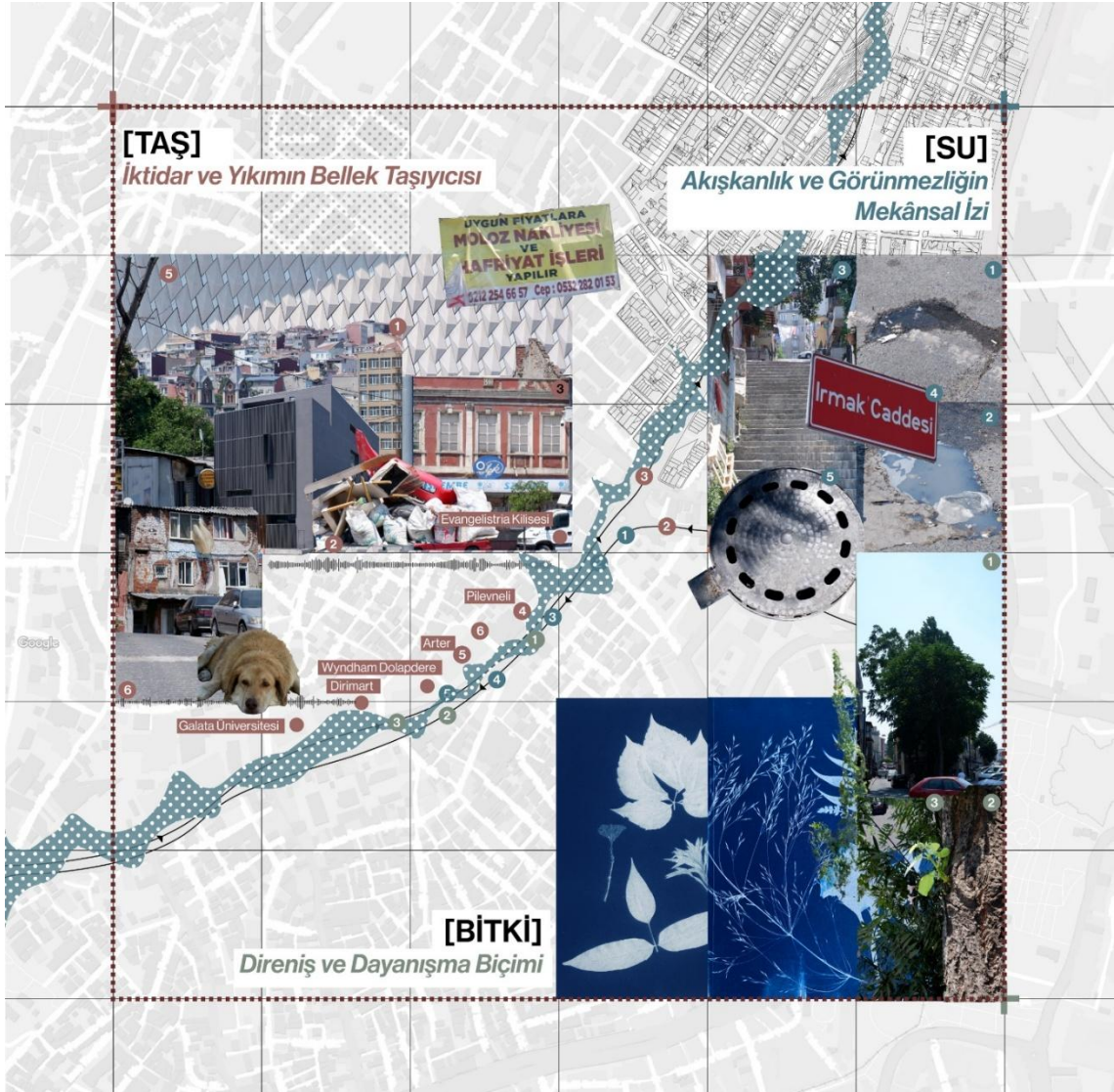
Dolapdere’de bitki, yalnızca yaşamın değil; belleğin, ilişkilendirmenin ve sürekliliğin de taşıyıcısıdır. Görünmeyen yeşerdiği her çatlaktan sızan bu varlıklar, belleği yalnızca hatırlamakla değil; birlikte yaşamakla, dayanmakla ve direnmekle kuran aktörlerdir.

Dolapdere’nin taş, su ve bitki üzerinden katman katman çözümlemesi, belleğin yalnızca insan deneyimleriyle kurulmadığını; tersine, insan-dışı öznelerin de bu oluştaki etkili faaliyetler üstlendiğini ortaya koyar. Bu bakış, nesne-yönelimli ontolojilerin temel savlarıyla doğrudan ilişkilidir. Harman (2017), varlıkların birbirinden asla tam olarak ifşa edilemeyeceğini, her nesnenin kendi içsel gerçekliğine sahip olduğunu öne sürerken, Dolapdere’nin taşı, suyu ve bitkisi bu gerçekliği taşıyan özneler olarak karşımıza çıkar .

Taş yalnızca geçmiş değil, silinmiş yapıları ve travmaları taşıyan bir kapalı gerçekliktir; su, bastırılmış bir ekolojik belleğin izini sürerken, kendi tarihini kendine

özgü biçimde muhafaza eder; bitki ise bu varoluşsal kapalılığa rağmen mekânla yeniden ilişki kurarak görünürlük kazanır.

Şekil 5.13 *Alternatif okuma denemesi kapsamında Dolapdere’de bitki, direniş ve dayanışma biçimi*

DeLanda (2017) ise topolojik süreklilik, yoğunluk farkları ve zamansal katmanlaşma gibi kavramlarla bu varlıkların nasıl etkileştiğini açıklar. DeLanda (2017)’nın toplumsal varlıkları “çizgisel olmayan süreksizlikler” içinde düşünmeye davet eden yaklaşımı, Dolapdere’deki yıkım ve dönüşüm süreçlerinin parçalı ama süreğen

doğasını anlamaya yardımcı olur. Taşın yıkım sonrası belleği, suyun bastırılmış varlığı ve bitkinin sessiz direnişi, DeLanda (2017)'nin "katmanlı bir gerçeklik" fikriyle doğrudan örtüşür: her biri farklı yoğunluklara sahip ama birlikte bir öbeleşme "*assemblage*" oluşturan özneler olarak düşünülür .

Öte yandan, Haraway (2016)'in *Chthulucene*, birlikte üretim "*sympoiesis*" ve birlikte-oluş "*becoming-with*" kavramları, Dolapdere'nin kentsel belleğini yalnızca nesneler arası ilişkiler bağlamında değil, aynı zamanda ortaklaşa yaşamın etik ve ekolojik yönü üzerinden anlamamıza olanak tanır. Haraway (2016), türler-arası dayanışma, doğanın öznelliği ve çok-özel belleğin inşası gibi temalarla belleği sabit bir arşiv değil, yaşayan, üretken bir süreç olarak kavramsallaştırır. Bitkilerin kentsel çatlaklarda yeniden boy vermesi, suyun yokluğunda bile hatırlanması, taşların yıkıntı halindeyken bile tanıklık üretmesi bu "birlikte yaşama" ve "birlikte hatırlama" etiğinin örnekleridir.

Bu çerçevede taş, su ve bitki, yalnızca Dolapdere'nin belleğini taşıyan unsurlar değil; aynı zamanda posthümanist bir kent okumasının fail özneleri, ontolojik aktörleri ve politik göstergeleri olarak yeniden konumlanır. Bellek, artık yalnızca hatırlanan değil; taşta kırılan, suda gömülen, bitkide yeniden filizlenen bir ortak yazım süreci olarak belirir.

5.4 Alternatif Kent Belleği Okuma Denemesinde Sona Gelirken

Bu bölümde, İstanbul'un kayıp su varlıkları bağlamında şekillenen kent belleği, insan-merkezli anlatıların ötesine geçilerek; taş, su ve bitki gibi insan-dışı öznelerin aktif bellek taşıyıcısı olarak değerlendirilmiştir. Yürüyerek gerçekleştirilen alan deneyimleri ve sahadaki maddesel karşılaşmalar üzerinden geliştirilen bu anlatı-temelli okuma yöntemi, belleğin yalnızca tarihsel belgeler ya da kolektif insan anlatıları yoluyla değil;

aynı zamanda duyuşal, zamansal ve ekolojik etkileşimler aracılığıyla da üretildiğini ortaya koymuştur.

Dolapdere özelinde yürütölen bu çalışma, belleğin yalnızca geçmişe ait bir iz sürme pratiğı değıl, aynı zamanda şimdiyle ve potansiyel geleceklerle kurulan çok-katmanlı bir ilişkiler ağı olduğunu göstermiştir. Taşın iktidar ve yıkımın belleğini taşıması, suyun görünmez süreklilikleri imleyen bir hafıza izi olarak ortaya çıkması ve bitkilerin ise onarma, direniş ve dayanışma potansiyelleriyle bellekte yer edinmesi, bellek kavramının yeniden düşünölmesini gerektiren bir zemin sunmaktadır.

Antroposen düşünöesi bağlamında, bu üç unsurun kent belleğı içindeki konumlanması; hem mimarlık hem de kentsel tasarım pratiklerinin yeniden şekillendirilmesine yönelik eleştirel bir önerme sunar. Belleğin yalnızca temsil yoluyla değıl, aynı zamanda bedensel karşılaşmalar, ekolojik izler ve sessiz aktörlerle birlikte örölen bir anlatı biçimi olarak kavranması gerektiğı vurgulanmıştır.

Bölüm boyunca geliştirilen bu okuma yöntemi, yalnızca Dolapdere bağlamıyla sınırlı kalmayıp, farklı kent coğrafyalarında da uygulanabilir nitelikte çok-duyulu, çok-zamanlı ve türler-arası bir analiz pratiğı önermektedir. Bu yönüyle tez, mimarlık ve kent çalışmaları disiplinine ekolojik duyarlılığı yüksek, adil ve çoğulcu bir bellek üretim yaklaşımı kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu analizle birlikte, tezde sonuca ulaşılmaktadır. Son bölümde, tüm bölümler arasında kurulan ilişkiler yeniden değılendirilecek ve tez boyunca geliştirilen kuramsal çerçevenin sunduğı imkânlar bütöncöl olarak ele alınacaktır. Kent belleğı, doğa, insan ve zaman arasındaki ilişki, geleceğın mimarlık ve kent pratiklerine ışık tutacak biçimde yeniden düşünölmeye çalışılacaktır.

6. SONUÇ: GÜNEŞİN ALTINDA YENİ BİR ŞEY YOK AMA ATMOSFER DEĞİŞTİ

Bu tez, kent belleği kavramını, Antroposen'in sunduğu düşünsel kırılma zemininde yeniden konumlandırmayı amaçlamıştır. Geleneksel olarak insan merkezli anlatılarla şekillenen kent belleği yaklaşımlarının ötesine geçilerek, bellek üretimini insan ve insan olmayan özneler arasındaki ilişkisel etkileşimler çerçevesinde kavramsallaştırmak, bu çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmuştur.

Tez boyunca geliştirilen kuramsal çerçeve; posthümanist düşünce, yeni materyalist felsefe ve nesne-yönelimli ontoloji yaklaşımlarına dayanarak, bellek kavramını yalnızca zamansal bir kayıt değil, çok-öznellik ve çok-mekânlılık bağlamında akan bir oluş süreci olarak ele almıştır. Karen Barad (2007, 2019), Donna Haraway (2016) ve Manuel DeLanda (2019) gibi kuramcıların referansı ile, belleğin durağan ve insan merkezli bir yapı olmaktan çıkarak, zaman, mekân ve madde içi geçişli bir yapılar bütünü içinde yeniden düşünülmesini sağlamıştır. Bu kuramsal altyapı, sahada geliştirilen deneyimsel ve çok-duyulu yöntemle desteklenmiştir. İstanbul'un Dolapdere bölgesinde gerçekleştirilen alan çalışması, klasik arşiv ve temsiliyet pratiklerine alternatif olarak; yürüyüş, siyanotip üretimi, nesne toplama, ses kaydı ve kolaj temelli haritalama gibi araçlarla belleğin maddesel ve duyuşal boyutlarını görünür kılmayı hedeflemiştir. Taş, su ve bitki üzerinden yapılan tematik analiz, belleğin yalnızca insanlar aracılığıyla değil, aynı zamanda doğal varlıklar ve maddesel aktörlerle birlikte örüldüğünü ortaya koymuştur.

Dolapdere örneği üzerinden gerçekleştirilen bu çalışma, belleği yalnızca geçmişin bir yansıması değil; şimdiyle kurulan karşılaşmalar ve geleceğe dair olanaklar üzerinden

şekillenen çok-zamanlı bir oluş alanı olarak ele alır. Bu yönüyle bellek, sabit bir temsil değil; zamanlar, özneler ve maddeler arasında sürekli yeniden kurulan bir ilişkiler ağının izidir.

Tezin temel katkısı, kent belleğine dair geleneksel kuramsal ve yöntemsel yaklaşımları sorgularken; bunun yerine insan olmayan öznelerin de aktif fail olarak dahil olduğu bir bellek okuma biçimi önermesidir. Bu alternatif yaklaşım, mimarlık ve kent çalışmaları disiplinlerinde çoğulcu, adil ve ekolojik olarak duyarlı bir epistemolojinin inşasına katkı sunmayı hedeflemektedir. Bununla birlikte, tez kapsamında geliştirilen alternatif kent belleği okuma biçimi, mimarlık eğitimi bağlamında yaratıcı pedagojik süreçlere ilham verebilecek potansiyele de sahiptir. Stüdyo dersleri gibi deneyim ve tartışma temelli öğrenme ortamlarında, öğrencilerin kentle kurdukları ilişkiyi çok katmanlı, ilişkisel ve eleştirel bir bakışla yeniden düşünmelerine imkân sağlayabilir. Mekânın belleğini, sabit imgeler ya da temsiller üzerinden ziyade; deneyimler, gündelik pratikler ve karşılaşmalar üzerinden okuma pratiği, tasarımlarda yerel bağlamı daha derinlemesine kavrayabilmeleri için alternatif bir yöntem olarak sunulabilir. Böylece tezde savunulan kavramsal zemin, yalnızca akademik bir tartışma değil, aynı zamanda eğitsel bir araç olarak da değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, bellek artık yalnızca yazılan ya da anlatılan değil; yaşanan, hissedilen, taşınan ve dönüşen bir şey olarak kavranmaktadır. *“Eğer kent nasıl beraber duracağımızı ve nasıl bir işbirliği içinde olacağımızı belirleyen bir yerse, bu beraberliğin içinde kimlerin olduğunu da hesaba katmamız gerekir. Kenti türler-arası birlikte yaşamın mekânı olarak düşünmek için buradan bir patika açabilir miyiz? (Yüksel, 2025)”* sorusu, bu yaklaşımın merkezinde durur. Bu pratik, her geçen gün etkileri derinleşen ekolojik yıkıma karşı birbirimize ve yeryüzüne karşı kurulabilecek özen biçimlerini hatırlatır;

yıkım süreçlerine rağmen yaşamı elbirliğiyle sürdürmeye, türler-arası yoldaşlığa ve birlikte yaşama dair potansiyeller taşıyan bir kent tahayyülüne kapı aralar. Bu tezde savunulan yaklaşım, Antroposen’de mimarlık pratiğinin yalnızca mekânı inşa etmekle değil; mekânda dolaşan hafızayı duymak, yeniden kurmak ve görünür kılmakla da sorumlu olduğunu savunur. Güneşin altında belki yeni bir şey yoktur; ama her şeyin birlikte aktığı, dokunduğu ve birbirini dönüştürdüğü bir atmosfer artık mümkündür. O atmosfer, bazen bir yürüyüş sırasında kulağa çalınan yeraltı suyu uğultusunda, bazen de kaldırım aralarından yükselen ince bir yaprak filizinin gölgesindedir. İşte bu atmosferde, belleği yeniden düşünmenin yolları çoğalmakta; kent, insan ve insan olmayan tüm öznelerle birlikte yazılan, yaşayan bir hikâyeye dönüşmektedir.

KAYNAKÇA

- Abasıyanık, S. (1954). Alemdağ'da Var Bir Yılan, Varlık Yayınları. İstanbul
- Andersson, E., & Barthel, S. (2016). Memory carriers and stewardship of metropolitan landscapes. *Ecological Indicators*, 70, 630–639. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2016.06.030>
- Assmann, J. (2008). Kültürel Bellek. Ayrıntı Yayınları.
- Barad, K. (2007). Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning. Durham: Duke University Press.
- Barad, K. (2019). Meşakkatli Zamanlar/lar ve Hiçlik Ekolojileri: Tekrar-Dönme, Tekrar-Hatırlama ve Hesaplanamazla Yüzleşme, cogito s.95-96, İstanbul.
- Barad, K. (2019). Temporalities of Entanglement: Queer Relationality to the Rescue? In R. Braidotti (Ed.), *Posthuman Glossary* (pp. 435–437). London: Bloomsbury Academic.
- Braidotti, R. (2011). *Nomadic Theory: The Portable Rosi Braidotti*. Columbia University Press.
- Braidotti, R. (2013). *The Posthuman*. Cambridge: Polity Press.
- Braidotti, R. (2019). *Posthuman Knowledge*. Cambridge: Polity Press.
- Braidotti, R., (2019), İnsan Sonrası, Pek İnsanca: Bir Posthümanistin Anıları ve Emelleri, cogito s.95-96, İstanbul.
- Castells, M. (2008). Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Ağ Toplumunun Yükselişi (E. Kılıç, çev.). 1. Cilt, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Connell, R., (2021), *After the Fires: Thoughts on Masculinities, the Sociocene and Environmental Struggle*, içinde, *Men, Masculinities and Earth*, Cham: Palgrave Macmillan.

Connerton, P. (1989). *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.

Connerton, P. (2009). *How Modernity Forgets*. Cambridge: Cambridge University Press. (Türkçeye çevirisi: Connerton, P. (2018). *Modernite Nasıl Unutturur*. (Çev. Kübra Kelebekoğlu). Sel Yayınları.)

Crutzen, P., ve Stoermer E., (2000), *The Anthropocene*, IGBP Newsletter 41.

Çaylı, E. (2020). *İklimin Estetiği*, Everest Yayınları, İstanbul.

DeLanda, M., & Harman, G. (2017). *The rise of realism*. Polity Press.

Dinç, H. (2015). *İstanbul Derelerinin Fiziki Değişimi ve Arazi Kullanım İlişkisi* (Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Gritchenko, A. (2020). *İstanbul'da İki Yıl, 1919-1921 Bir Ressamın Günlüğü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Halbwachs, M. (1925). *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris: Librairie Félix Alcan. (Türkçeye çevirisi: Halbwachs, M. (2016). *Belleğin Toplumsal Çerçeveleri*. (Çev. A. Berktaş). İletişim Yayınları.)

Halbwachs, M. (1950). *La mémoire collective*. Paris: Presses Universitaires de France. (Türkçeye çevirisi: Halbwachs, M. (2018). *Kolektif Bellek*. (Çev. A. Güler). Heretik Yayıncılık.)

Haraway, D. (2003). *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*. Prickly Paradigm Press.

Haraway, D. (2008). *When Species Meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Haraway, D. (2016). *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Durham: Duke University Press.

Haraway, D., (2016), *Anthropocene, Capitolocene, Plantationocene, Cthulucene: Making Kin*, *Environmental Humanities* 6.

Harvey, D. (2001). *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*. Routledge.

Kentel, K. M. (2023). Pera'nın Atığı, Kasımpaşa'nın Salgını: On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Kolera Salgınları ve Çevre Adaleti. *Toplumsal Tarih Akademi*, 2, 52–71. Erişim tarihi: 6 Ağustos 2025, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ttakademi/issue/78535/1275462>

Koçu, R. E. (1963). Boğaziçi'nde İskele, Kayık ve Sandalları. *İstanbul Ansiklopedisi*. 6.Cilt, Koçu yayınları, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul.

Latour, B. (2014). *Agency at the Time of the Anthropocene*. *New Literary History*, 45(1), 1–18.

Le Corbusier. (1935). *La Ville Radieuse*. Paris: Editions de l'Architecture d'Aujourd'hui. (İngilizce çeviri: Le Corbusier. (1987). *The Radiant City*. (Çev. P. Knight). Orion Press.)

Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Blackwell.

Lynch, K. (1960). *The Image of the City*. Cambridge, MA: MIT Press. (Türkçeye çevirisi: Lynch, K. (2014). *Kent İmgesi*. (Çev. İrem Başaran). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.)

Malm, A., (2016), *The Rise of Steam Power and the Roots of Global Warming*, Verso, Londra.

McKibben, B. (2011). *Eaarth: Making a Life on a Tough New Planet*. New York: St. Martin's Griffin, s. 2-3.

Moore, J. (2015), *Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital*, Verso, Londra.

Nora, P. (1984–1992). *Les lieux de mémoire*. Paris: Gallimard. (Seçme bölümler Türkçeye çevrildi: Nora, P. (2010). *Bellek Mekanları*. (Çev. M. Aydın). Dost Kitabevi Yayınları.)

Nora, P. (1989). *Between memory and history: Les lieux de mémoire. Representations*, 26, 7–24. <https://doi.org/10.2307/2928520>

Öztürk, D. 2019. İstanbul'un Sokaklarında Suyun İzini Sürmek: Başka Bir Coğrafyanın Haritası

Perktaş, U. (Sunucu), & Gündoğan İbrişim, D. (Konuk). (2024, Ağustos 20). *Travma, bellek ve direnişin kesişim noktaları. Antroposen Sohbetler. Açık Radyo.*

Pule, P. M., ve Hultman, M., (2021), *Men, Masculinities and Earth: Contending with the (m) anthropocene*, Cham: Palgrave Macmillian.

Rossi, A. (1966). *L'architettura della città*. Padova: Marsilio Editori. (Türkçeye çevirisi: Rossi, A. (2006). *Şehrin Mimarisi*. (Çev. Nurdan Gürbilek). Kanat Kitap.)

Salman, Y., Kuban, D.(2006). Boğaziçi Tarihi Sit Alanının Yok Oluş Süreci/ The Physical Corruption of The Bosphorus Historic Site. *İTÜ Dergisi Seri A, Mimarlık Planlama ve Tasarım*. 5 (1), 104-112.

Sennett, R. (2008). *Ten ve Taş*, çev. *Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları*.

Söğüt, M. (2009). Dolapdere – Kürt Kediler, Çingene Kelebekler, Heyamola Yayınları. İstanbul

Şen, M., Hamzaçebi, E., Kutup, S., (2019), Disiplinlerarası Ekolojik-Etik Karşılaşmalar: Çoğalan ve Yayılan Bir Aradalıklar, cogito s.95-96, İstanbul.

Tekeli, İ., Akbayer, N. (1994). Dünden bugüne İstanbul Ansiklopedisi. ISBN: 975-7306.002, İstanbul Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Turgut, H. (2021). Istanbul: The city as an urban palimpsest. Cities, 112, 103131.

URL-1: <https://www.iha.com.tr/haber-kagithanede-sel-sularinda-mahsur-kalan-vatandaslar-kepce-ile-kurtarildi-1092649>

URL-2:<https://www.memurlar.net/haber/588619/kagithane-de-sel-araclari-toprak-altina-birakti.html>

URL-3: https://x.com/seda_ozen/status/1291392155500584962

URL-4: <https://yikintilararasininda.org/dolapderede-kulturel-bir-donusum>

URL-5:<https://fotografliantroposenhikayeler.com/en/tatavlanin-sulari-sema-kahraman-vurucu/#:~:text=Melisinol%20Hristodulu%E2%80%99n%20Tatavla%20Tarihi%20k%20itab%C4%B1na,K%C3%B6pr%C3%BC%20ve%20Kas%C4%B1mpa%C5%9Fa%20Deresi%20olur>

Uzunçarşılı Baysal, C. (2024). İstanbul'un mega dönüşümüne mahallelerden bakmak. *mimar.ist*, 2024(1)

Yazır, R.S. (1984). Görsel Türkiye Ansiklopedisi. 2.Cilt, 4.Cilt. (İstanbul-Kütahya), Görsel Yayınları, 1984.

Yüksel, A. (2025). Kentte Türler Arası Elbirliği Ve Birlikte Yaşamın İmkânları.
Sanat Dünyamız, 203, 22–33. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

